

**Inventarizácia salašníctva a fenoménov súvisiacich s kolonizáciou
na valaskom práve a prírodného dedičstva
spojeného s karpatským salašníctvom na území súčasného
Žilinského kraja**

Interreg
Poľsko-Slovensko

Európsky fond regionálneho rozvoja

**TRASA
VALAŠSKEJ
KULTÚRY**

Inventarizácia salašníctva a fenoménov súvisiacich s kolonizáciou na valaskom práve a prírodného dedičstva spojeného s karpatským salašníctvom na území súčasného Žilinského kraja

OBSAH:

Inventarizácia salašníctva a fenoménov súvisiacich s kolonizáciou na valaskom práve na území Žilinského kraja

Príchod Valachov a kolonizácia na valaskom práve na území súčasného Žilinského kraja	4
Pôvod Valachov	5
Prejavy, znaky a správne kontexty kolonizácie na valaskom práve	7
Etnická otázka kolonizácie na valaskom práve na území Žilinského kraja	8
Dôvody a faktory podmieňujúce rozvoj valaskej kolonizácie a jej rozsah	10
Valasi, valaské osídlenie, ovčiarstvo a salašníctvo v jednotlivých regiónoch žilinského kraja, Regióny	12
Liptov	
Kolonizácia na valaskom práve v Liptove	14
Tradičné spôsoby chovu oviec v Liptove	18
Orava	
Kolonizácia na valaskom práve na Orave	23
Tradičné spôsoby chovu oviec na Orave	27
Turiec	
Turiec a kolonizácia na valaskom práve	32
Tradičné formy ovčiarstva v Turci	34
Kysuce a Horné Považie (okolie Žiliny a Bytče)	
Kolonizácia na valaskom práve na Kysuciach a v Hornom Považí	38
Tradičné formy ovčiarstva na Kysuciach a v Hornom Považí	47
Tradičné formy chovu oviec na Slovensku a v Žilinskom kraji	56

Prírodné dedičstvo spojené s karpatským salašníctvom na území súčasného Žilinského kraja

Tatranský národný park	72
Národný park Nízke Tatry	74
Národný park Veľká Fatra	75
Chránená krajinná oblasť Kysuce	77
Chránená krajinná oblasť Horná Orava	79
Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy	92
Národný park Malá Fatra	83
Lúky a pasienky Malej Fatry a Kysuckej vrchoviny – kultúrne a prírodné dedičstvo	87

Štúdia bola spracovaná v rámci projektu projektu Trasa
valašskej kultúry (kód projektu: PLSK.01.01.00-18-0068/16), ktorý bol podporený
z programu Interreg V-A Poľsko-Slovensko 2014 – 2020 a spolufinancovaný
EÚ: 85 % z Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci aktivity
III. UNIVERZITA KARPATSKÁ.

Štúdia prezentuje výlučne odborné poznatky a názory jednotlivých autorov,
ktorí za ne nesú zodpovednosť, názory prezentované v tejto publikácii nie sú
oficiálnym stanoviskom Európskej únie.

Interreg
Poľsko-Slovensko

Európsky fond regionálneho rozvoja

EURÓPSKA ÚNIA

**TRASA
VALAŠSKEJ
KULTÚRY**

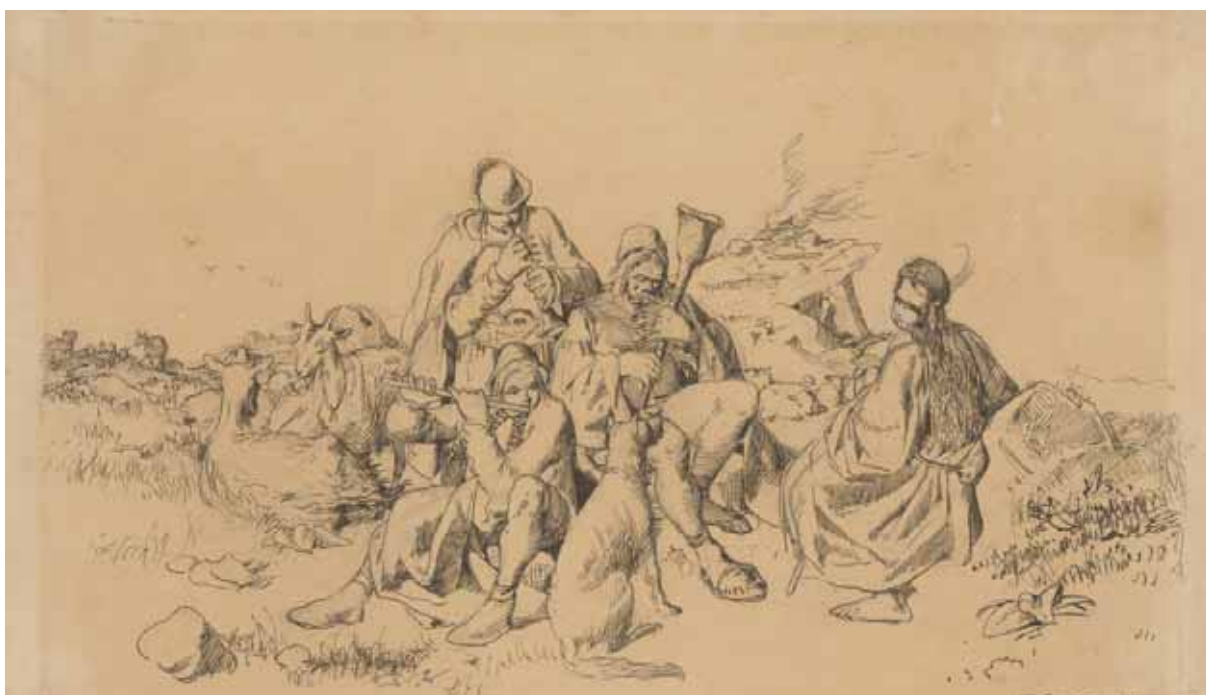

Inventarizácia salašníctva a fenoménov súvisiacich s kolonizáciou na valaskom práve na území Žilinského kraja

zostavil Bc. Tomáš Mrázek

Príchod Valachov a kolonizácia na valaskom práve na území súčasného Žilinského kraja

Problematika kolonizácie na valaskom práve na území súčasného samosprávneho usporiadania *Žilinského kraja* doteraz nebola komplexne pre celé územia spracovaná, jednotlivé informácie sa nachádzajú vo viacerých publikáciách, článkoch a ďalších zdrojoch, nasledujúci text prináša určité zhrnutie a sumár poznatkov v tejto problematike, ktorý vychádza priamo z uvedených zdrojov s minimálnymi úpravami a interpretáciami. Územie súčasného samosprávneho usporiadania *Žilinského kraja* tvoria **historické regióny Horného Považia, Kysúc, Turca, Oravy a Liptova**. Jedná sa o prevažne horský región s rázovitými oblasťami, ktorý je bytostne spojený s odkazom kolonizácie na valaskom práve z historického, etnografického, kultúrneho, ale aj prírodného, či environmentálneho hľadiska. ***Práve tu sa zakorenili mnohé fenomény súvisiace s príchodom valaských kolonistov a rozvíjaním karpatského salašníctva ako jedinečného spôsobu hospodárenia v horských regiónoch, ktoré sú dodnes prostredníctvom kultúrnych, komerčných prejavov vnímané ako súčasť slovenskej identity.*** Mnohé obrázky, výjavy súvisiace so životom pastierov, valachov a bačov

Pastorále, František Zvěřina, atrament, pero, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

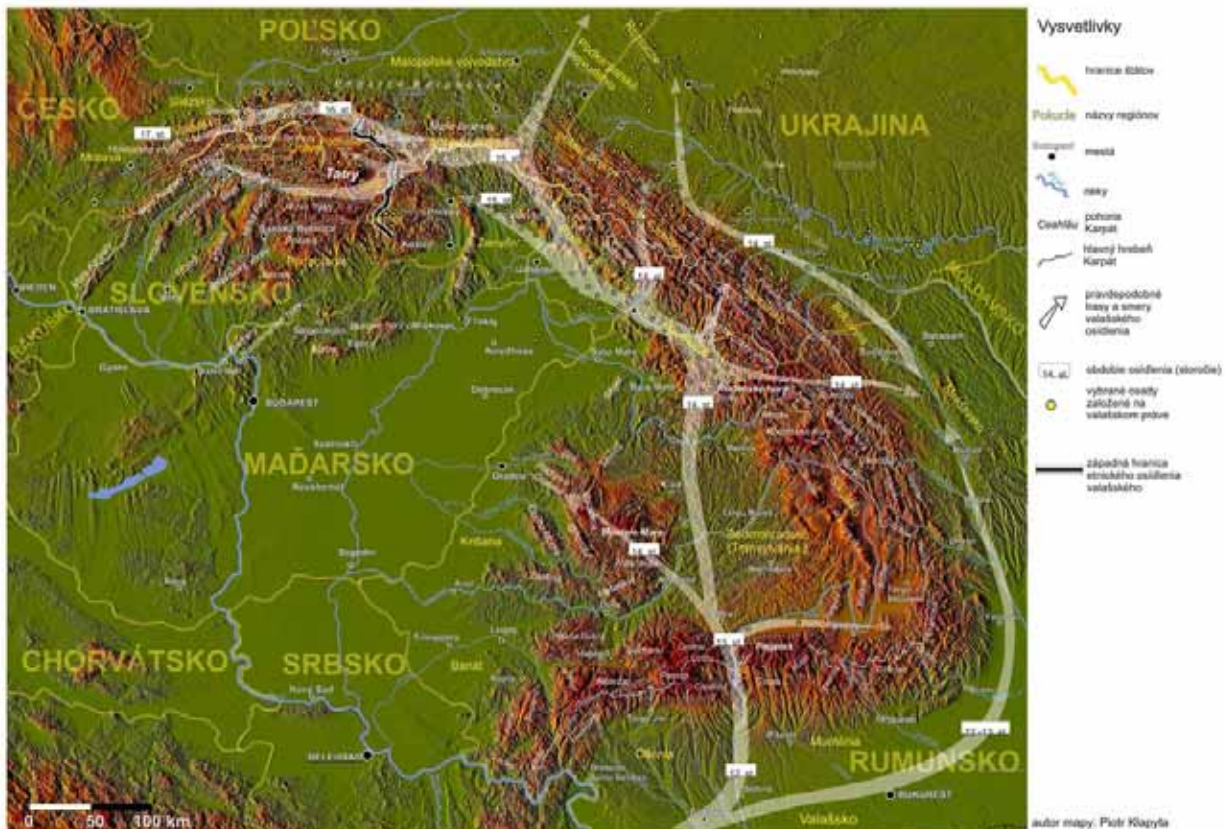
z oblastí Liptova, Oravy, či Horného Považia sa stali symbolom vnímania vlastnej identity, slobody, ale aj hrdosti, či jedinečnosti a podmanivosti týchto horských regiónov. Bryndzové halušky, či iné syrové pochutiny patria k neodmysliteľnému koloritu *Žilinského kraja*, pričom len málo ľudí vie o ďalších nesmierne zaujímavých súvislostiach, ktoré sú späté s príchodom Valachov a *karpatského salašníctva*, ktoré začalo postupne meniť tento kraj.

Pôvod Valachov

Pôvod **Valachov** je dodnes zahalený tajomstvom. Rozličné teórie ich pôvodu sa však zhodujú v tom, že ide o **zromanizované obyvateľstvo Balkánu**, ktoré sa z rozličných príčin stiahlo do horských **oblastí južných Karpát**, kde sa začalo živiť pastierstvom. **Prvé hodnoverné zmienky o nich sa zachovali v byzantských prameňoch pochádzajúcich z 8. storočia**. Z tých vysvitá, že **šlo o rečovo a etnicky osobitú národnosť románskeho pôvodu**. Títo horskí pastieri sa od konca 12. storočia začali pozdĺž oboch strán Karpát postupne sťahovať smerom na sever a na západ. **Z územia Valašska** prenikli najskôr **do Sedmohradska**, odkiaľ ich kolonizačný prúd postupne prenikal **územím Podkarpatskej Rusi, Haliče, Malopoľska, Slovenska**, až po ten najzápadnejší cíp karpatského oblúka, tzn. na **územie Sliezska a Moravy**. **Prví valasi k nám prenikli v 30. rokoch 14. storočia z územia Podkarpatskej Rusi. Už v roku 1337 je ich prítomnosť doložená v dedine Koromľa v Užskej stolici**. Krátko na to zrejme prenikli tiež do susednej **Zemplínskej stolice** a do polovice 14. storočia sa valašské obyvateľstvo dostalo i na **územie Šariša**. V prvej polovici 15. storočia už osídlili valasi aj **Turniansku stolicu**, odkiaľ sa zrejme ešte v tom istom storočí rozšírili i **do Abova**. Začiatkom 15. storočia sa valašské obyvateľstvo začalo sťahovať **do Gemera a na Liptov** a odtiaľ ešte pred polovicou uvedeného storočia preniklo **aj na územie Oravy**. V druhej polovici 15. storočia sú už známe správy o valachoch i **zo stolíc Trenčianskej a Zvolenskej** a niekedy v priebehu tohto storočia valašské obyvateľstvo zrejme vstúpilo aj na územie **Nitrianskej stolice. Regióny Spiš a Turiec**, ktoré sa vyznačovali silným osídlením na zákupnom práve, začali valasi (napriek ich polohe) osídľovať až niekedy koncom 15. storočia. V tomto období sa už prvým skupinám **Valachov** podarilo prekročiť i hranice **Uhorska** a dostať sa až do najzápadnejšieho cípu karpatského oblúka, **na územie Sliezska a Moravy**. Do konca 15. storočia sa síce valachom **podarilo preniknúť do všetkých oblastí, kde sa potom rozvinulo osídlenie na valašskom práve**, ale ako je vidieť z mapy, hlavná fáza jeho šírenia neraz výrazne zaostávala za ich prvým prienikom. **Z pôvodne národnostne**

jednotných Valachov sa v priebehu ich „cesty Karpatmi“, postupným priberaním obyvateľstva východných Karpát, stal zmiešaný rumunsko-rusínsko-poľský živel, ktorý sa na území Slovenska ešte obohatil aj o slovenský element. Rumunský etnický prvok si v tomto kolonizačnom hnutí udržal dominantné postavenie „len“ v Sedmohradsku. Na území severovýchodných Karpát v ňom už dominovali Rusíni a ďalej na západ sa na ňom čoraz viac podieľalo slovenské obyvateľstvo.

Priebeh valaskej kolonizácie, autor mapy: Piotr Klapya

Prejavy, znaky a správne kontexty kolonizácie na valaskom práve

*Typickým a pôvodným znakom valaskej kolonizácie bol extenzívny chov oviec – valašiek i kôz založený predovšetkým na vypásaní horských plôch nad 900-1000 metrov nad morom od jari do jesene s prevládajúcim mimostajňovým zimovaním stáda. Typický nomádsky spôsob pasenia, aký poznáme z oblasti Balkánu, kedy sa pastieri s dobytkom na leto sťahujú do teplejších oblastí, sa na území Slovenska menil. Pastieri valaského dobytku menili *pastviny a košiare* zvyčajne v rámci jedného *domínia* (panstva), tiež museli zabezpečovať pre dobytok počas zimy dostatok krmiva (nasekané letorasty stromov, nakosené seno), ktoré zvykli pripravovať často v pásme lesa (*poľany, mýtiny, rúbaniská*) a počas zimovania v zimných košiaroch (*mrazniciach*) nimi krmili stádo. Ďalším znakom bolo *valaské právo*, ktoré sa už niekedy v 13. storočí sformovalo v Južných Karpatoch a vzniklo na základe postupne sa ustáľujúceho systému zvykov a*

obyčaji, ktoré sa dlhodobým užívaním stávali pre rumunských pastierov „životnou normou“. **Valašské právo sa však v dôsledku migrácie pôvodných valašských pastierov modifikovalo a sčasti tiež diferencovalo.** Nezanedbateľný vplyv na ňom zanechali najmä **skupiny Rusínov obývajúce oblasti Východných Karpát**, avšak odrazili sa na ňom aj jurisdikčné prvky ostatných oblastí a krajín, v ktorých bolo rozšírené (napríklad prvky Ruskej pravdy, čo bol komplex najstarších zákonov zachovaných **na kyjevskej Rusi**). **Práve privilegium Mateja Korvína pre oravských a liptovských valachov z roku 1474 vydané panovníkom v Ružomberku predstavuje najrozsiahlejší súbor práv a povinností písomne zachytený v Karpatoch, o jeho význame svedčí aj fakt, že sa naň odvolávali aj valasi z iných regiónov západnejšie (Horné Považie), pri žiadostiach potvrdzovania svojich práv vrchnosťou.** Špecifiká valašského života sa odrážali i v štruktúre ich samosprávnej organizácie. Tú tvorili dve základné zložky, a to: 1. **obecná** a 2. **nadobecná. Vedúcimi činiteľmi Valaských dedinských pospolitostí bývali knezi.** Knez mal za úlohu riadiť jemu podliehajúcich Valachov tak, aby mohli nerušene pásť stáda, produkovať **valaské výrobky** a odvádzať predpísané **dávky** svojej vrchnosti. Ak v rámci jedného hradného panstva existovalo viac **valaských dedín**, prípadne tu jednotliví valasi žili na rôznych miestach roztrúsene po rodinách alebo menších skupinách, **volili si spomedzi knezov valaských vojvodov.** Valaský vojvoda mal vyššiu súdnu právomoc a bol predstaviteľom **Valachov** aj vo vzťahu k vrchnosti. Ďalším špecifickým znakom bolo odvádzanie **dávok**, na našom území šlo zväčša o tzv. „**dvadsiatok**“ (napr. zo 100 oviec sa platilo 5 kusov).

Bača a hájnik spod Oravského hradu, Peter Michal Bohúň, litografia, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

Etnická otázka kolonizácie na valaskom práve na území Žilinského kraja

Prvé skupiny *Valachov - dobytkárov*, ktorí sa **v prvej polovici 14. storočia dostali na územie východného Maďarska a Slovenska i na Zakarpatskú Ukrajinu**, boli vzhľadom na svoj prevažne *rumunský* a **od polovice 14. storočia** azda aj *ruský* (rusínsky) etnický pôvod *príslušníkmi východnej kresťanskej ortodoxie*, katolícky klérus ich pokladal za *schizmatikov*, **nemuseli platiť dane**. Pri príchode *Valachov* na územie *Žilinského kraja šlo o ľud svojrázny, cudzí, etnicky nejednotný, v ktorom nezanikli ani v Západných Karpatoch pozostatky pôvodného východokarpatského etnika*. Šlo o ľud, ktorý postupoval po oboch stranách karpatských hôr, **v stredných Karpatoch sa porušťoval či ukrajinizoval**, či už tak, že sa prispôboval domácim alebo strhával do svojich radov tiež obyvateľstvo **stredných Karpát** kadiaľ prechádzal. Toto *porušťovanie, či ukrajinizácia* boli tak **na poľskej strane Karpát, ako aj na Slovensku**. Kontext rôznych etnických vplyvov pri valaskej kolonizácii dopĺňajú aj skutočnosti, že vtedajší feudáli mali často rozsiahle majetky **v rôznych častiach Uhorska**, napríklad *Ján Korvín* okolo roku 1490 vlastnil nielen **Likavu a Hrádok**, ale aj **Mukačevo i hradné domínium Solymos (na hranici Sedmohradska)**, *rodina Zápoľských* začiatkom **16. storočia** ovládala **domínia Trenčín, Košec, Ilavu, Lietavu, Likavu, Hrádok, Spiš a Oravu**, začiatkom **druhej polovice 16. storočia** sa do rúk *Thurzovcov* dostali **panstvá Trenčín, Spiš, Bojnice, Tematín, Šintava a Hlohovec**, ako aj **Orava a Lietava**. **Nových osadníkov mohli priviesť aj velitelia bandérií alebo žoldnierskych rôt zo srbsko-chorvátskeho či haličského alebo rumunského pohraničia**.

V 40.-60. rokoch **16. storočia** boli Valasi na území *Žilinského kraja stále vnímaní ako cudzí* (nedomáci) **element**. Valasi, ktorí prichádzali a usádzali sa v týchto oblastiach dnes **na území Slovenska alebo Poľska** boli *etnicky ovplyvnení rusínskymi alebo pôvodne rumunskými vplyvmi*, na poľskej strane *polonizovaní*, čím vznikla **jedinečná etnická skupina Goralov na Slovensku** (*Orava, Kysuce a enklávy na Liptove*), na slovenskej strane splývali s domácim obyvateľstvom, čím **výraznou mierou ovplyvnili tradičnú slovenskú kultúru, čo je dodnes zreteľné v hmotnej kultúre, v zvykoch, nárečiach, a hudobnom prejave**. Práve **severné oblasti Oravy a Kysúc boli územím stretávania sa, prenikania, splývania a ovplyvňovania dvoch silných kolonizačných valaských prúdov**.

Goral, C.L. Monogramista, medirytina,
1801 - 1850, Oravská galéria, zdroj:
webumenia.sk

Z nich severný sem prenikal zo severu z **územia súčasného Poľska** (územím **Haliče** a **Južného Poľska** ponad **Vysoké Tatry**), kam prichádzal z **východnejších častí Karpát** a naberal **poľský etnický ráz**, južný prúd prechádzal z východu **popod Tatry** a súčasťou domáceho obyvateľstva postupne naberal čoraz viac **slovenský etnický ráz**. Pri prieniku **na územie Moravského Valašska** už **dominoval slovenský etnický element** (priezviská, pomenovania, prebraté zvyky a obyčaje) so všetkými špecifickými navrstveniami (kultúrnymi, jazykovými, či už pôvodnými valaskými–rumunskými, rusínskymi, poľskými alebo slovenskými a inými).

Dôvody a faktory podmieňujúce rozvoj valaskej kolonizácie a jej rozsah

Valasi neprišli **začiatkom 16. a koncom 15. storočia** do jednotlivých miest naraz, ale postupne v skupinách, a to **vo forme niekoľkých kolonizačných prúdov**. Významný vplyv na kolonizáciu na valaskom práve malo určite **vrchnostenské hospodárenie v 16. storočí - takzvaný režijný spôsob hospodárenia**. Zásluhou (hoci primitívnej) **tovarovej výroby hôľne valaské ovčiarstvo dosahovalo väčší ekonomický efekt, než ovčiarstvo s nevalaským typom oviec**. Chov valaských oviec **sa stal výhodným aj z potravinárskeho hľadiska, okrem**

Rusínska idyla, František Bohumír Zvěřina, kresba perom, 1858, Moravská galerie, zdroj: webumenia.sk

Majer vo Vrátnej doline, Thomas Ender, akvarel, 1853-1866, Knížnica maďarskej akadémie vied

dovtedajších ovčích syrov a kravských tvarohov znásobila sa výroba trvalejších ovčích syrov a najmä bryndze.

Podľa dostupných údajov vyplývajúcich z listinných zdrojov a ich spracovaní v literatúre sa javí, že **valaskí kolonisti v prvej polovici 16. storočia** nežili na území Žilinského kraja na určitom kompaktnom a veľkom území, **skôr išlo o ostrovčeky jedincov a malé skupiny s osobitným spôsobom hospodárenia**. Dôvodmi presúvania sa valaských kolonistov v spomínanom období boli určite aj vzrast počtu obyvateľstva v Stredných Karpatoch, neustály pohyb za pastvou a kočovný spôsob života valaských kolonistov, ale aj zložité hospodárske a sociálne pomery a prekážky zo strany feudálov a iných aktivít v horských regiónoch, s ktorými sa v Stredných Karpatoch (na Ukrajine a v Poľsku) stretávali. Napríklad **na území východného a stredného Slovenska**, najmä v **banských oblastiach**, valaskí kolonisti svojím **extenzívnym spôsobom hospodárenia a poškodzovaním lesných porastov** prichádzali do konfliktov s už **starším banským hospodárením**. Aj keď valaskí kolonisti boli **najmä v neskorších dobách cielene usadzovaní na určitých miestach, v prvých vlnách šlo často o celkom živelné a zdá sa, že vrchnosťou nie celkom kontrolované aktivity**. Valaská kolonizácia a nakoniec aj postavenie **Valachov úzko súviseli s vývinom veľkostatkov**, aj **zhoršovaním postavenia a slobôd Valachov**, ktoré prichádzalo **najskôr v poľských regiónoch** a **neskôr na území súčasného Slovenska**, odkiaľ sa vďaka **oneskoreniu vývinu veľkostatkov** presunul neskôr až **na územie súčasného Moravského Valašska**.

Bača, Ján Hála, olej, 1926, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

Valasi, valaské osídlenie, ovčiarstvo a salašníctvo v jednotlivých regiónoch Žilinského kraja

Regióny

Územie súčasného samosprávneho usporiadania *Žilinského kraja* tvoria *historické regióny Horného Považia, Kysúc, Turca, Oravy a Liptova*. Jedná sa o prevažne **horský región**, ktorý so svojimi prírodnými danosťami znamenal príležitosť pre osídlenie na valaskom práve. Prítomnosť *vysokohorských polôh pohorí Kysuckých a Oravských Beskýd, Malej a Veľkej Fatry, Nízkyh a Vysokých Tatier* podmienili vznik **jedinečného ovčiarstva a salašníctva**, ktoré svojím charakterom výrazne ovplyvnilo **charakter krajiny a miestnu ľudovú kultúru**. V minulosti sa publikačnej činnosti a výskumu tohto fenoménu venovali najmä poľský geograf *Ludomir Sawický Kubijowicz*, poľská geografka a etnografka *Zofia Jadwiga Hołub-Pacewiczová*, etnografka a etnologička *Bronislawa Kopczyńska-Jaworska*, **na Slovensku** *Jozef Laurinčík, Ján Podolák*, **v regióne Liptova** etnologička *Iveta Zuskinová*, **v oblasti Moravy a severozápadnej časti Slovenska** najmä

Iveta Zuskinová, 2018, foto: Matej Hlbočan

etnológ *Jaroslav Štika*, zo slovenských autorov neskoršieho obdobia treba určite spomenúť aj *Jána Nováka* a *Jána Keresteša*, o ďalšiu dielčiu výskumnú prácu v regiónoch sa zaslúžili aj ďalší historici a etnografi (*Čaplovičová, Muňková, Pastieriková, Beňušová, Húščavová, Kotvasová*). **V regióne Kysúc a Oravy** sa témy valaskej kolonizácie objavujú často aj v prácach ďalších autorov (*Velička, Liščák, Tkáč, Paráčová*). Najviac zmapovaná je v tejto súvislosti z etnografického hľadiska oblasť Liptova, najmä vďaka *Jánovi Podolákovi*, na ktorého výskumnú činnosť nadviazala *PhDr. Iveta Zuskinová*, dlhoročná riaditeľka *Liptovského múzea v Ružomberku* a súčasná riaditeľka *Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku*. Vďaka týmto aktivitám aj rozsahu ovčiarstva, ktoré sa na Liptove silne udomácnilo vo viacerých obciach, kde pretrváva dodnes, tak máme tento región zachytený a ucelene preskúmaný. **Veľkou výzvou však ostáva preskúmanie ostatných regiónov, ktoré sa s postupujúcim časom a prirodzeným odchádzaním generácií starých ovčiarov a salašníkov stáva čoraz komplikovanejšie, najmä pre silný úpadok salašníctva v mnohých oblastiach, kde sa na pár miestach zachovalo.** Liptov so svojím špecifickým salašníctvom a salašnými spolkami predstavuje jednu silnú ovčiarsku, salašnícku oblasť, nemenej pozornosti by si však zasluhovala aj **Orava, Kysuce**, ale aj **oblasť Terchovej, Belej, Dolnej Tižiny a Vadičova v Kysuckej vrchovine a Malej Fatre a Čičmian v Strážovských vrchoch na Hornom Považí**, či ďalšie, ktoré boli silne zasiahnuté kolonizáciou na valaskom práve a salašníctvo v nich si zachovalo často archaické a špecifické formy. Viaceré obce v týchto regiónoch boli a dodnes sú považované za strediská bačov a valachov (*napríklad Terchová, Zázrivá*), aj keď salašníctvo v nich v poslednej dobe rapídne upadá a tým sa nenávratne stráca cenná časť miestnej kultúry a tradícií.

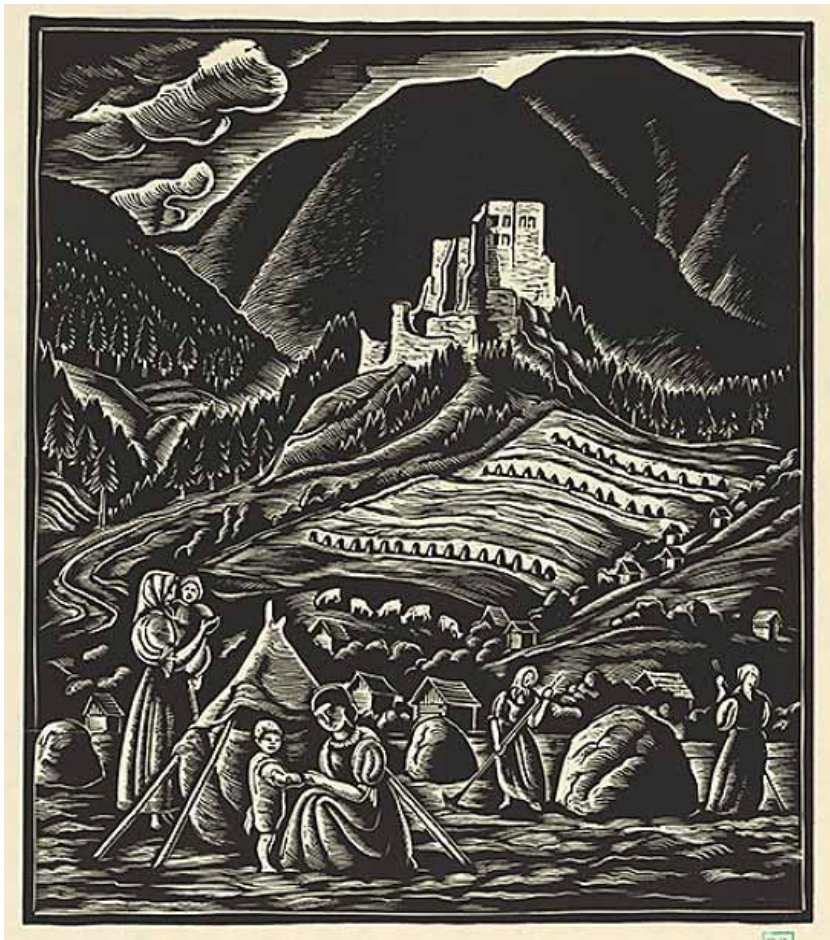
Liptov

Salaš v Štrbe, 1952, foto: Archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

Kolonizácia na valaskom práve v Liptove

V 15. až 17. storočí sa **do Liptova** prisťahovali *Valasi*, ktorí sa tu usádzali podľa osobitných dohôd odvodených od práv roľníckych usadlíkov. Valaské rodiny sa v 15. storočí **trvalo usadili napríklad** vo Východnej, Lúčkach, založili dedinu Švošov. V 16. storočí iné valaské rodiny **založili Liptovskú Tepličku** a v 17. storočí **Hričkov**, z tejto osady sa vyvinuli **Liptovské Revúce**. Zakladanie nových dedín pokračovalo aj v 17. storočí, nové dediny **zakladali prisťahovalci podľa kopaničiarskeho práva**, takýto pôvod mali napríklad **Veľké Borové, Malé Borové, Liptovská Lúžna** a kopaničiarska kolonizácia prispela k rozšíreniu a zväčšeniu **Liptovských Revúc**. Valasi prichádzali **do Liptova** z východu **zo Spiša a Šariša**, alebo **zo severu z Hornej Oravy**. Zo 16. storočia sú doklady o tom, že **viacerí z nich pochádzajú z rusínskeho prostredia severo-východného Uhorska**. Od 15. storočia žilo v niektorých dedinách **niekoľko desiatok poddanských rodín, ktoré sa zaoberali ovčiarstvom**. Valasi chovali čriedy oviec **salašníckym spôsobom, od jari do jesene pásli ovce na pastvinách na okrajoch chotárov, na vyrúbaných poľanách v horských dolinách, ako aj nad pásmom lesa na rozsiahlych holiach**. Neskôr sa tento **salašnícky chov oviec rozšíril aj v roľníckych dedinách**, v dôsledku čoho pribúdali v horách **odlesnené a trávne poľany**, čriedy

Likava, Ferdiš Duša, drevoryt, 1933, Galéria umenia Ernesta Zmetáka, zdroj: webumenia.sk

rolníckych poddanských oviec, aj čriedy zeme-panských majerských oviec, ktoré spásali všetky **liptovské hole**. Salašnícky chov oviec si **vyžadoval rozširovanie trávnatých polian v lesoch a zachovával hôľny ráz oblých vrchov liptovských hôr**. Valasi, salaše, čriedy oviec, pastieri, koliby, jalovina, voly a kone sa stali každoročne pravidelným osadenstvom liptovských lesov a hôr, najmä v letných mesiacoch.

Najstaršou osadou na valaskom práve na

panstve Likava od roku 1474 bola Valaská Dubová, ktorá existovala už v polovici 15. storočia a prešla na valaské právo a v nasledujúcom období sa **stala súčasťou Oravského hradného panstva**. V roku 1474 sa za panovníkom Matejom Korvínom do Ružomberka dostavili dvaja zástupcovia valachov z dvoch oravských obcí **Kňažia** a **Medzibrodie** a **liptovskej obce Dubová** (dnes Valaská Dubová), aby potvrdil ich staré práva. **Privilégium Mateja Korvína pre oravských a liptovských valachov z roku 1474** vydané panovníkom Matejom Korvínom v Ružomberku je významným dokumentom svedčiacim o súdobom význame valaskej kolonizácie a zároveň ojedinelým súborom práv a povinností vtedajšieho valaského práva.

Na Liptove máme doložených valachov v osadách **Gombáš** (vznikol pred rokom 1426 ako roľnícko-šoltýska osada) a **Lúčky** (doložené už v roku 1469). Typickou a jednou z mála osád založenou na valaskom práve **na Liptove** je **Švošov** (od mena Šoš). **Švošovskí valasi každú Veľkú noc dávali baránky, okolo Turíc dvadsiatok** (5 oviec zo 100) a **okolo Jána syra popruh**. Ich hôľne pasienky sa rozprestierali **na Fatre smerom k Turcu**. **Švošovania** spolu s **Gombášanmi, Hrboltovčanmi a Stankovanmi** mali **vozit' k hradu vodovodné rúry**

z dreva, ako aj laty z píly. Podobné povinnosti prináležali aj **osade Lúčky**, ktorá **prešla na valaské právo**. Neskôr nachádzame **na Likavskom panstve** valaských poddaných **v 4 ružomerských „uliciach“**, ako aj **v osade Hričkov** (dnes Liptovské Revúce). Na **Liptovsko-hrádcké panstvo** sa usadili poddaní na valaskom práve **v staršej osade Východná**, kde dokonca neboli stopy po šoltýstve, boli tam volení vrchnosťou dosadzovaní richtári. **Východnianski valasi** mali tie isté povinnosti ako valasi **na Likavskom panstve**, čo asi determinoval spoločný zemepán. Priamy doklad o prítomnosti valachov a čriedach ich oviec aj kôz **v Liptove** pochádza z roku 1521 a vzťahuje sa k valachom **na Hrádckom panstve**, kedy už tam boli usadení a vypásaním pastvín vzbudili nevôľu mešťanov a starousadlíkov. Priame doklady o valaských domácnostiach **na Hrádckom panstve** jestvujú **od polovice 16. storočia** len o valachoch **vo Východnej**, v roku 1551 tamojšie valaské domácnosti už tradične **odovzdávali typickú valaskú dávku** (každý dvadsiaty kus z čriedy – tzv. „dvadsiatok“). **V polovici 16. storočia** pásli čriedy oviec na pastvinách **v Jaloveckej doline**. V roku 1553 šľachtic *Michal Bán* podal protest proti niekoľkým mužom **z Bobrovca** a odinakadiaľ, ktorí *napadli baču, vykradli salaš a zajali čriedu oviec*. V tom čase valasi pásli ovce aj v susednej **Bobroveckej doline** aj **v Malatínach** a okrem pasenia oviec kradli ovce valachom aj v iných dedinách, resp. košiaroch. V lete napríklad **v Pribyline** mali čriedy oviec aj niekoľko sto kusov, **v roku 1750 celkovo 300**. **Najviac valaských domácností a najtrvalejšie bývali v dedine Lúčky**. **V 17. storočí** sa valaské domácnosti nachádzali nielen **v Lúčkach**, ale aj **v Bielom Potoku, Černovej, Ludrovej, Vlkolínci, Likavke, Hričkove (neskoršie Liptovské Revúce), a v Lúžnej**. V 18. storočí v Liptove **valašstvo upadalo**, zemepáni vyžadovali od Valachov hlavne ručné roboty a dane, v polovici 18. storočia aj od valachov **v Švošove** boli vyžadované peniaze namiesto bryndze. Z urbárov **panstiev Hrádok a Likava** vieme, že medzi typické povinnosti valaských domácností patrili **dávky valaských produktov, oviec, syra, opaskov**. **Do polovice 16. storočia nemali valasi v Liptove žiadne povinnosti voči kráľovi**, až snem v roku 1557 rozhodol, že v Uhorsku aj valasi majú platiť daň kráľovi, avšak voči roľníckym usadlostiam len polovičnou daňou, čo bolo zdôvodnené tým, že časť roka žijú na salašoch kde chovajú valaské zvieratá, nemajú teda roľnícke domy a neobhospodarujú role, čo značí ešte **o čiastočne nomádskom spôsobe života**. **Väčšina liptovských Valachov bola rusínskej národnosti**. **Ako Valasi a Rusíni boli v roku 1581 charakterizovaní poddanskí obyvatelia v dedinách Lúčky a Východná**. V tomto čase spomína Uličný aj skutočnosť, že **valasi boli náchylní na krádeže a zbojstvá**. Koncom **18. storočia** v súvislosti s vtedajšími novými možnosťami

spracovania a využitia ovčej vlny vznikli z iniciatívy eráru tlačené odporúčania a poučenia chovateľom o výhodách chovu oviec, ich strihaní a prvom čistení aj umytí vlny, ktorú mohli výhodne predať vtedajším spracovateľom. *Bačovia, valasi a honelníci najmä však valaský chov oviec* boli pre mužov v ojedinelých dedinách napríklad v **Lúčkach** také charakteristické, že baran bol náplňou erbov uvedených dedín. **Od 17. storočia** žilo v nových dedinách **Liptovská Teplička** a **Huty** v okrajových častiach **Liptova** poddanské obyvateľstvo **goralského pôvodu z Hornej Oravy**, ich reč v **liptovskom prostredí** bola považovaná za *polovičnú poľštinu*, tento podiel obyvateľstva **bol najtrvalejším prejavom poľských prvkov a vplyvov v slovenskom prostredí Liptova v 17.-19. storočí.**

Liptovský
Hrádok, Ferdiš
Duša, drevoryt,
1933, Galéria
umenia
Ernesta
Zmetáka,
zdroj:
webumenia.sk

Tradičné spôsoby chovu oviec v Liptove

V Liptove boli pre chov oviec vyhovujúce prírodné podmienky. V letnom období tvorili krmovinovú základňu plochy na pasenie a v zime sa chov zabezpečoval krmovinami vypestovanými na poľnohospodárskej pôde alebo získanými voľným zberom v prírode. Od čias valaskej kolonizácie až do začiatku 20. storočia bol najrozšírenejší chov plemena valaška. Toto hrubovlnné plemeno bolo vhodné na chov v drsných klimatických podmienkach horských regiónov. V minulosti sa uprednostňovali pre chov ovce čiernej farby. V hodnotových orientáciách vtedajších chovateľov sa viac cenilo súkno čiernej farby, ktoré bolo vhodnejšie nielen na odev, ale predovšetkým na šitie kapcov, a tiež na teplé deky zo súkna. V krdli bolo vždy len niekoľko oviec bielych, aby bolo biele súkno na nohavice a kabanice najmä pre ovčiarov. Ovce ako hospodárske zvieratá si ľudia v minulosti vysoko cenili. Hovorili, že ovca človeka vychová, obuje i ošatí. Podľa štatistiky z roku 1897, kedy bol región Liptova rozdelený na tri časti, sa v okrese Ružomberok chovalo 16 353 kusov, v okrese Mikuláš 16 347 a v Hrádku 14 053 kusov oviec. Podľa súpisu hospodárskych zvierat, ktorý nariadil Okresný úrad v Liptovskom Mikuláši za roky 1928 - 1930, bol najvyšší stav chovaných oviec v Hornom

Pod Čiernym Kameňom, Liptovské Revúce, 1937, foto: archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

Liptove. V Liptovskej Tepličke sa chovalo 1871 kusov, v Liptovskej Kokave 1369, v Hybiach 1422, v Pribyline 956 a vo Východnej 702 kusov oviec. Z informácií, ktoré podávali obce notárskym úradom v roku 1926 sa dozvedáme, že v *strednom Liptove* v obciach **Bobrovník, Ižipovce, Bukovina** bol stav oviec veľmi nízky a vo **Svätej Mare** sa ovce vôbec nechovali. Výnimkou bola **Svätá Anna**, kde bol v tom čase jeden salaš. O rozvinutom chove oviec máme údaje v **Liptovských Revúcach, v Ružomberku, Černovej, Bielom Potoku, Ludrovej a Vlkolínci**. Najrozšírenejším spôsobom zvel'adenia stáda bol *odchov vlastných jahniat*. **Mnohé obce sa v minulosti špecializovali na zimný maštal'ný chov oviec** prípravou dostatku krmovín, ktoré potom na jar predávali pre nedostatok pasienkových plôch. Takýmito obcami v **Hornom Liptove** boli **Liptovská Kokava** a **Pribylina**. Pre rozvoj ovčiarstva malo mimoriadny význam **nakupovanie ovčích stád mimo slovenského územia**. *Liptovskí ovčiar* chodili až do obdobia I. svetovej vojny za nákupom oviec **do Sedmohradska**, neskôr sa ovčiar z tohto regiónu orientovali predovšetkým **na Podkarpatskú Rus**. V **Liptove** poskytovali najlepšie možnosti na pasenie oviec pasienky, z ktorých najrozsiahlejšie boli hole. Pôvodne sa pod názvom *hoľa* všeobecne rozumel len prirodzený pasienok nad lesným pásmom. Postupne, zásahom človeka, sa plochy hôľ rozširovali na úkor lesov, čím sa horná hranica lesov znižovala. **Už od začiatku 20. storočia sa kvôli zalesňovaniu postupne opúšťajú vysokohorské**

Salaš na Prostrednom v Račkovej doline, foto: archív Ovčiarkeho múzea v Liptovskom

pasienky a hole a pásť sa začína na lúkach nachádzajúcich sa na hranici oráčín a lesa - na hôľnych lúkach. Koncom leta a v jeseni sa ovce pásli aj na lúkach pri obci, ktoré sa košarovali. V podmienkach chovu oviec *sa rozlišujú dve obdobia, a to obdobie zimného chovu oviec a jarného, letného a jesenného pasenia.* Na jar sa sústredili ovce pred výhonom na salaš na lúkach (*pred zahájením*), odkiaľ sa navečer rozdeľovali gazdom. Motívom takéhoto pasenia bolo, *aby sa ovce po zime rozchodili a otužili - navykli si na spoločné pasenie.*

Na hybskom salaši, 1936, foto: archív Ovčiarkeho múzea v Liptovskom Hrádku

Gazdovia - chovatelia oviec boli združení v salašných spolkoch. Boli to spoločenstvá, dobrovoľné združenia chovateľov, ktoré vznikali na základe administratívneho usporiadania obcí, majetkových, alebo rodových vzťahov, foriem zástavby obcí a podobne. *Salašný spolok úzko súvisel s urbárskym majetkom,* ktorý poskytoval spolumajiteľom pasienky na pasenie a salašný spolok *zabezpečoval správne hospodárenie* počas celého spoločného pasenia oviec. *Na čele spolku stál jeden z chovateľov, salašný gazda, salašník.* Salašník bol vážnym občanom v dedine a pod jeho správu patrilo celé hospodárenie salaša. Medzi jeho hlavné povinnosti patrilo *vybrať vhodných pastierov do funkcie baču a valachov,* v mene spolku podpísať s nimi zmluvu a určiť im podmienky hospodárenia. Salašník mal na starosti kontrolu narábania s

mliekom, dozor nad rozdeľovaním produktov, starostlivosť o predaj prebytkov, aby sa tak získali peniaze do pokladnice spolku. Nakupoval soľ pre ovce, zabezpečoval prevoz *salašného riadu* pri sťahovaní salaša a určoval poradie pri *košarovaní pozemkov*. Cez celé pastevné obdobie salašník dozeral na chod *salašného hospodárenia*, riešil problémy, zastupoval záujmy spolku voči bačovi i voči vrchnosti, reprezentoval a zastupoval spolok. Za prácu dostával odmenu v naturálnej podobe z výrobkov salaša, prípadne určitý počet *košiarnych nocí*. Okrem *salašníka* ďalšími funkcionármi spolku boli dvaja *dôverníci*, ktorí kontrolovali činnosť salašníka, najmä hospodárenie s peniazmi spolku a *zapisovateľ*, ktorý písal zápisnicu. ***Hospodárenie salaša vyúčtoval salašník v jeseni po skončení salašného obdobia alebo v zime pred Vianocami.*** Ak bol salašník v predchádzajúcom období úspešný a salaš vyšiel dobre, zvolili ho znova do tejto funkcie. Ak tak nebolo, stal sa salašným gazdom iný. Ak boli chovatelia spokojní aj s bačom, potvrdili ho do funkcie aj na ďalšie

**Bača Ján Jacko z Rovne, Liptovské Sliache, foto: archív
Ovčiarkeho múzea v Liptovskom Hrádku**

obdobie. V opačnom prípade salašník cez zimu našiel vhodného baču a valachov. ***Všeobecne v Liptove pri voľbe mali prednosť miestni ovčiarci a len ak ich nebolo, povolávali baču z inej obce.*** Len zriedka prenikali ***do Liptova*** bačovia z iných oblastí. Najčastejšie prichádzali k liptovským bačom ***zo Spiša*** len *valasi*. Aj podmienky najímania pastierov boli ***na Spiši*** iné ako ***v Liptove***. Tu sa bačovia a ostatní ovčiarci zjednávali s predstaviteľom salašného spolku na pastevné obdobie za určitú odmenu a výdavky salaša hradil spolok. ***Na Spiši*** sa zaužívalo zjednanie na výdaj, na ruku, čo sa občas prenieslo aj ***do Liptova***, keď ***bača podujímateľ*** dostal do *hospodárskeho užívania* stádo oviec, od ktorého potom dával chovateľom dohodnuté množstvo produktov. Všetky výdavky salaša, *soľ pre ovce, žalúdky na kľag, poplatok za požičanie salašného riadu* a podobne,

uhrádzal sám. **Znalosť bačovania sa odovzdávala z generácie na generáciu, takže v niektorých obciach sa vytvorili tradičné bačovské a valaské rodiny s chýrom, že dobre ovládajú svoje remeslo.**

Takéto dediny mali na okolí povest' ako **strediská kvalifikovaných bačov a valachov**. V **Hornom Liptove** to boli najmä obce **Liptovská Teplička, Východná, Hybe, Boce, Jakubovany** a **Liptovská Porúbka**. V **Dolnom Liptove** to boli predovšetkým **Liptovské Sliache**. Sezónne pastierske obdobie, **ktoré sa začalo výhonom oviec v apríli** možno rozdeliť na etapy podľa polohy pasienkov, ktoré sa vypásali. **Prvú etapu tvorilo pasenie oviec na lúkach**, ktoré trvalo od výhonu na salaš, až do **zákazu pasenia na lúkach**. Vtedy už *pastieri* nocovali s ovcami na lúkach, ktoré zároveň košarovali pravidelným prekladaním košiara. Ako prístrešia pre pastierov slúžili *koliby alebo senníky*, ktoré patrili majiteľom lúk. **Druhá etapa sa začala po zahájení lúk**, čo znamená po vydaní zákazu pásť na kosných lúkach. V tomto období sa *salaš* prenášal na *podhorské pasienky*, kde zotrval približne po dobu jedného mesiaca, od začiatku mája do začiatku júna. Na týchto miestach boli vybudované stále pastierske objekty, ktoré patrili salašnému spolku. Bolo to predovšetkým prístrešie pre pastierov – *koliba a ohrady pre ovce*, ktoré pozostávali z *lahkých prenosných dielov*, keďže sa pravidelne premiestňovali.

Tretiu etapu pastierskej sezóny tvorilo pasenie na holi, pre ktoré sa využívalo obdobie vrcholného leta, keď už bolo počasie teplé a ustálené. Bolo to obvykle od polovice júna až do polovice, prípadne i do konca augusta. Na holi bolo tiež vybudované stále obydlie pre pastierov. *Košiar* bol alebo prenosný, či častejšie vymurovaný zo skál na sucho, prípadne len tzv. *zaťatý* z narúbaných ihličnatých stromov. V niektorých prípadoch ovce nocovali aj len voľne bez košiara pri kolibe. **Poslednou, štvrtou etapou bol znova návrat oviec na nižšie položené lúky a pasienky**, kde ovce zotrvali až do konca pasenia, **rozsadu**. Toto obdobie trvalo od prvých dní mesiaca septembra, podľa počasia až do konca októbra, čiže do skončenia salašnej sezóny. Typickým príkladom etapovitého vypásania lúčnych a pasienkových plôch bola v minulosti aj **obec Pribylina**, kde sa až do začiatku šesťdesiatych rokov **20. storočia** zachoval tradičný postup.

Orava

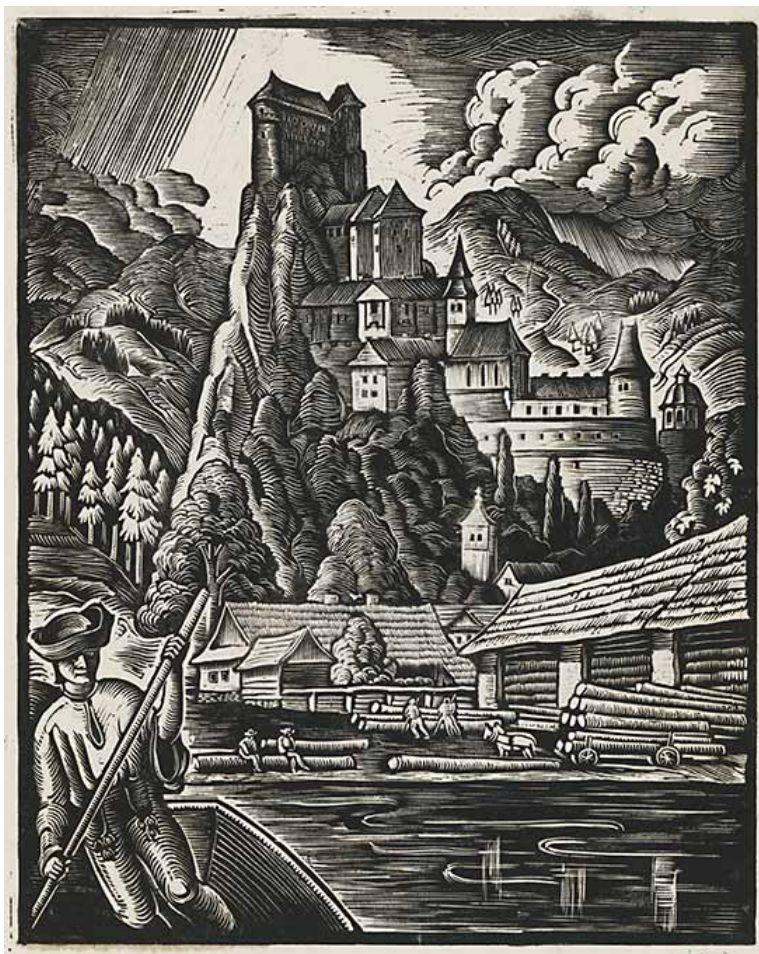

Pasenie oviec v Zázrivej – Končitej, foto: Š. Janičiar, 1976, zdroj: dokumentácia Oravského múzea

Kolonizácia na valaskom práve na Orave

Postupné osídľovanie **Oravy** môžeme na základe archeologických výskumov predpokladať už v období pred 13. storočím. Prvotné osídlenie tvorili vznikajúce sídla predovšetkým **na Dolnej Orave** a postupne vznikali nové lokality, zakladané na *práve zvykovom, nemeckom, neskôr valašskom* a samotné osídlenie končilo na práve *kopaničiarskom*. **Orava** sa nachádzala **na severe Uhorska**, ktorého hranice susedili s **Polskom** a práve tu dochádzalo k ich častému ozbrojenému porušovaniu. **Severné časti územia boli neosídlené a hospodársky nevyužité**. Okrem toho **cez Oravu** prechádzala i stará obchodná cesta a jej územie malo dôležitý strategický význam. **V 15. storočí bol už dobre známy hospodársky i vojenskostrážny význam valašského obyvateľstva, ktoré**

od začiatku 14. storočia osídľovalo územia východného Slovenska a od 15. storočia sa dostáva i na územie Oravy. V čase, keď Matej Korvín získal územie Oravy a Liptova na základe žiadosti valachov z obcí Kňažia a Medzibrodie, patriacich k Oravskému hradnému panstvu a tiež z Dubovej (dnešná Valaská Dubová), patriacich k majetku Likavského hradu, vydal v roku 1474 v Ružomberku listinu, ktorou potvrdil práva ich predkov užívajúce oddávna (*ab antiquo*). Výsady udelené oravským a likavským valachom sú najrozsiahlejším a najkompaktnejším formulovaním valašského práva v Západných Karpatoch. Presne

Orava, Ferdiš Duša, drevoryt, 1930 – 1933, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

stanovené práva a povinnosti valaských obyvateľov, stanovené kráľovským privilegiom, sa stali významným predpokladom prisťahovania sa ďalších skupín osadníkov z iných oblastí Slovenska a v prvej polovici 16. storočia aj z hraničných oblastí Poľska. V portálnom súpise z roku 1549 sa už na Orave spomína nová lokalita Ústie, uvádzaná ako valaská a nezdanená osada, ktorá spolu so staršími valaskými dedinami Kňažou, Medzibrodím a Bzinami mala 24 port. Tento stav brala do úvahy i konfirmácia listiny Mateja Korvína, ktorú potvrdil Ferdinand I. v roku 1550 a rozšíril ju i na valaských obyvateľov z obcí Bziny a Ústie. Panovník však v konfirmácii zrušil oslobodenie valachov od platenia daní a cla a nariadil im držať namiesto kuše ručnicu. V období bojov o uhorský trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. sa dá predpokladať, že na územie Oravy prišli ďalšie skupiny valašského obyvateľstva, ktoré posilnilo i domáce obyvateľstvo zo starších oravských dedín. V hustých lesoch sa už v prvej polovici 16. storočia pravdepodobne nachádzali početné salaše, na ktorých žilo niekoľko valaských rodín. K osídleniu valaského obyvateľstva na území Oravy prispeli i snahy Václava Sedlnického pred rokom 1556, ktorý v snahe zvýšiť príjmy Oravského hradu založil na

Dolnej Orave niekoľko nových dedín na valaskom práve z prebytku valaského a roľníckeho obyvateľstva. Patrili ku nim lokality: **Zázrivá, Krásna Hôrka, Chlebnice, Pucov, Podbiel, Pribiš, Biely Potok, Vitanová**, nachádzajúca sa *na Hornej Orave*. **Najintenzívnejší rozvoj vzniku osád na valaskom práve je spojený s Františkom a Jurajom Thurzovcami a ich potomkami, ktorí vybudovali osídľovací systém, výsledkom ktorého bol vznik takmer polovice dnešných obcí na Orave.** V čase, keď František Thurzo získal Oravu do držby, **bola osídlená predovšetkým dolná časť oravského regiónu. V severných častiach Oravy sa nachádzali neobývané územia, ktoré poskytovali ďalšie možnosti využitia pôdy.** Valaské osady využívali výsady, ktoré mali potvrdené už v listine Mateja Korvína, ale boli nútení na základe rozhodnutia Ferdinanda I. platiť krajiniské dane, ktoré od nich vyžadovali daňoví úradníci na základe zákonného článku 3 z roku 1557 a článku 12 z roku 1559. **Obyvatelia z obcí Medzibrodie, Bziny, Kňažia, Zázrivá, Podbiel, Pucov, Chlebnice a Slanica preto v roku 1564 poslali panovníkovi Ferdinandovi I. sťažnosť, v ktorej prosili o ochranu pred platením všeobecnej krajiniskej dane a ponechanie svojich výsad ako náhradu za svoje dobrovoľné služby.** Ďalším dokladom je prosba Kataríny Zrínskej, vdovy po Františkovi Thurzovi, ktorú adresovala panovníkovi Maximiliánovi II. **v roku 1576. Žiadala o odpustenie krajiniskej dane za obdobie rokov 1573 až 1575 pre valašských osadníkov z lokalít Ústie, Pucov, Podbiel, Chlebnice, Námestovo a Bobrov, poukazujúc na to, že aj obyvatelia starších valaských dedín Medzibrodia, Bzín a Valaskej Dubovej boli od nich oslobodení. Zakladaním nových lokalít poverovali Thurzovci najbohatších valaských gazdov, ktorí sa stávali ich šoltýsmi. Spočiatku to boli zástupcovia starších dolnooravských valaských rodín, ale i príslušníci novozaložených lokalít na Hornej Orave.** Aj keď **v 2. polovici 16. storočia** boli na zásadách valaského práva položené základy mnohých oravských osád, **proces osídľovania Hornej Oravy bol stále iba v počiatkoch a skoro väčšina lokalít bola ešte i koncom 16. storočia považovaná za novopostavené,** teda ich vývoj ešte nebol ukončený. **Veľkou osídľovacou aktivitou Thurzovcov bolo na valaskom práve doosídľované takmer celé územie Hornej Oravy a založením obcí na prítokoch Čiernej Oravy (Zubrica, Podvlk, Srnie, Harkabúz, Podsklie, Suchá Hora, Bukovina, Pekelník a Hladovka) toto územie dosiahlo staré uhorsko-poľské hranice na hrebeňoch Karpát.** Obyvatelia osád založených na valaskom práve mali aj **v 2. polovici 16. storočia povinnosť postaviť ozbrojencov a vykonávať strážnu službu,** v dôsledku čoho boli niektoré lokality oslobodené i od odovzdávania valaských dávok. Väčšinu valaského obyvateľstva, ktoré sa podieľalo na osídľovaní **Hornej**

Oravy, okrem prisťahovalcov z východných a severných oblastí, tvorilo **staršie obyvateľstvo dolnej časti Oravy**. Poukazuje na to **totožnosť základných jazykových znakov nárečia oravej Oravy s nárečím dolnej Oravy, ale aj stredoslovenských oblastí**, ktoré v tom čase boli ohrozované tureckými vojnami. **Nárečie severnej časti hornej Oravy, tzv. goralské, je osobitným nárečím goralského – horského obyvateľstva, žijúceho na slovensko-poľskom pomedzí.**

Krajina z Oravy, Martin Benka, olej, 1937, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

Tradičné spôsoby chovu oviec na Orave

Aj **pastierstvo na Orave** bolo spojené s mliečnou produkciou a zároveň zúrodnením poľa a lúk košarovaním. Zvlášť zaujímavým typom sa stalo **hólne salašníctvo**, pri ktorom sa pastieri v niekoľkokmesačnom pobyte zdržiavali so stádami *na vysokohorských pasienkoch*. **Na území celých Karpát jedným z krajov, kde sa vyskytovalo pastierstvo iba na holiach, bez kombinácie s hospodárstvom poľným a lúčnym, bola Orava. V roku 1625 vlastník Oravského panstva Juraj Thurzo vydal listinu, ktorou direktívne vymedzil príslušné hole v panských lesoch a dal ich na dlhé roky do užívania valaským obciam.** Podľa nej **v Roháčoch 18 oravských obcí páslo spolu najmenej 7 985 oviec a ešte dve z Podhalia neznámy počet. V Roháčoch a Oraviciach hole oddávna tvorili prirodzené pasienky**, ležiace nad pásmom lesov a kosodreviny **v Látanej doline, Prednom Zelenom, Salatíne, Bobrovci, Lúčnej, Suchej Doline, Bielej skale, Osobitej, Javorine, Čaplovke,**

Tichej doline, Magurke, Črchli, Poľane, Zuberci, Lysci, Šindľovci. Po prvej svetovej vojne boli *hole aj na svahoch Zábratu, Rákoňa, Dlhého úplazu, Záprašivého a pod Bielou Skalou.* Striedavo sa na nich pásli ovce i dobytok. *V Osobitej na sedliacko-dubovskom, malatinskom a nižnianskom salaši* sa pôvodne páslo 1920 oviec, no tesne pred zákazom salašníctva v TANAPe tam bolo už len okolo 300 oviec. *Salaš mali "na Kasňach" a vypásali celý hrebeň od Končitej po Okolík na druhej strane vrchu.* Okrem holých vrchov, podobne ako to bolo *v Látanej doline,* mali väčšie a pravdepodobne vyčistené pasienky. *V prípade hole Osobitá* bola situácia zložitejšia. V jej tesnej blízkosti pásli *Zábiedovčania na Javorinke 500, Brezovičania v Suchej doline 250 oviec a Maršalek z Bieleho Potoka 200 oviec v Látanej.*

Pasenie oviec v Zuberci, foto: Vávra, 1975, zdroj: dokumentácia Oravského múzea

Ovce na salaši v Malatinej, foto: Siakel', 1979, zdroj: dokumentácia Oravského múzea

Teda všetky hrebene boli holé, v dolinách podstatne väčšie a pravdepodobne vyčistené pasienky, podobne ako to bolo v *Látanej doline*. Keď sa v *Roháčoch* na prelome 16. a 17. storočia uživil viac ako šesťnásobok oviec oproti polovici 20. Storočia, dá sa predpokladať, že vrchy boli viac odlesnené. **Spomínané množstvo oviec sa niekoľkokrát presúvalo vo vzdialenostiach približne 30 - 40 km. V Roháčoch sa pásli ovce a dobytok nielen z blízkeho okolia, ale aj z dolnooravskej obce Malatiná a zo všetkých dedín od Dolnej Lehoty smerom po Suchú Horu.**

Pastieri, v snahe rozšíriť pasienky, často vypaľovali kosodrevinu. Takto boli vypálené v *Roháčoch* viaceré doliny, čomu nasvedčuje u niektorých aj pomenovanie *Spálená* a *Spálený žľab*. **Na Orave sa tak uplatnilo typické pastierstvo na holiach, spojené s chovom oviec a dobytká, združeného v jednom stáde.** Hlavným pastierom bol *bača*, voľby ktorého vyhlásil *predseda Urbárneho výboru*. Bol volený z viacerých bohatších kandidátov, **aby mohol svojím majetkom garantovať prípadnú stratu, či úhyn ovce a podľa zjednaného množstva syra na ovcu, približne 8-10 kg.**

**Bača Gägačka,
Jasenová, foto:
Vávra 1970,
zdroj:
dokumentácia
Oravského
múzea**

*Na obecnej hromade, kde bol zvolený aj salašný gazda, sa bača na základe zmluvy s gazdami zjednal na 6-7 ks oštiepkov alebo 8-9 kg syra od ovce na týždeň alebo na pravidelnej peňažnej mzde pre seba a valachov, ktorých si zjednal zo záujemcov z chudobnejších rodín. Zároveň musel zložiť kauciu - zálohu pre prípadnú úhradu škody. **Známymi boli bačovia zo Suchej Hory a z Brezovice, na Dolnej Orave bola významným strediskom bačovstva obec Zázrivá.** Ovce vyhánala do spoločného stáda celá dedina na Ďura. Pásli sa na pasienkoch blízko dediny. Urbárny výbor na čele s urbárnym predsedom, urbárnym gazdom a bačom robili tzv. meranie - pôdoj zameraný na ich dojivosť pre zaradenie do príslušnej bonifikácie. Na Žofiu ovce vyhánali na hole (redikali), kde boli ustajnené v košiaroch a pre pastierov stavali zrubové koliby. Do dediny sa vracali na Michala, kedy bol **slávnostný rozsad** - odovzdávanie oviec majiteľom. Bača*

zaplatil *oldomáš*. Cez letné obdobie aj *pastieri - voliari pásli na holiach* od Urbana do Michala *mladý dobytok - junčovinu a voly. Spoločný výpas jaloviny, volov a koní sa uskutočňoval na oveľa menšej rozlohe, ako salašníctvo*. Pred vyhlásením zákona o TANAPe sa *na roháčskych holiach a v Oraviciach páslo* viac ako 1000 kusov hovädzieho dobytká. Majitelia hovädzieho dobytká *pastierov platili na základe spísanej zmluvy, formou naturálií a peňažnej odmeny*. Špecifickými archaickými formami salašníctva *na Dolnej Orave* bola známa *obec Zázrivá. Salašníctvo sa tu zachovalo do 20. storočia v archaickej „rodinnej forme“, keď sa na pasení podieľali príslušníci rodín, ktorí často spájali a pásli svoje stáda spoločne alebo individuálne väčšinou v blízkosti svojich domov, mliečnu produkciu aj spracovávali*. Podobne ako z iných *oravských bačovských dedín* odchádzalo mnoho ovčiarov (bačov a valachov) zo Zázrivej na sezónu na salaše *na Liptov, Oravu, do Turca, Horného Považia*, ale aj *na Kysuce, západné Slovensko, či Moravu*. *Oravskí bačovia* podobne ako *na Liptove* ovládali výrobu *bryndze a oštiepkov*, na

Pastier Balco, Jasenová, foto: Vávra, 1974, zdroj: dokumentácia Oravského múzea

sezónne bačovanie mimo rodnej obce si často so sebou brávali svojich valachov (často rodinných príslušníkov), na salašoch vo svojom regióne aj za jeho hranicami dodržiavali viaceré archaické zvyky spojené s prvým výhonom na salaš alebo bežným životom na ňom (okiadzanie oviec, posýpanie soľou, a ďalšie magické úkony a obrady). **Dolnooravské salaše** sa nachádzali väčšinou **v pohoriach Kysuckej vrchoviny (Okrúhlica), Malej Fatry (Okolie Veľkého Rozsutca - Medziholie, Behár, Strungy), Oravskej Magury (Kubínska hoľa, Vasilovská hoľa, Hruštínska hoľa)**, ale i **v oblasti Veľkého Choča**.

Turiec

Bača s valachmi, Sklabiňa, 1965, foto: Ján Podolák, archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

Turiec a kolonizácia na valaskom práve

Do polovice 15. storočia sa obyvateľstvo **Turca** skladalo z prevažne domáceho obyvateľstva a menšieho množstva nemeckých, či iných prisťahovalcov. K nim v druhej polovici tohto storočia pribudli **valasi** zložený z poddaných **z Liptova, Oravy** a **iných východnejšie ležiacich stolíc** i rusínskeho a pôvodom valaského (rumunského) obyvateľstva. Valasi pre chov svojho dobytku, odolného voči drsným prírodným podmienkam, vyhľadávali vysokohorské, dovtedy úhorom ležiace lúky. Takýchto lúk bolo

v Turci dostatok, no prakticky už nebolo miesta pre zakladanie nových valaských dedín. **Pravdepodobne prvý písomný záznam o valachoch v Turčianskej kotline je z roku 1495**, keď sa začiatkom januára *Andrej Just* sťažoval, že istí valasi (walachos), poddaní *Valentína Koroma*, ženú svoje ovce a dobytok po nociach mimo ciest, a tak „*podľa svojich zvyklostí*“ ničia polia, lúky a lesy. V tom istom roku poznáme z listín meno *valacha Gromka*, ktorý podľa historika *Jána Beňka* mohol byť podľa mena **rusínskeho pôvodu** a pravdepodobne patril k zakladateľom **osady Vrúcko**. V roku 1499 sa v listinách spomína *valach Drahoš z Kláčian*, ktorý za 4 zlaté kúpil akési listiny na **časť Lipovca** zvanú *Ondrašovská*. Už dávnejšie usadení valasi sa k roku 1504 spomínajú na *Pravnianskom panstve*. V ten istý rok sa *pravnianski šľachtici Ján Serafín a Cherubín* dohodli, že si všetky dôchodky od valachov, ktorí prišli na ich majetky z „*cudzích krajín*“ rozdelia na polovicu. Medzi obyvateľmi **Trebostova** sa v roku 1505 spomína istý *Tomáš Walachius*. **Z tohto roku máme prvý raz písomne doloženú osadu Vrúcko**, v roku 1519 **Budiš** a **Nevolno** v chotári **Dubového**. **Nevolno** zaniklo, prechodne spustol aj **Budiš**, no zanedlho bol obnovený. **Tieto dve dediny ako jediné v Turci môžu byť pokladané za osady vzniknuté na valaskom práve v rámci dosídľovania**. Zaujímavým je aj fakt, že v druhej polovici 17. storočia prišla **do Vrúcka** nemecká enkláva, ktorá postupne asimilovala valaský element. Na základe urbárov vieme, že **na valaskom práve boli v tomto čase dosídlené Kláčany, Šútovo** a pravdepodobne viacero ďalších starých dedín **v severovýchodnej časti Turca**. **V Kláčanoch** od konca 15. storočia **sídlil aj valaský vojvoda Sklabinského panstva**. Dá sa predpokladať, že proces dosídlenia na valaskom práve prebiehal podobne ako ho poznáme z iných oblastí, napríklad **Oravy a Liptova**. Napriek tomu, že valaská kolonizácia **v Turci** nebola príliš silná, zanechala stopy v onymii regiónu. Koncentrovanejšie sa tieto názvy dodnes vyskytujú **najmä v oblasti a sídlach okolo Váhu a dolného toku Turca**. Časť valachov sa usídlila **na panstvách pri Váhu**, časť pozývali zemaniam do stredného a horného (južného) Turca, kde sa ich snažili usadiť na vybranú pôdu. Valachov si najímali aj ako žoldnierov a často ich využívali pri svojich majetkových sporoch a získavaní nových území. V oblasti stredného Turca svedčia o tomto jave aj toponymá a hydronymá ako *Košarisko, Valašský jarok, Z Červeného grúňa, Rusnacky grúň (Dubové), Kýčera (Kláštor pod Znievom)*. **Viacero týchto názvov sa nachádza v oblasti severného Turca, kam prišli valasi z oblasti horného toku Váhu: Grúň (Šútovo), Magura (Krpel'any, Nolčovo), Dolu grúňom, Hankov grúň, Kl'ak, Pod Kl'akom (Podhradie), Mojský grúň (Turany), Kláčianska magura (Sučany), Kýčera, Nad kýčerou (Turčianske Kláčany), Grúň, Holý grúň, Ploštínsky grúň, Ráztočný grúň (Vrútky), Lipovská Magura, Nad Kýčerou, Pod**

Magurou (Lipovec), Grúň, Minčol, Pod Minčolom, Pred valaskou dolinou, Prostredný grúň, Valaská dolina (Martin), Červený grúň, Košariská (Necpaly), Červený grúň (Belá-Dulice), Hlinická kýčera, Košarisko, Kýčera, Tisov grúň, Povaský grúň (Valča).

Tradičné formy ovčiarstva v Turci

Turiec sa nachádza medzi viacerými výraznými horskými celkami, čo určite podporilo úspešné etablovanie sa karpatského salašníctva v ňom. Turiec bol pomerne husto osídlený na základe zvykového práva už v 13. - 14. storočí a popri Liptove a Orave výraznú časť jeho obyvateľstva tvorili zemanovia, ktorí boli príslušníkmi nižšej šľachty v Uhorsku.

Blatnický hrad, Eugen Lehotský, 1968, olej, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

Popri nich sa v jeho južnej časti vyskytovala aj výrazná skupina nemeckých kolonistov, ktorí priamo založili, alebo dosídlili viacero turčianskych obcí. Do tohto pestrého zloženia Turca vstúpili aj valaskí kolonisti najneskôr koncom 15. storočia. V Blatnici v 17. storočí začali chovať ovce Révaiovci, v ďalších turčianskych dedinách chovali ovce vo väčšom rozsahu predovšetkým bohatší gazdovia alebo statkári (**Abramová, Bystrička, Dražkovce, Folkušová, Košťany, Necpaly**), a to aj niekoľko sto kusov (**Folkušová, Necpaly**). Roľníci chovali ovce v menšom rozsahu. Ovce sa pásli väčšinou individuálne, často spoločne s kravami (**Abramová, Dražkovce, Turček**). Na **Bystričku** si najímali traja miestni statkári vlastných bačov. Z hľadiska pastierskej organizácie v Turci bola

symbióza medzi nížinným roľníckym chovom oviec a horským (valaským, karpatským) salašníctvom. Rozmnožovanie oviec prebiehalo obyčajne z vlastného chovu, najmä v obciach **Vrúcko, Krpeľany, Rudno**. Niektorí gazdovia kupovali jahňatá na jar, a to v rámci obce (**Rakša, Abramová**), prípadne v širšom okolí. **Obyvatelia Turčeka chodili ovce kupovať až do Kremnice.** Prevažná väčšina pasienkových plôch v Turci bola v súkromnom vlastníctve, značná časť bola panská. Veľa pasienkov bolo obecných, *urbárske pasienkové plochy* boli napríklad **v Rudne, Belej (Belá-Dulice) a na Vrúcku.** **V Krpeľanoch a sčasti aj v Rudne** sa vyskytovali aj *komposesorátne pasienky.* V Turci boli rozšírené aj *pasienkové spolky.*

Obec Bystrička ich mala situované „na hol'ach“, tieto využívali aj **obyvatelia Trebostova.** **Folkušová** mala pasienky v *Gaderi* s názvami *Krížna, Kráľova hol'a, Ostredok.* **V Košťanoch nad Turcom** vlastnilo „*pašienkové spoločenstvo*“ asi šesťnásť hektárov. Pasienkové plochy sa v *Turci* vyznačovali rôznou kvalitou, v prípade nedostatku pasienkov niektoré obce tento riešili kúpou, alebo prenájmom pasienku v inom chotáru. **Pozoruhodná je aj kúpa rozľahlej Kubínskej hole Krpeľancami, ktorí tam neskôr pásavali väčšie množstvá jalovíc.** **Obyvatelia Sklabine pásavali zase na horských pasienkoch Belej (Belá - Dulice).** **Vysokohorské hole vlastnili obce Bystrička, Folkušová, Krpeľany, Sklabiňa mala hôľne pasienky situované v Belej (Belá - Dulice).** Pôvodne pásli roľníci z **Krpeľan** svoje voly a jalovinu *na Kriváni pri Chlebe*, ktorý mali na

Salaš v Malej Fatre, Šútovo, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA SAV

99 rokov v užívaní *od grófa Révaya*. Keď od nich kúpili **obyvatelia Turian** vysokohorské pasienky, pásli prechodné obdobie *na Vrútockej holi*, nakoniec pristúpili už ku spomínanej kúpe *Kubínskej hole*. Pastierov z radov 13-14 ročných chlapcov, ktorí už nechodili do školy, chodievali vyhľadávať gazdovia z Turca *na vzdialenejšiu Oravu, ale aj do Kysúc, či Liptova*. Do Turca často prichádzali pastieri z iných turčianskych dedín, ale aj z *Oravy, Kysúc, či od Prievidze*. Mnohí títo pastieri sa potom *v Turci* udomácnili a ostali tu žiť. *Individuálne pasenie oviec* sa vyskytovalo zväčša u bohatých gazdov, alebo statkárov (**Abramová, Bystrička, Dražkovce, Rakša**).

Krytá strunga vo Veľkej Fatre, foto: Ján Podolák, 1965, archív Ovčiarkeho múzea v Liptovskom Hrádku

Tí často chovali viac ako sto oviec, a preto zamestnávali vlastných bačov a pastierov oviec. Súkromné salaše boli **na Vrútku v Malom Čepčine, Rudne, Košťanoch nad Turcom, Krpel'anoch, Sklabini**. Pastierska sezóna začínala v máji (**Folkušová, Krpel'any**), alebo v júni (**Sklabiňa**). Ovce šli na hoľu prvé, lebo potrebovali nízku trávu. Deň pred prvým výhonom oznamoval obecný sluha začiatok sezóny na holiach trúbením po celej dedine. Každý gazda šiel po prvý raz so svojimi ovcami sám. Podľa zaužívanej tradície mával bača za klobúkom zelenú čečinku. **Turčania podľa dostupných materiálov a realizovaných**

výskumov v 20. storočí nedodržiavali pri prvom výhone žiadne osobitné zvyky. Keď však pásli Oravci, prichádzala s bačom aj jeho žena a tá posýpala ovce múkou. Páslo sa dovtedy, kým nenapadol sneh, prípadne do Všetechsvätých. Ovce z **Folkušovej** sa pásli na *hôľnych pasienkoch* v *Gaderi*, patriacich pasienkovému spolku, konkrétne na *Ostredku* a *Úplaze*. **Obyvatelia Sklabine** mali na urbárskom „pašienku“ na *Ploskej* umiestnené dva *salaše* – dolný a horný, pričom každý z nich mal svojho baču. V *turčianskych obciach Folkušovej, Krpel'anoch, Sklabini* pásli ovce tradičným spôsobom *bačovia, valasi, honelníci*. V *Krpel'anoch* mali popri miestnych ovčiaroch aj pastiera zo *Zázrivej*. Výber baču, ktorý organizoval miestny richtár sa konal na Nový rok. Bača si potom sám zjednal dvoch valachov a jedného honelníka. **Keď v obci nemali domáceho baču, prichádzali pásť ovce „Oravci“ alebo „Zvolenci“ z Priechodu.** Výber organizoval salašníik. Na bačovi a valachoch sa dohodli sami gazdovia. **Keď však pásli Oravci, bača si doviedol vlastných valachov.** Honelníkmi, ktorí naháňali ovce pri dojení, bývali miestni chlapci. **V Turci** prebiehal aj čulý obchod s ovčimi produktami, kože predávali gazdovia kožkárom (**Abramová, Folkušová**), vlnu zvykli predávať napríklad **z Folkušovej do Martina, z Rudna do Nitrianskeho Pravna, z Malého Čepčína na Veľký Čepčín**, kde sa krampl'ovala a zo súkna sa tkali konské deky. Po obciach vlnu vykupovali aj priekupníci za peniaze, alebo formou výmeny za hotové výrobky. Hotové súkno sa dalo kúpiť tiež **v Krpel'anoch**, domáckym spôsobom ju spracovávali **v Abramovej, Sklabini, Turčeku a Vrícku**. Produkcia zo salašníctva v *Turci* bola zameraná najmä na výrobu syra a domáckej výroby bryndze z neho. **Výroba oštiepkov na Turci bola zriedkavejšia**, v niektorých obciach oštiepky vyrábali ovčiari z iných regiónov, ktorí **v Turci** pracovali (*Orava, Zvolen, Priechod*).

Zvonce na salaši v Sklabini, foto: Ján Podolák, 1965, zdroj: Af ÚESA SAV

Kysuce a Horné Považie (okolie Žiliny a Bytče) **Kolonizácia na valaskom práve na Kysuciach a v Hornom Považí**

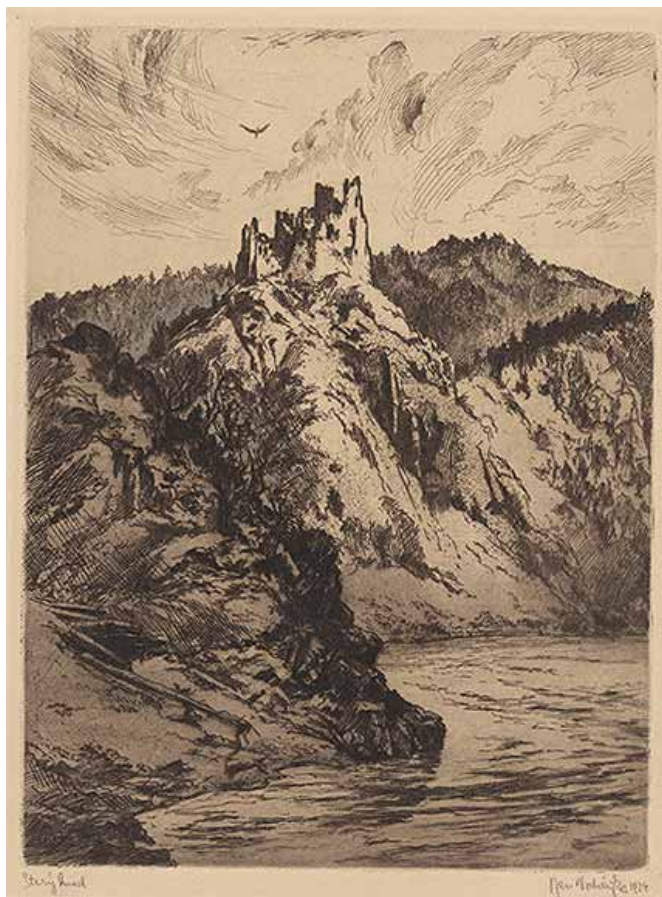
Z regionálneho hľadiska by sa dalo o *Kysuciach* a *okolí Žiliny a Bytče* uvažovať samostatne, avšak z hľadiska problematiky a témy valaskej kolonizácie boli v minulosti tieto celky poprepájané, a preto spolu úzko súvisia vzhľadom na spoločnú históriu, osídľovanie a kultúru. Najdôležitejším dokumentom preukazujúcim prítomnosť Valachov v *oblasti Kysúc, okolia Žiliny a Bytče* je **listina Vladislava II. z roku 1496**, ktorou potvrdil listinu kráľa Mateja (vydanú po roku 1475) a v nej udelené slobody pre „Volachis“ **v Belej** a na iných miestach a v lesoch patriacich k hradu Strečno. Na základe tohto dokumentu sa dá predpokladať, že v období prelomu 15. a 16. storočia boli valasi prítomní na viacerých miestach *Strečnianskeho panstva*. Z dokumentov z rokov 1504 a 1505 vieme už o sporoch medzi *Budatínskym a Strečnianskym panstvom* na *vrchu Rača* týkajúcich sa pasenia. V roku

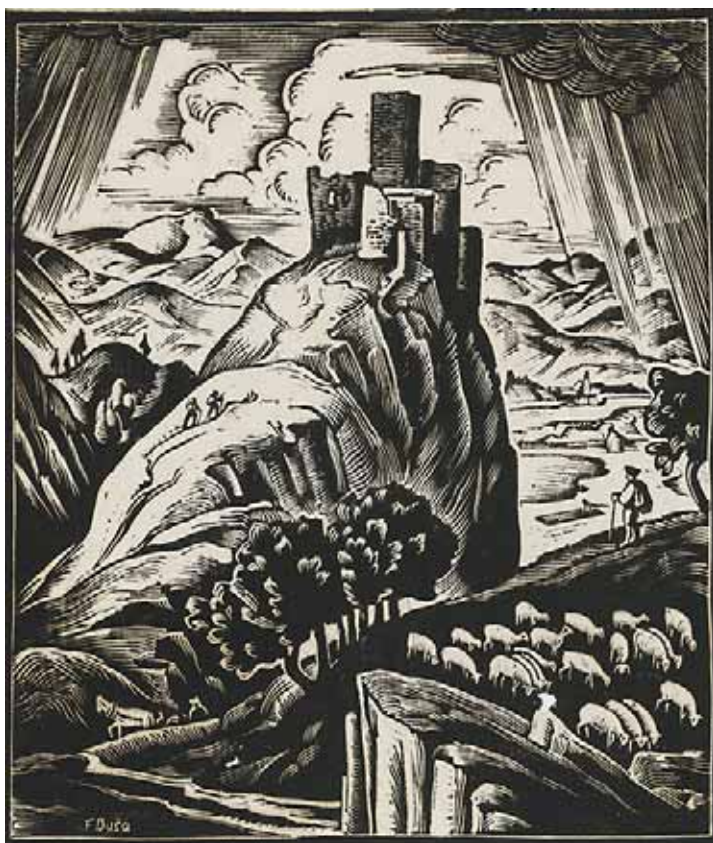

Doprava na salaš v Terchovej, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA SAV

1514 sa v oblasti *Krásna* spomína košiar vybudovaný *Gašparom Suňogom* z *Budatínskeho panstva*. V roku 1540 sa spomínajú Valasi aj v **Štiavniku**, ktorý patril v tom čase *Považskobystrickému panstvu*. V roku 1548 sa spomínajú valasi v **osade Nesluša** a o rok neskôr aj v **Tižine** (dnes **Dolná Tižina**). Valasi z **Tižiny** tak popri valachoch z **Belej** začali obsadzovať koncové oblasti *Varínskej doliny* s presahom do *Bystrickej doliny*. **Tižina je pre valašské osídlenie tejto oblasti veľmi dôležitým pojmom. Poskytovala totiž istý administratívny rámec osídľovaniu Bystrickej doliny i koncových častí Terchovskej doliny. Celé toto územie totiž zrejme pôvodne administratívne spadalo pod ňu a až neskôr sa tam vytvorili samostatné obce.** Toto potvrdzuje napríklad dokument z 18.

storočia, kde sa uvádza, že územie **neskoršej Riečnice** bolo v 17. storočí Tižinským. V **Tižine** tak zrejme sídlil pôvodný vojvoda, ktorý spravoval rozsiahle územie **od dnešnej Terchovej** (vrcholu Rozsutca) až **po Veľkú Raču**. Napríklad Valasi z **osád Belá a Lúčka** (Nezbudská), ktoré vtedy patrili k **Starému hradu** pásli svoje stáda **na území neskoršej Čadce, Rakovej a Oščadnice** a odvádzali za to poplatky na Strečno. Valasi z **osady Horný Vadičov** patriaci k tomu istému hradu pásli podľa dobových dokumentov dobytok **medzi Oravským a Tešínskym panstvom**. Tieto záznamy nám napovedajú o tom, že dané teritórium bolo predmetom kolonizácie a neskôr osídľovania a často aj majetkových sporov. V tomto čase sa pôvodné stredoveké osídlenie nachádzalo najmä **v južnej časti Žilinskej kotliny a Kysuckej vrchoviny, severovýchodne od Žiliny** siahalo toto osídlenie po spomínanú **obec Belá**, severne **po Krásno nad Kysucou**, horné -najsevernejšie časti dnešného územia Kysúc predtým ak, boli osídlené len veľmi riedko, pravdepodobne len sezónnymi drevorubačmi, poľovníkmi, prípadne poľnohospodármi. **V oblasti Krásna nad Kysucou** táto „južná vetva“ Valachov narazila najmä **v oblasti dnešnej Veľkej Rače a Čadce** na skôr usadených Valachov zo severnej vetvy, ktorí sa **v okolí Veľkej Rače** usadili už dávnejšie, ešte koncom 15. storočia. **Čadca** samotná bola založená v roku 1534. Určitú vytýčenú hranicu stretu dvoch valaských vetiev treba samozrejme vnímať s rezervou, keďže z tohto obdobia vieme o tom, že Valasi žili nomádskym spôsobom života a migrovali na veľkých teritóriách. Do oblasti severných Kysúc prichádzali pravdepodobne kolonisti **z Oravy, Kysuckej vrchoviny, Živiecka, Tešínska a z podhorských obcí na Považí**, tento nesúrodý element sa premiešaval a zberal značné časti regiónu, prenikal **aj na súčasné územie ČR (Valašsko, Jablunkovsko)** a **do Poľska (Tešínsko, Živiecko)**. V roku 1549 sú valasi spomínaní aj **v Nesluši, Povine a Lehote** (dnes Budatínska Lehota). Po roku 1550

Strečno, Ferdiš Duša, drevoryt, 1933, Galéria umenia Ernesta Zmetáka, zdroj: webumenia.sk

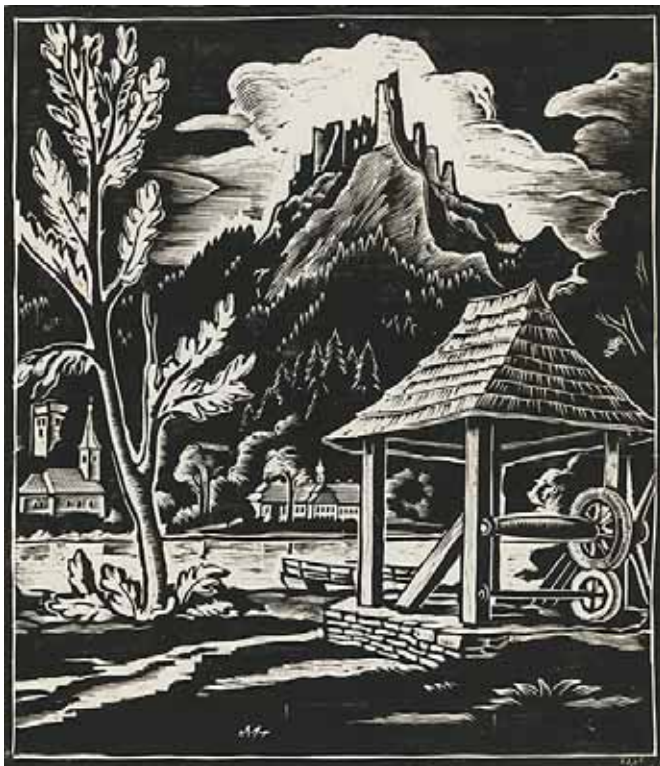
s Valachmi a spôsobom, akým boli často prizývaní na jednotlivé územia, o tom, že **portášska služba** bola ich súčasťou, nám napovedajú aj prvé zmienky o Valachoch slúžiacich *pri hrade Lietava* z prvej polovice 16. storočia (prišli sem z oblasti Spiša). Portášstvo bolo neskôr prevzaté z tejto oblasti aj na územia súčasného Moravského Valašska, kde sa s ním stretávame až v druhej polovici 17. storočia. ***O skutočne rozsiahlej valašskej kolonizácii tejto oblasti možno hovoriť od druhej polovice 16. storočia, kedy počet valachov vzrástol až do takých rozmerov, že začali vznikať osady, ktoré sa neskôr stali základom pre vznik ďalších obcí v ich okolí*** (napríklad *Bystrica* – dnes Stará Bystrica). V tomto období umožňovala početnosť valašskej populácie v okolí starších osád (*Čadca, Bystrica*) vznik nových obcí, ktoré sa od nich odtrhávali (*Nová Bystrica, Klubina, Radôstka*), respektíve sa profilovali samostatne v ich okolí (*Čierne, Skalité, Oščadnica* atď.). Ich spájajúcim prvkom zostali však naďalej valašské vojvodstvá, pod ktoré spadali a vojvoda tak zostal v pozícii nadradenej richtárom. V roku 1577 sa spomínajú Valasi *v oblasti Vrátnej*, v roku 1540 valasi pásli svoje stáda *aj v lesoch Radicze,*

Starý hrad, Jaroslav Vodrážka, lept, 1930-1938, Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

máme písomné správy o Valachoch aj v ďalších obciach *Bytčianskeho a Považskobystrického panstva* ako ***Rovné*** (dnes Veľké Rovné, 1550), ***Štiavnik, Pšurnovice, Petrovice, Kolárovice, Dlhé Pole*** (1553). Možno predpokladať, že ***Rovné*** (dnešné Veľké Rovné) založili Valasi a skoršia ***stredoveká osada Rimanovice*** (tak sa volá jedna miestna časť) potom splynula s ***Rovným***. V prameňoch z roku 1552 nachádzame pomenovanie Valachov ako „viligatores“ (strážcovia), čo súviselo s ich povinnosťami, ktoré mali voči hradom. Táto povinnosť všeobecne súvisela

Klubina, Zbora, Blasovicz a Diedova, teda z veľkej časti *na území dnešnej Bystrickej doliny*. V ***Čadci*** mali v prvej polovici 16. storočia koliby

a košariská valasi z **Tižiny** (dnešná Dolná Tižina). Z roku 1582 máme zmienky o salašoch v **oblasti dnešnej Oščadnice**, ktorá sa uvádza pod názvom **Podjavorská Oščadnica**. Z roku 1639 máme zmienku o salašoch v **oblasti Veľkej Bránice (Belá)** a **Príslopu (Terchová)**, ktoré patrili **Strečnianskemu panstvu**. V dokumente z roku 1614 sa spomína v prípade valachov v **okolí Čadce a Krásna** výraz **ovčenie**, čím sa v tom čase zrejme označovalo pasenie valašských stád. Z dokumentu stoličných úradníkov z roku 1626 vieme aj o Valachoch v **okolí Krásna nad Kysucou**. Zaujímavým je i vypočúvanie zajatých valachov v roku 1650 z **okolía Čadce v Jablunkove** pred valašským súdom, kde sa okrem iných spomína aj **Jakub Jendriščák z Čierneho**, ktorý uviedol, že len predchádzajúci rok sa tam prisťahoval z **Pol'ska**. Obdobne sa medzi zajatými spomína **Karkoščok Križek**, ktorý pochádzal z **Piosku pri Jablunkove**, avšak usadil sa **na Čiernom**, kde mu bol pridelený zárubok. Toto jednak poukazuje na postupné prelínanie sa valašskej kolonizácie s kopaničiarskou, avšak aj naznačuje pôvodné oblasti, z ktorých prichádzajúci kolonisti v **čadčianskej oblasti** pochádzali.

Hričov, Ferdiš Duša, drevoryt, 1930 - 1933,
Slovenská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

(1591). V urbári **Budatínskeho panstva** v roku 1690 poznáme Valachov v obciach **Horelica, Raková, Povina a Lodno** a Valasi sa nachádzali aj v ďalších obciach, ktoré boli priamo založené na valaskom práve alebo valachmi dosídlené ako **Brodno, Zádubnie, Považský Chlmec, Divina, Svederník, Vranie, Rudina, Rudinka, Oškerda, Dubie,**

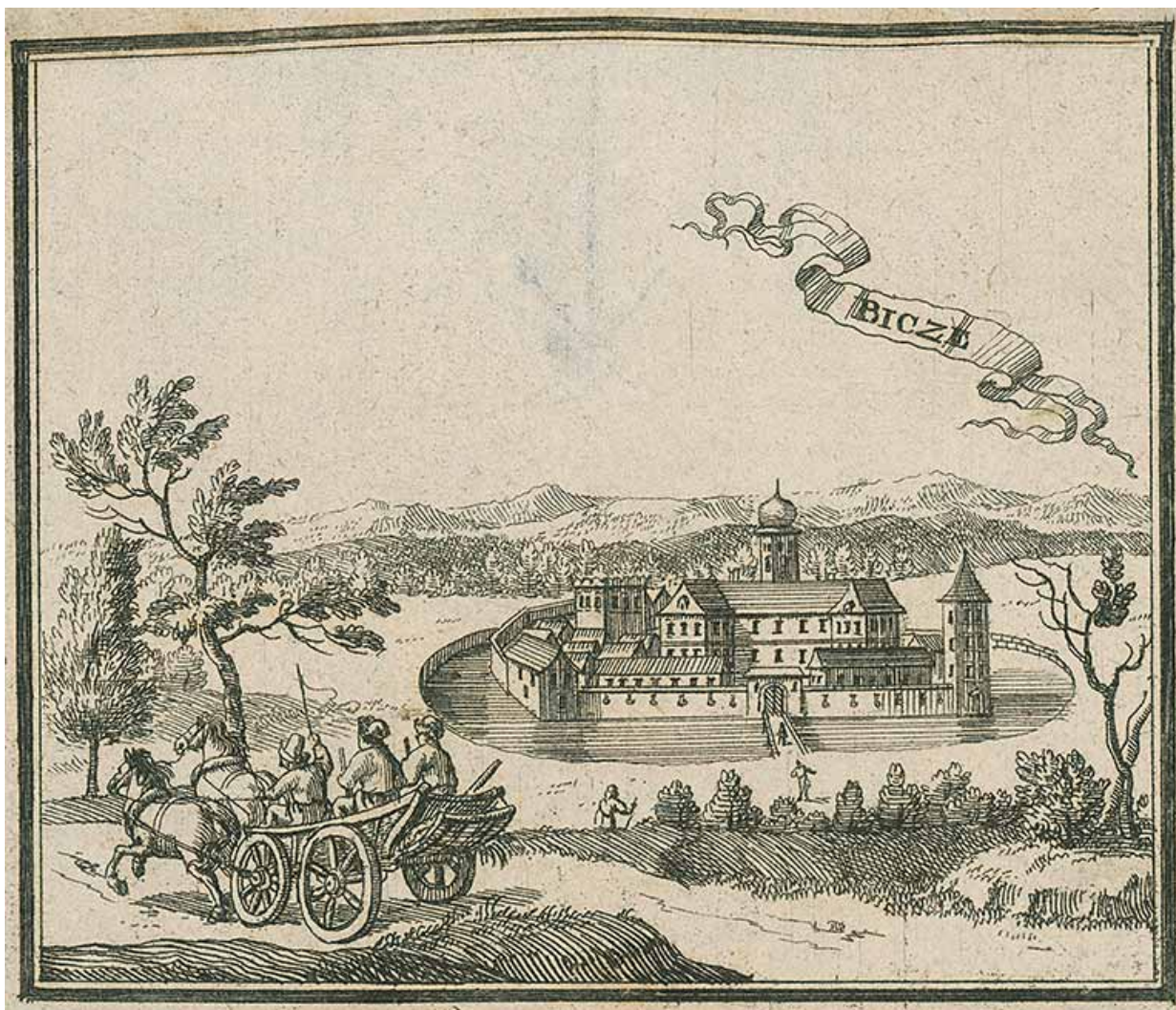
Najstaršou obcou založenou na valašskom práve na **Horných Kysuciach** bola bezpochyby **Čadca**, ktorej vznik možno datovať do roku 1534. Ďalšími obcami vzniknutými na území **Budatínskeho panstva** na valašskom práve boli **Nová Dedina (časť Diviny), Lopusné** inak nazývané aj **Kozlovice (dnes Lopusné Pažite), Ochodnica, Dunajov, Rudinská a Pažitie (dnes Lopusné Pažite)**. V druhej polovici 16. storočia sa **Deršfiovci na Strečnianskom panstve** pokúsili založiť aj viaceré ďalšie osady, z ktorých sa udržali len **Bystrica (dnešná Stará Bystrica)** a **Lutiše**

Hrad Súľov, Ladislav Mednyánsky, olej, 1875-1885, Slovenská národná galéria

Kysucké Nové Mesto, Nesluša, Kysucký Lieskovec, Budatínska Lehota, Krásno, Radol'a, Čadca, Ochodnica, Raková, Staškov, Svrčinovec, Podvysoká, Podjavorské, Čierne, Skalité, Zákopčie. O intenzívnej osídľovacej činnosti, ale aj neskorších konfliktoch svedčí aj správa z roku 1716, v ktorej sa uvádza, že obyvatelia z **Rakovej, Staškova a Olešnej počas Rákoczyho povstania postavili nad riekou Kysucou a v Skalitom** 200 chalúp a salašov. Obcou založenou na valašskom práve v okolí

Žiliny, ktorú treba bezpochyby spomenúť, je **Terchová**, z ktorej založenia sa zachovala aj zakladacia listina, z ktorej vieme, že sa tomu stalo piatok pred sviatkom svätého Juraja (23. apríl), čo teda vychádza na **17. apríla 1580**. Na základe archívnych materiálov vieme, že v tejto oblasti boli napríklad vojvodstvá *pozdĺž rieky Černianky* so sídlom **vo Svrčinovci**, ďalšie **vojvodstvo v Staškove**, ale aj **vojvodstvo sídliace v Čadci**, ktorému pripadali obce v jej okolí. Na *Dolných Kysuciach* bolo **vojvodstvo v Nesluši** a vojvodstvo bolo nepochybne i **v Belej** v *Starohradskom panstve*, aj keď ho zatiaľ nemáme priamo písomne doložené. **Tižina** ako predsunutá časť Strečnianskeho panstva za obcami *Starohradského panstva* tvorila dôležitý prvok pri valašskej kolonizácii *východných častí Strečnianskeho územia*. **V Tižine bolo zriadené vojvodstvo (zrejme ako náhrada pôvodného Belského vojvodstva), ktoré spravovalo veľké územie od dnešnej Vrátnej doliny až po Veľkú Raču**. Dobové listiny dokazujú, že k jeho územiu patrili aj *vrchol Veľkého Rozsutca*. Počet valachov do začiatku 17. storočia výrazne rástol neskôr sa pôvodné rozsiahle *Tižinské vojvodstvo* rozdelilo na samostatné *Terchovské a Bystrické vojvodstvo (Stará Bystrica a okolie)*, ktoré sa stali prirodzenými strediskami v údoliach. Zaujímavým je územie *Bytčianskeho panstva*, kde sa v *panskom súpise* ešte aj v roku 1793 spomínajú vojvodovia **v Petroviciach, Čiernom Turzovke, Vysokej nad Kysucou, v Dlhom Poli, Poriesky** vojvoda **Ján Hubočan**, pochádzajúci z **Jasenice** (34 rokov) a **v Podhradí, v Papradne**, ktoré v tom čase patrili k *Bytčianskemu panstvu*. V oblasti Javorníkov a Strážovských vrchov sa v listinách stretávame s Valachmi v obciach **Veľké Rovné, Súľov, Bytča, Kotešová, Dolný Hričov**. V 18. a 19. storočí dochádza vo vývoji salašníctva v Javorníkoch (tak v kysuckej

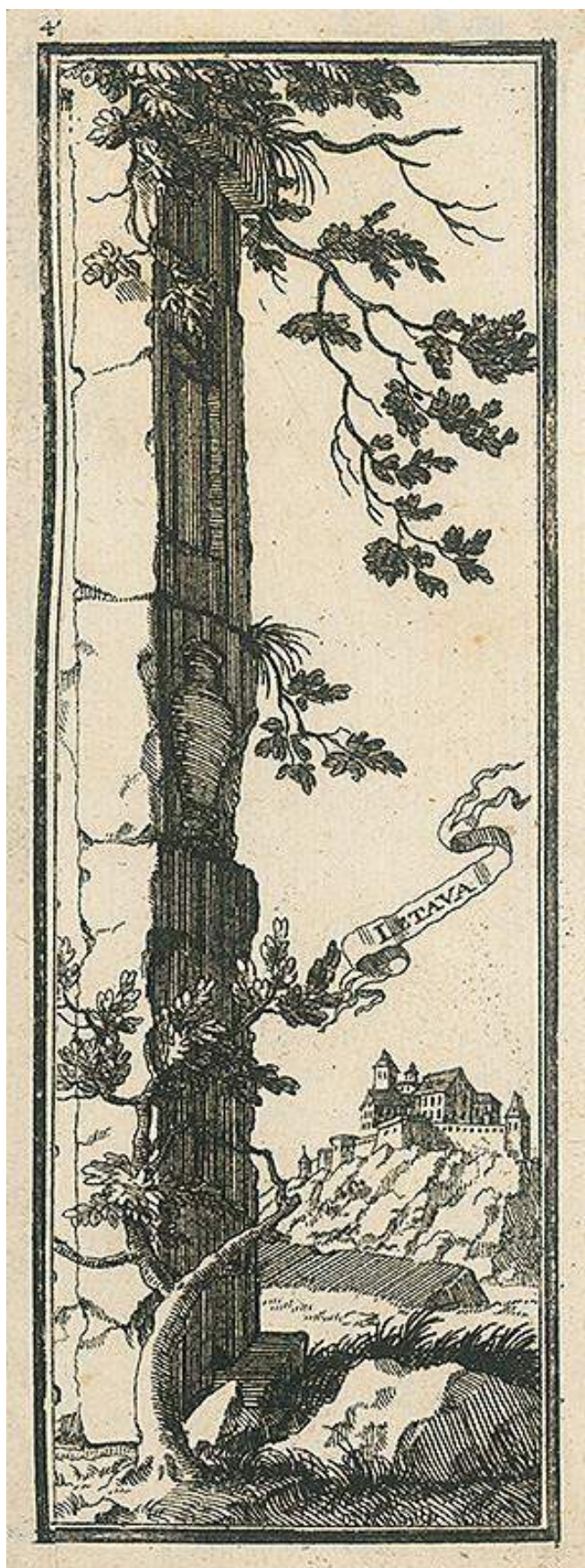
Bytča, Justus van den Nypoort, medirytina, 1686, Oravská galéria, zdroj: webumenia.sk

ako aj v bytčianskej časti) k úpadku salašníctva, ktoré vytlačal hovädzí dobytok, nadmerné zaťažovanie dávkami, ale aj zákazy pasenia, či odnímanie pasienkov. V okolí Bytče (**Kolárovice, Štiavnik**) sa tak bývalé salaše menili na „chalúpkky, letniky, letoviská, bačovy“, kde sa sezónne choval dobytok a hydina jednotlivých gazdov z dediny. Tieto „letoviská, kroviarky“ vznikali pri záujme o hospodárske využívanie horských lúka z nedostatku pastvy v obciach. V jednotlivých obciach **Kysuckej vrchoviny, Kysuckých Beskýd a Javorníkov** sa od seba tieto sídla odlišovali rozsahom hospodárenia, druhom zvierat (niekde to boli len kravy, inde aj kozy, ovce a hydina), na niektorých sa spracovanie mliečnej produkcie podobalo karpatskému salašníckemu spracovaniu syra, inde sa nelíšila od bežného domáceho spracovania mlieka. Z kolonizačných prúdov a neskorších historických súvislostí, spolupôsobenia, prelínania a splývania Valachov v regióne Kysúc vznikli svojbytné a rázovité goralské obce **Skalité, Čierne, Svrčinovec, Oščadnica a Čadečka (dnes súčasť Čadce)**, ktoré dodnes svojimi jedinečnými kultúrnymi prejavmi svedčia o dedičstve valaskej kolonizácie a sú **dedičmi goralskej kultúrnej tradície**.

Osobitnou časťou regiónu **južne od Žiliny** ovplyvnenou valaskou kolonizáciou sú *Rajecká kotlina* a časť *Strážovských vrchov*, z ktorých severnejšia časť súvisela so spomínaným *Strečnianskym panstvom*, južná väčšinou s *Lietavským panstvom*, časť s *Hričovským*, neskôr *Bytčianskym panstvom*, ale aj *Považskobystrickým a Zábľatským panstvom*. **Všetky dnes jestvujúce obce v období príchodu prvých valaských kolonistov už existovali zväčša na zákupnom práve**. Rovnako ako do okolia *Bytče a Bytčianskeho panstva*, prichádzali sem Valasi už do pomerne husto obývanej oblasti, na rozdiel od severovýchodných častí *Žilinskej kotliny, povodia Varínky a Kysuckej vrchoviny (Terchová, Lutiše)*, či *Bystrickej doliny, okolia Čadce a severnej časti Javorníkov*, ktoré podľa dostupných listín dovtedy neboli osídlené. **Prvé zmienky o prítomnosti valachov v tomto teritóriu siahajú do začiatku 16. storočia**, keď z roku 1510 máme správu o salaši v horách pri osade *Fačkov*, v rokoch 1518 a 1525 sa uvádzajú mená „*Valach a Rus*“ v *Súllove*, v roku 1530 boli v službách *Lietavského panstva* odmeňovaní „*oravskí Valasi*“, v roku 1539 bol odmenený zase „*Valach, ktorý chodil do Spiša*“, spomínajú sa aj

Hrad Lietava, Justus van den Nypoort, medirytina, 1686, Oravská galéria, OGD, zdroj: webumenia.sk

„walasi z Likawy“. V roku 1540 dobové listiny pamätajú Valachov v osadách **Turo (dnes Turie pri Žiline)** a **Porúbka**, v roku 1543 máme zmienky o valachoch vo **Frívalde (dnes Rajecká Lesná)** a **Malej Čiernej**, 1550 vo **Fačkove**. Z konca 16. storočia máme v dokumentoch Lietavského panstva zmienky o „*loca hole dicta*“, alebo „*alpibus hole vocatis*“. Zaujímavé sú aj zmienky z konca 16. storočia, kedy valasi zo *Strečnianskeho hradu* zabrali na višňovskom (obec Višňové pri Žiline) salaši 43 oviec a 8 volov. V tom

venská národná galéria, zdroj: webumenia.sk

istom období máme zachytenú aj krádež príslušníkov lietavského panstva, ktorí na území **Poruby, Turia** a **Rosiny** zabrali poddaným Strečna 93 oviec a 8 volov. **Na začiatku 17. storočia máme zmienky o dochovávaní lesného dobytka** sedliakmi *Lietavského panstva* v počte 4500 kusov. Z tohto obdobia máme aj správy o aplikácii valaského práva pri sporoch medzi osadami **Lucska** a **Sztranja (dnes Lietavská Lúčka a Stránske)**. V tomto období sedliaci brávali do prenájmu horské pastviny používané predtým samotným panstvom, a to v lokalitách *Rajecká dolina, Uhličná dolina, Frývald'anská*

dolina, Kuneradská dolina, Konštica, Svrčník, Babčanka, Kohuľa, Dúbravka, Lietavka,

Strážovské hory, Smrečník, Holica, Veľký žiar, Višňovka a iných. V polovici 17. storočia máme mnoho zmienok o karpatskom salašníctve, ovciach, mrazniciach, salašoch **v rázovitej obci Čičmany**. Viacerí historici a etnografi pracovali aj s tézami o valaskom (balkánskom-bulharskom) pôvode osídlenia obce, iné indície skôr napovedajú o nemeckom osídlení. Každopádne **Valasi v Čičmanoch** nesporne zanechali silnú stopu. Indície a teórie o pôvode obce by mali byť v súčasnosti dôsledne preskúmané a podrobené dôslednej analýze (napríklad teória bulharského pôvodu názvu obce podľa skomoleného mena *bulharského cára Šichmana (Šišmana)*, *Kadlecova* interpretácia názvu odvodeného od pomenovania pastierov bez stálych sídiel „*Cincari*“ a ďalšie). Rovnako zaujímavá je skutočnosť o prvej písomnej zmienke o obci **Frivald (Rajecká Lesná)** z roku 1413, kedy *Stibor zo Stiboríc* udelil dedičné richtárstvo vo *Frivalde Michalovi Valachovi* za verné služby. Tento šľachtic bol aj sedmohradským vojvodom, spomínaný dedičný richtár bol však pravdepodobne len ojedinelým šľachticom s možným balkánskym (valaským) pôvodom v tomto teritóriu, keďže prvé písomné pramene pre **oblasť Horného Považia** poznáme až z konca 16. storočia.

Tradičné formy ovčiarstva na Kysuciach a v Hornom Považí

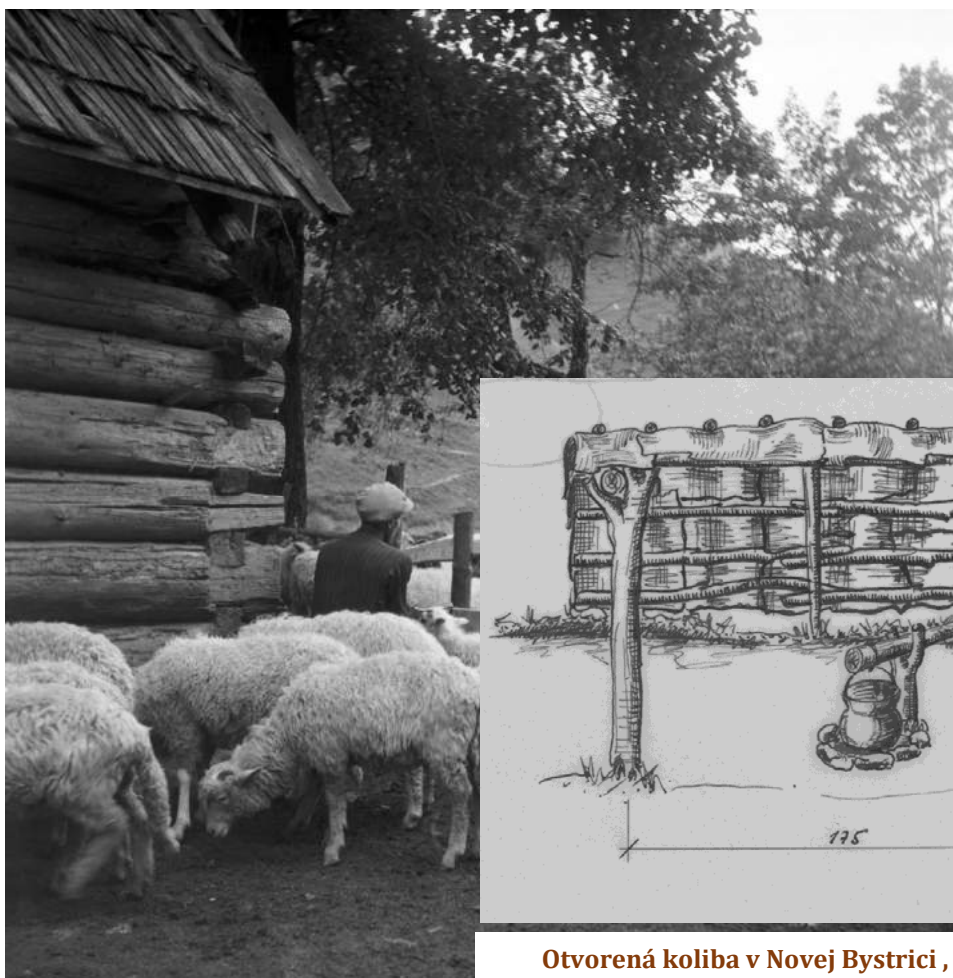
V oblasti súčasných Kysúc a Javorníkov (okolie Bytče) už v 18. a 19. storočí karpatské salašníctvo upadalo a začal dominovať chov hovädzieho dobytku. To sa odrazilo aj na nízkom výskyte karpatského salašníctva, až jeho úplnej absencii **v oblasti Javorníkov a okolí Bytče** v 20. storočí, z ktorého je dostupná väčšina informácií zachytených v dostupných terénnych výskumoch. **V západnej časti Kysuckých Beskýd a v povodí rieky Kysuca** sa vyskytovalo v 20. storočí salašníctvo len ojedinele. Oblasťou, dnes **v regióne severných Kysúc**, kde sa karpatské salašníctvo zachovalo vo výraznejšej miere, bolo **okolie Veľkej Rače a Bystrickej doliny**, najmä v obciach **Oščadnica, Stará a Nová Bystrica a Vychylovka**, dnes už zaniknutých obciach **Riečnica a Harvelka**, ale aj ďalších (**Zborov nad Bystricou, Klubina, Čierne, Skalité, Svrčinovec, Čadečka**). **Do Beskýd na hole** priháňali svoje malé stáda gazdovia z **Oščadnice, Čierneho, Čadečky, Skalitého** a niekedy aj z **Tešínskej Hřčavy**. V prvej polovici 20. storočia **v salašníctve dominovala najmä Oščadnica s masívom Rače**. V obciach **Oščadnica, Čierne, Skalité a Čadečka** bola veľmi zaujímavá organizácia salašného podnikania, aká v prvej polovici 20. storočia nemala obdobu nikde **v slovenskej časti Karpát**, paralely sa vyskytovali **v poľskej a českej časti Tešínska**. Zvláštnosť organizácie salašníctva spočívala v postupnej účasti všetkých obyvateľov dediny/chovateľov pri práci na salaši, kedy sa jednotliví salašníci striedali vo

Koliba v Oščadnici, foto: Ján Podolák, 1965, zdroj: Af ÚESA SAV

funkciách baču na salaši na princípe podielov vlastníctva obhospodarovaných pasienkov. Tieto podiely boli rozrátané na „dni“, ktoré odrážali právo salašníka pásť počas celej sezóny tri ovce a brať v danom dni celý mliečny úžitok (celú mliečnu produkciu). *Známy etnológ Jaroslav Štika* tento typ salašníctva vnímal ako **zanikanie tradičných foriem organizácie salašníctva**. Najvýraznejšie to bolo podľa neho badateľné pri zamestnancoch na salaši a ich pomenovaní, keďže tradičné pozície baču a valachov a obvyklý spôsob vyplácania tu už v prvej polovici 20. storočia nebol prítomný. Tento jav pripisoval hospodárskemu, sociálnemu a kultúrnemu vývinu a úpadku salašníctva v týchto oblastiach. Počet oviec v **okrese Čadca** v roku 1925 bol 386, v roku 1939 len 279 a v roku 1946 to bolo 684 kusov. Tento spôsob hospodárenia považoval za veľmi zaujímavý a okrem *poľskej časti (Brenna)*, alebo *českej časti Tešínska (Hrčava)* v prvej polovici 20.

storočia nemal obdoba nikde v *slovenskej časti Karpát*. Ako už bolo spomenuté, v tejto oblasti a konkrétne v **Oščadnici** sa vyskytovala špecifická organizácia salašníctva, kde sa vo funkcii baču striedajú všetci gazdovia, len pastier sa najímal na celú sezónu. ***Na rozdiel od funkcie valacha v ostatných oblastiach na Slovensku mal tu pastier významnejšie postavenie, podliehal priamo „salašníkovi“ a vyberal sa zo starších a skúsenejších hospodárov.*** V 20. storočí bolo už rozšírené striedanie sa aj v pozícii pastiera, čo údajne svedčilo o úpadku salašníctva, keď pastier nemohol v tomto zamestnaní nájsť adekvátnu obživu na celý rok, a preto sa spoliehal na gazdovanie. ***Rozdiel medzi oblasťou Oščadnice a zvyšnými salašníkymi oblasťami na Slovensku spočíval v rozdeľovaní salašníckej produkcie, pričom sa nepridelovalo jednotlivým salašníkom určité množstvo syra závisle od počtu oviec na salaši za sezónu, ale gazdovia získavali nárok na celú mliečnu produkciu v určitý počet dní.*** Dĺžka bačovania jednotlivých gazdov sa určovala od počtu oviec, ktoré mali na salaši. V 20. storočí mal v **Oščadnici** vlastník šiestich oviec nárok na „deň bačovania“, teda na mliečny úžitok z ranného, poludňajšieho a večerného pôdoja v každom cykle („rynde“).

Otvorená koliba v Novej Bystrici , kresba: poslucháči SVŠT, 1972, zdroj: Af ÚESA SAV

Dojenie, Belá, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA SAV

Ďalšou výraznou oblasťou so zachovaným salašníctvom v 20. storočí bolo **povodie rieky Varínky, oblasť Kysuckej vrchoviny (Vadičovská brázda) a hlavný hrebeň krivánskej časti Malej Fatry s výraznými salašnickými centrami ako Terchová, Belá, Dolná Tižina, Vadičov**. Ďalšími výraznejšími obcami so živým salašníctvom boli **Lysica, Lutiše, Krasňany**, do salašníctva boli intenzívne zapojené aj ďalšie okolité obce. **Práve hrebeň Malej Fatry bol ešte v prvej polovici 20. storočia doslova obsiaty živými salašmi, ktoré tu mali dlhú a silnú tradíciu**. Salaše tu mávali pastieri z viacerých obcí, niektoré z nich nemali vôbec katastrálne prepojenie s týmto horským masívom, avšak pomenovania holí svedčia o ich dlhodobom užívaní salašníkmi z daných obcí (*Strážska hoľa, Lysická hoľa, Vadičovská alebo „Vajčovská“ hoľa*), na hrebeň Malej Fatry dávali svoje ovce prevažne terchovským bačom pásť aj gazdovia z **Novej Bystrice a Harvelky**. **V Bystrickej doline** bolo v tom čase salašníctvo najviac zachované **v Riečnici**. Okrem už spomínaných vysokohorských a horských pasienkov, existovali v prvej polovici 20. storočia na celom hrebene aj bočných častiach **krivánskej časti Malej Fatry** hole a hôľne vysokohorské

pasienky, ale aj nižšie položené, najmä v lokalitách *Medziholie, Medzirozsutce, Behár - Ostrô, Strungy - Príslop, Stoh, Grúň, Oštiepková Mulda, Na Javore, Pod Stohom, Kravarské, Podžiar* a podobne. Najčastejšou formou rozmnožovania stáda bolo rozmnožovanie z vlastnej plemenitby. Okrem výmeny a nákupov v okolí sa ovčiari z terchovskej doliny zásobovali valaškami nakúpenými v ovčiarskych strediskách Verchoviny (*verchovinské ovce*), v huculských dedinách (*huculské ovce*), v oblasti Maramureša, severných oblastí Sedmohradska, ale aj na Podkarpatskej Rusi. *Terchovskí ovčiari s obľubou nakupovali ovce v okolí Rachova, vlakom ich privážali do Sučian, kde stádo rozdelili a každý si hnal svoje ovce cez Malú Fatru do Terchovej. Z hľadiska organizačnej formy letného pasenia sa v terchovskej doline vyskytovalo individuálne salašníctvo.* V tomto systéme sa ovce pásli v stádach utváraných podľa jednotlivých hospodárstiev. Systém individuálneho salašníctva sa zachoval až do kolektivizácie v 50. rokoch 20. storočia. ***V Terchovej, ako v obci s vyspelým chovom oviec, sa časť mužského obyvateľstva živila ako valasi a bačovia aj v iných lokalitách, boli vyhľadávanými pastiermi v mnohých obciach severozápadného Slovenska.*** Pastierska sezóna začínala na Juraja (*na Ďura, 24. apríla*). Miešanie oviec malo tradične slávnostný charakter. Odchod z obce na horské pasienky sa označoval termínom *redik*, návrat stáda do dediny a jeho rozdeľovanie majiteľom zase *rozsad*. Rozsad býval 8. septembra, niektorí bačovia ostávali na salašoch až do Michala. Až do polovice 20. storočia sa pri prvom výhone praktizovalo množstvo zvykov a poverčivých úkonov s cieľom zabezpečiť prosperitu oviec a pastierov. Z oblasti Malej Fatry a Kysuckej vrchoviny máme viacero záznamov o archaickom zimovaní oviec v mrazniciach a zaťatých košiaroch. Poslednou výraznejšou salašníckou oblasťou južne od Žiliny bola Rajecká kotlina spolu so svojrúznou salašníckou obcou Čičmany ležiacou v Strážovských vrchoch. ***V minulosti v Rajeckej doline prevládal pravdepodobne chov oviec na mäso a vlnu, po rozšírení karpatského salašníctva sa začala uplatňovať nová forma mliečneho hospodárstva a od konca 16. storočia tu horský chov oviec prevládal.*** V niektorých ďalších dedinách bolo zvykom ***najímať na leto k ovciam cudzích valachov (najmä z Oravy a Terchovej)***, ktorí dokázali získať od oviec toľko mlieka, že z neho dali po 4-5 kg syra za dojku. ***Ovčiarstvo malo starú tradíciu predovšetkým v Čičmanoch, Fačkove, Zbyňove a Ďurčinej.*** Neskôr po kolektivizácii sa

ovčiarstvo rozvíjalo aj v **Lietavskej Svinnej, Jaseňovom** a **Višňovom**. V mnohých dedinách v minulosti ovčiarstvo upadalo najmä kvôli nedostatku pasienkov (**Babkov, Lietava, Podhorie, Závadka, Brezany, Ovčiarsko**). *Strediskom nákupu oviec celej kotliny bol v minulosti Fačkov, obyvatelia Fačkova zvykli nakupovať ovce zase vo Valaskej Belej, Čavoji a Zliechove. V obciach so silnejšou ovčiarskou tradíciou sa majitelia väčšieho počtu oviec podujímali na organizáciu letných salašov, do ktorých najímali ovce iných gazdov.* Niektorí si mlieko ponechávali ako odmenu za letné pasenie, iní dávali majiteľom oviec po 4-5 kg syra za dojku. *Pre väčšie stáda sa najímali pre stáda oviec pasienky od letnej správy na celú sezónu,* takto to robievali *bačovia zo Svinnej,* ktorí zvyčajne salašili *na holiach nad Kuneradom. Vo Fačkove* chovali ovce len najbohatší gazdovia, obvykle mali po 40-50 kusov. Letný salaš sa tu organizoval tak, že traja gazdovia s rovnakým počtom dojných oviec (svojich alebo prenajatých) sa združili do spolku. *Dvaja z nich pravidelne pásli, tretí robil syr, pričom sa vymieňali po týždni, nadojené mlieko teda poberal každý týždeň iný z nich. Vo Fačkove* v minulosti získavali valašským spôsobom aj výrobky z kravského mlieka. Kl'aganím to bol napríklad syr, parenice sa v tejto oblasti robili len ojedinele. **V Turí** boli známe údené syry pod menom *sušenička*. Okrem toho v tejto dedine bol známy aj spôsob, podľa ktorého sa čerstvý ovčí hrudový syr pokrájal na malé kocky, ktoré dali prisašiť na

Pastier z rajeckej doliny, foto: Karel Plicka, 1928, Slovenská národná galéria zdroj: webumenia.sk

poličku do dymu a takto získaný údený syr (nemiesený) bol známy pod menom *t'áliky*. **Na valašský spôsob poukazuje aj výroba bryndze, jej domáce zužitkovanie.**

V Čičmanoch mal chov oviec starú tradíciu. V minulosti chovatelia z Čičmian chodili nakupovať ovce na Detvu, v skoršom období až do Sedmohradska. V Čičmanoch bolo zaužívané individuálne pasenie oviec, majitelia salašov pásli predovšetkým svoje ovce, potom ovce v rámci širšej rodiny, ale niekedy priberali do krdľa ovce aj z iných dedín. V chotári obce bolo v minulosti až 15 individuálnych salašov, kde väčšina oviec prináležala zväčša vlastníkom salaša. Títo si na prácu na salaši najímali valachov. **Mlieko spracovával gazda alebo jeho syn, prípadne niekto z rodiny majiteľov salaša. Výhon na salaš sa uskutočňoval začiatkom mája.** Chovatelia, ktorí mali ovce na súkromnom salaši, si pre svoj podiel syra chodili v júli alebo v auguste. **Majiteľ salaša vydával za jednu ovcu štyri až šesť kilogramov syra.** Ovčiari zvykli v dedine košarovať pozemky, na ktoré sa sadili zemiaky, najmä vyššie položené a neprístupnejšie role. Z Čičmian máme aj správy o mrazniciach alebo zaťatých košiaroch, kde v niektorých prípadoch počas veľkých snehov ovce privádzali na svet aj potomstvo. Produkcia koží z oviec sa zvykla predávať do Rajca garbiarom, tu sa šili aj čičmianske kožuchy, v obci sa zachoval starý spôsob spracovania vlny *druganie*, ktorému sa venovali zväčša muži.

Bača, Lietavská Svinná – Babkov, foto: Ján Podolák, 1973, zdroj: Af ÚESA SAV

LITERATÚRA

- BADA, Michal, BARTLOVÁ, Alena a kol. : Putovanie dejinami pod múrmi Oravského hradu. Bratislava: VEDA vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2015. 232 s. ISBN 978 -80- 224-1450-0
- BEDNÁRIK, Rudolf: K štúdiu cholvarkov na Kysuciach. In: Sborník SNM - Etnografia, r.57. Martin 1963
- BEDNÁRIK, Rudolf: Ľudové staviteľstvo na Kysuciach. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1968. 248 s.
- BEŇKO, Ján: Starý Turiec. Martin: Osveta, 1996. 280s
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana a kol.: Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Bratislava : VEDA vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2005. 244s. ISBN 80-224-0853-0
- Čaplovičová, Z.: Zo zázrivského salašníctva, Sborník SNM, 56, 1962, s. 118-129).
- ČAPLOVIČOVÁ, Zdenka: Spôsob života a kultúra ľudu. In.: Zázrivá. Zostavil Peter Huba, Osveta, n. p., Martin, 1955.
- GAŠINEC, Eduard: Klobučníctvo v Kysuckom Novom Meste. In: Vlastivedný zborník považia XIV: Martin: Osveta, 1980, s 117-137.

- História a súčasnosť obce Rajecká Lesná (Friwald) / [zostavil Bohuslav Pekný]
 HUBA, Peter – KARCOL, Miroslav. Zázrivá. Dolný Kubín : Peter Huba, 2004, 146 s
 HUBA, Peter. Zázrivá. Martin : Osveta, 1988, 271 s
 HÚSKA, Miroslav Augustín: Podmienky vzniku pltníctva na Slovensku. In: Vlastivedný zborník Považia VIII: Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966, s.36 -59.
 CHALOUPECKÝ, Václav: Valaši na Slovensku. Praha : Orbis, 1947. 116 s.
 CHURÝ, Slávko: Zbojníctvo v Liptove v prvých troch deceniách 19.storočia. In: vlastivedný zborník Považia VIII:Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966, s.2635.In. ETNOLÓG A MÚZEUM XII.ročník: PASTIERKA KULTÚRA, JEJ DOKUMENTÁCIA A PREZENTÁCIA:Ružomberok:Liptovské múzeum v Ružomberku, 2008. 154s.
 JEŘÁBEK, Richard. Karpatské voraštví v 19. stoločí. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 77-98
 KAVULIAK, Andrej: Valasi na Slovensku – na okraj publikácie V. Chaloupeckého o Valachoch. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok, 1949. 14 s.
 KAVULJAK, Andrej. Historický miestopis Oravy. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, 308 s.
 KAVULJAK, Andrej: DEJINY LESNÍCTVA A DREVÁRSTVA NA SLOVENSKU. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa , 1942. 244s.
 KAVULJAK, Andrej: LIETAVA Podnik feudálneho hospodárskeho systému. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská , 1948. 236 s.
 LOBOTKA, Vojtech: Občasné sídla a výškové hospodárstvo vpovodí Bystrice, oščadnice a Čerňanky na Kysuciach. In: Acta geologica et geographica UC – Geographica, zv. 6. Bratislava 1966
 MACŮREK, Jozef: Valaši v západných Karpatech v 15. – 18. stoločí: K dejinám osídlení a hospodársko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy. Ostrava : Krajské nakladatelství, 1959. 527 s.
 MARKOV, Jozef: Štúdie a materiály k dejinám Čičmian. In: Vlastivedný zborník Považia VI.Stredoslovenské vydavateľstvo,1964
 MLYNKA, Ladislav a kol. : Regi3n vodného diela Žilina: Ľudová kultúra v zátopovej oblasti. Martin: Matica slovenská, 2005. 289 s. ISBN 80-7090-793-2
 MUNKOVÁ, Eva: Čičmany. Martin: Osveta S.I. : Považské múzeum v Žiline, 1991,1.vyd, 287 s.
 NOVÁK, J., PODOLÁK,J., ZUSKINOVÁ, I., MARGETÍN, M. Po stopách valachov v Karpatoch.Brno:Tribun EU, 2014. 280s. ISBN 978-80-263-0633-7
 NOVÁK, Ján. Salašníctvo v Karpatoch. Brno : Tribun EU, s.r.o., 2018, 500 s
 PARÁČOVÁ, Andrea: Historické aspekty podobnosti niektorých prvkov ľudovej kultúry v Riečnici a Terchovskej doline. In: Etnografia Kysúc a Tešínska – zborník z medzinárodnej etnografickej konferencie. 2014. 263 s. ISBN 978-80-89751-02-0.
 PARÁČOVÁ, Andrea: Valašské a kopaničiarske osídľovanie Kysúc a ich vplyv na krajinu v 16. až 18.storočí. In: Zborník Kysuckého múzea v Čadci 16/2014, 2014, ISBN 978-80-89751-04-4
 PARÁČOVÁ, Andrea: Vplyv valašského a kopaničiarskeho osídlenia na kysucké lesy do konca 17. storočia. In: Zborník Kysuckého múzea v Čadci 9/2004, 2004, ISBN 80-967171-8-9
 PASTIERIKOVÁ, Marta: Tradičné formy pasenia a chovu hospodárskych zvierat v Turci. In: Národopisný zborník 14 . -Martin : Matica slovenská, 2003 .
 PASTIERIKOVÁ, Marta:Tradičný chov hospodárskych zvierat. In: PANČUHOVÁ, Eva, MINTÁLOVÁ, Zora: Z ľudovej kultúry Turca. Martin: Matica slovenská, 2004. 416s.
 PASTIERIKOVÁ,Marta:TRADIČNÝ CHOV HOSPODÁRSKÝCH ZVIERAT V TURCI. In: Zborník Slovenského národného múzea, roč. 94, č. 41 (2000), s. 42-57
 PODOLÁK, J: pôvod a rozšírenie ovčieho syra zvaného bryndzana Slovensku. Slovenský národpis 25, 1977,s125-155.
 PODOLÁK, Ján : Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1967. 212 s.
 PODOLÁK, Ján. : Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Bratislava: 1982, VEDA vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1982. 232s.
 PODOLÁK, Ján: Spôsoby chovu hospodárskych zvierat. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, 184s.

- PODOLÁK, Ján: Staré spôsoby chovu hospodárskych zvierat na okolí Rajca. In: Agrikultúra, r. 5, 1966
- RATKOŠ, Peter. Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska. In Historické štúdie. XXIV. Bratislava : Veda, 1980, s. 181 – 224.
- RATKOŠ, Peter. Rozvoj valašského ovčiarstva a jeho prírodné podmienky v 14. – 17. storočí. In Nové obzory 26. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo; Múzeum SRR v Prešove, 1984, s. 129 – 146.
- ROSIEK, Barbara: Stereotyp zbojníka v ľudovej kultúre Živiecka. In: KOZÁKOVÁ, Katarína a kol.: Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí. Žilina : Považské múzeum, 2007, s. 152 – 163. ISBN 978-80-88877-45-5.
- SLAVKOVSKÝ, Peter: Slovenský roľník (pramene k štúdiu a spôsobu života). Bratislava : Veda, 2013. 167 s. ISBN 978-80-224-1307-7.
- STOLIČNÁ, Rastislava (Ed.): Slovensko: Európske kontexty ľudovej kultúry. Bratislava: Veda 2000, 384 s
- SÝKORA, Radovan: Usadlosť z Klokočova č. 438 v Múzeu slovenskej dediny. In: Zborník Slovenského Národného múzea v Martine, Etnografia 57, ročník CX-2016, Martin, 2016, s7-37.
- ŠPIESZ, Anton: Remeslá a cechy na Považí v 17.-18.storočí. In: Vlastivedný sborník Považia VIII:Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966, s78-91.
- ŠTIKA, Jaroslav: Salašnictví v povážské a kysucké oblasti. In: Slovenský národopis, ročník VIII, 1960, číslo 2. 384 s
- TKÁČ, Lukáš: Pôvod valachov: Ružomberok: rukopis, 2018
- ULIČNÝ, Ferdinand: Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov , 2014
- VAŘEKA, Josef: Hospodárske stavby v Brvništi, Dolní a Horní Maríkové, Papradnu a ve Štiavniku. In: Slovenský národopis, r. 10, 1962
- VELIČKA, Drahomír:Dejiny osídlenia Kysúc. Združenie Terra Kisucensis, 2017. 340 s. ISBN:9788096992263
- Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia : na počesť profesora Ivora Ripku , Prešov : Prešovská univerzita , 2004. 408 s. ISBN 80-8068-271-2
- W.Kubijowicz, Typy pastierskeho života na Slovensku, Sborník muzeálnej spoločnosti slovenskej, 24,1930,103,107

Tradičné formy chovu oviec na Slovensku a v Žilinskom kraji

Iveta Zuskinová

Historické udalosti a kolonizačné migrácie prispeli k tomu, že na relatívne malom území Slovenska vznikli rôznorodé a zároveň vnútorne diferencované kultúrne regióny. Poloha Slovenska na križovatke západoeurópskych a východoeurópskych kultúr spôsobila určité rozdiely vo formovaní regionálnych špecifik. Z kultúrneho a geografického hľadiska sa Slovensko nachádza na rozhraní dvoch veľkých európskych geografických oblastí – nížinnej a horskej. Nížinná oblasť súvisí s panónskou a potisskou zónou rozprestierajúcou sa v južnej časti Slovenska, Moravy, na území Rakúska, Maďarska, Chorvátska a Srbska. Táto oblasť má mimoriadne priaznivé klimatické a pôdne podmienky, ktoré výraznou mierou ovplyvnili aj celkový spôsob života obyvateľstva zaoberajúceho sa prevažne poľnohospodárskou výrobou. Horská oblasť zaberajúca väčšiu časť územia Slovenska je súčasťou tzv. Karpatského oblúka, ktorá kultúrne presahuje na územie Moravy, do Poľska a na Ukrajinu. Drsné klimatické podmienky a nižšia kvalita pôdy spôsobili, že obyvateľstvo tejto oblasti sa zaoberalo prevažne drevárstvom, pastierstvom, chovom dobytká, skromným poľnohospodárstvom a na časti územia aj baníctvom. ***Pokiaľ v nížinných častiach horských kotlín na slovenskom***

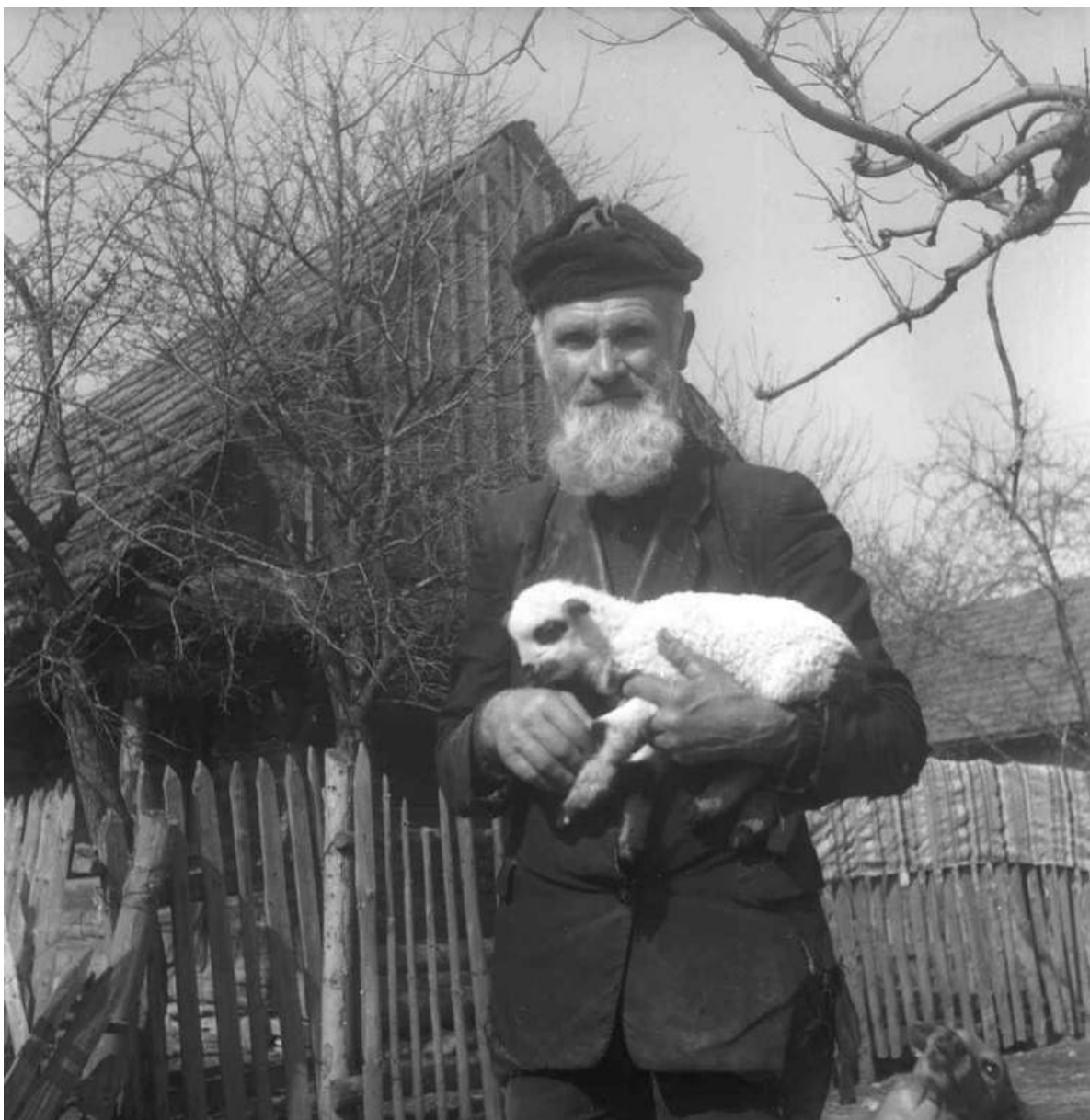
Salaš v Liptovských Revúcach, V. Gosiarovský-reprodukcia 1978, zdroj: Af ÚESA SAV

území už boli udomácnené formy ovčiarstva označované ako nížinné, pre ktoré bolo charakteristické každodenné vyhánanie zvierat na pašu, valaské pastierstvo prinieslo využívanie vysokohorských a hôľnych pasienkov.

Spoločné pasenie oviec v celodedinských stádach bolo rozšírené už od stredoveku. Pred rozšírením valaského chovu oviec na Slovensku existovalo nížinné ovčiarstvo úzko spojené s pestovaním plodín. Ovčiarsky rok sa delil na dve hlavné obdobia. Bol to zimný chov oviec a obdobie letného pasenia, obidve formy boli zamerané na produkciu vlny a mäsa. **V 15. až 17. storočí sa v horských oblastiach Slovenska z východu rozšíril systém chovu oviec známy ako karpatské salašníctvo.** Keďže ho šíрили pastieri, označovaní v latinských prameňoch ako *Valachi*, v odbornej literatúre bol nazvaný ako valaská kolonizácia, alebo správnejšie kolonizácia na valaskom práve. V rámci územia

Bača Anton Falašta, Dolná Tižina, foto: Ján Podolák, 1974, zdroj: Af ÚESA SAV

Slovenska tento proces prebiehal postupne a nie s rovnakými výsledkami, záviselo to od prírodných a hospodárskych podmienok, záujmu miestneho roľníckeho obyvateľstva a aj podpory vrchnosti. Spôsoby salašného chovu oviec, špecifické hospodárenie pri spracovaní mliečnej produkcie, pastierske stavby, charakteristické artefakty a odevné doplnky ovčiarov, predmety pastierskeho výtvarného umenia a folklórne prejavy po stáročia formovali ľudovú kultúru, ktorá vďaka nim nadobudla jedinečné formy.

Valach, Terchová, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA SAV

V horských oblastiach Slovenska rozlišujeme dve organizačné formy letného pasenia, individuálne a spoločné. Podľa individuálneho systému salašníctva sa ovce pásli v stádach podľa jednotlivých hospodárstiev a v lazovej oblasti zohrávali veľmi dôležitú úlohu pracovné sily. Na letné pasenie, dojenie a na nočné stráženie ovčieho stáda, ale aj na zimné kŕmenie oviec bola potrebná mužská pracovná sila, ktorá bola zabezpečovaná v rámci rodinnej deľby práce. Podľa druhu vykonávanej práce ju v rámci gazdovstva rozlišovali a označovali ako

Valach, Zázrivá, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA

valach, ovčiar, baraniar. Z tohto dôvodu boli najvhodnejšie veľkorodinné spoločenstvá, kde všetky významné hospodárske úkony boli pridelované mužským členom. Systém striedania chovateľov pri pasení spoločného stáda a pri poberaní mliečnej produkcie od oviec sa zachoval až do prvej polovice 20. storočia vo viacerých lokalitách známych salašníckou tradíciou - **obce na okolí Žiliny, na Orave**, v oblasti

Salašník Martin Zaťko s valachmi, Liptovský Peter, zdroj: archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

Spišskej Magury. Niekde sa gazdovia striedali pri pasení, ale každý si dojil svoje ovce oddelene – **Lutiše**, Dobroč, **Belá pri Žiline**. Niekde sa gazdovia striedali iba pri riadení salaša a na pasenie si najímali spoločného baču - **Fačkov**, Dubové, Šmigovec. Ďalšou prechodnou formou medzi individuálnym a spoločným salašníctvom bolo *organizovanie individuálneho salaša*, do ktorého podľa potreby preberali ovce iných chovateľov. *Vytvorenie salašných kolektívnych spoločností, pri ktorých starostlivosť o hospodárske zvieratá prešla na profesionálnych ovčiarov, umožňovalo chovateľom venovať sa nerušene roľníckej práci, prípadne doplnkovému či remeselnému zamestnaniu. Chovatelia oviec boli združení v salašných spolkoch, ktoré vznikali na základe administratívneho usporiadania obcí, majetkových alebo rodových vzťahov, foriem zástavby a podobne.* Salašné spolky sa v regionálnych nárečiach označovali ako

salaš, salašní spolok, ovčarski spolok, salašná spoločnosť, košar, košarna spoločnosť, košarní spolok. Členovia spolku sa označovali ako *miešalníci (Liptov, Horehronie)*, gazdovia a pod. Hlavným právom člena spolku bolo vyháňať ovce do spoločného stáda a poberať príslušnú časť produkcie syra. Medzi hlavné povinnosti patrilo starať sa o pasienkové plochy a o majetok spolku, s čím súviselo odpracovať určitý počet dní na čistení a údržbe pasienkov, na oprave ciest na salaš, na stavbe, prípadne premiestňovaní salašných objektov, na preprave a oprave salašného inventára. Na čele spolku stál jeden z chovateľov, volený funkcionár nazývaný *salašný gazda, salašník, šafar, košarník, šoltýs*, a pod. ***Salašník bol váženým občanom v dedine a pod jeho správu patrilo celé hospodárenie salaša. Medzi jeho hlavné povinnosti patrilo vybrať vhodných pastierov do funkcie baču a valachov, v mene spolku podpísať s nimi zmluvu a určiť im podmienky hospodárenia.*** *Salašník* mal na starosti kontrolu narábania s mliekom, dozor nad rozdeľovaním produktov, starostlivosť o predaj prebytkov, aby sa získali peniaze do pokladnice spolku. Cez celé pastierske obdobie dozeral na chod salašného hospodárenia, riešil problémy, zastupoval záujmy spolku voči bačovi i voči vrchnosti, reprezentoval i zastupoval spolok. Za prácu dostával odmenu v naturálnej podobe z výrobkov salaša. Hospodárenie salaša vyúčtoval *salašník* v jeseni po skončení salašného obdobia alebo v zime pred Vianocami na schôdzi, ktorú volali *rachung, poratúnok*, vtedy volili aj *salašníka* a *baču* na nasledujúci rok.

Ovce v Malatinej, foto: N. Siegelová, 1973, zdroj: Af ÚESA SAV

Z hľadiska salašného podnikania na Slovensku rozoznávame dva základné typy salašnej organizácie, podmienené dvoma základnými spôsobmi najímania bačov. Pri prvom spôsobe sa bača a valasi najímali za stálu vopred dohodnutú odmenu, ktorá sa vyplácala v mliečnych výrobkoch alebo vo finančnej hotovosti. Druhú formu organizovania spoločných salašov predstavuje hospodárenie hlavného ovčiara *na svoju ruku*. Pri tomto spôsobe si *bača* zbral do letného prenájmu ovce od chovateľov, za ktoré im vydal dohodnuté množstvo syra. Všetky salašné výdavky a odmenu pastierom uhrádzal bača z odpredaného syra. Zvyšok syra, ktorý zostal po uhradení všetkých výdavkov a záväzkov zostával bačovi ako jeho mzda za prácu alebo zisk.

Bačovia a valasi so svojimi vedomosťami o produkcii a spracovaní mlieka sa výrazne odlišovali od pastierov iných hospodárskych zvierat, čo sa odrážalo v ich spoločenskom postavení a odmeňovaní. **Znalosť bačovania sa odovzdávala z generácie na generáciu, takže v niektorých obciach sa vytvorili tradičné bačovské a valaské rodiny s chýrom, že dobre ovládajú svoje remeslo.** V polovici 20. storočia zostali **najväčšími strediskami valachov obce Terchová, Zázrivá.** Ovčiari z týchto obcí odchádzali na sezónu aj do vzdialených lokalít pracovať na salaše. Pastieri z Terchovej a Zázrivej pôsobili **v dedinách severozápadného Slovenska, ale aj na strednom Považí, dokonca v okolí Senice.**

Gazdovia mali *bačov* v úcte. Verili, že poznajú choroby oviec a ich liečenie, či už praktickým alebo magickým spôsobom. *Bača* musel byť pracovitý a čistotný, medzi

Salaš v Šútove, foto Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA

dôležité osobné vlastnosti sa počítali statočnosť a čestnosť. **Práce na salaši okrem baču vykonávali ďalší pastieri oviec,** pre ktorých bolo všeobecne zaužívané pomenovanie *valach* alebo *ovčiar*. Skupina valachov sa ďalej delila podľa vykonávaných prác. Po bačovi mal najdôležitejšie postavenie starší valach *poubača*, ktorý spolu s bačom vykonával práce okolo oviec po celý rok. Ostatní boli len *prijednanci*. Boli

zjednaní len na letné obdobie. Zaužívanými pomenovaniami pre valachov boli *paselník*, *striščiar*, *dojčiar*, vychádzalo sa z názvov prác, ktoré valasi na salaši vykonávali. Osobitné postavenie mali pastieri nedojných oviec, jariek a baranov. Volali ich *jarčiar* a *baraniar*. Ich hlavnou povinnosťou bolo pásť a v noci strážiť nedojné ovce, ako aj pomáhať pri ostatných pomocných prácach. Funkciu pomocníka na salaši plnil *honelník*, chlapec vo veku 10 – 15 rokov, často syn baču alebo brat valacha. Pri zaradovaní ovčiarov do funkcií bol stanovený určitý postup, ktorý sa prísne dodržiaval. Najskôr musel byť chlapec honelníkom, okolo pätnásteho roku sa stal *poldojčiarom*, pásol jarky a barany a začal sa priúčať dojiť. Až potom sa mohol stať valachom *dojčiarom*, ktorý pasie a dojí ovce.

Bača a ostatní ovčiari sa s predstaviteľmi salašného spolku zjednávali na určité pasebné obdobie za určitú odmenu. Dokladom zjednania bola písomná zmluva, ktorá bola zapísaná v knihe salašných zápisníc a podpisovali ju obidve zúčastnené stránky. V zmluve bola zapísaná nielen výška odmeny pastierom, ale aj ich povinnosti, príkazy, zákazy a podobne. Odmena ovčiarov bola čiastočne peňažná, k platu si ovčiari zjednávali určité množstvo syra, ako aj pasenie vlastných oviec. Mali možnosť košarovať a chovať na salaši ošípanú. Tieto dávky boli odstupňované podľa funkcie, akú ovčiar na salaši vykonával.

Výhon oviec v Liptovskej Porúbke, bačovia Michal Fronko (Liptovská Kokava), Peter Slosiar ml. (Liptovská Porúbka) a valach Matej Klaučo z Pribyliny. zdroj: archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

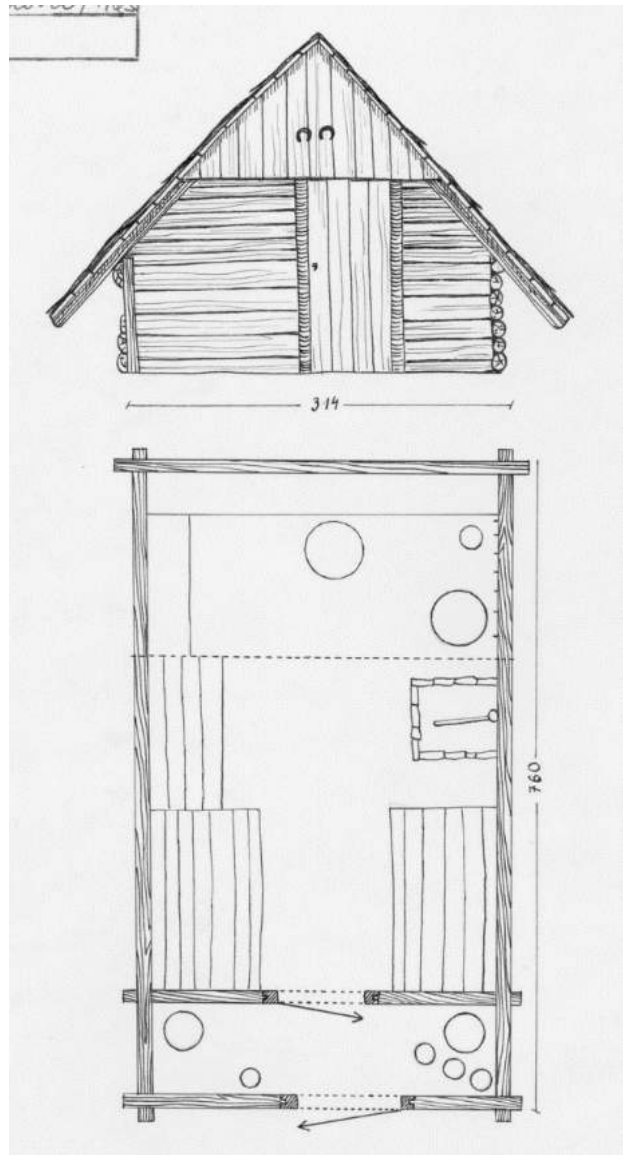

V dedinách s rozvinutým chovom oviec znamenal výhon na spoločné sezónne pasenie mimo obce významnú udalosť hospodárskeho roka. Prípravy na výhon sa začali už niekoľko týždňov pred určeným termínom. Chovatelia mali povinnosť označiť si ovce vlastnými znakmi. V niektorých oblastiach sa zaužíval zvyk, že na Veľký piatok chodili valasi po domoch, značili ovce, ošetrovali im ratice, aby ich tak pripravili na náročný dlhodobý pobyt v teréne. Označovali nielen jahňatá určené na ďalší chov, ale aj staršie ovce, ktoré doteraz značené neboli, prípadne tie, ktoré chovateľ získal kúpou. Najpoužívanejším spôsobom označovania bolo značenie na ušiach zvierat'a. Vykonávalo sa nastrihnutím nožnicami, vysekaním dlátom, sekerou alebo tiež vybijaním dierok prázdnyimi nábojnicami. Základné znaky v jednotlivých rodinách sa nemenili, dedili sa z pokolenia na pokolenie.

Redik na Príslop, Terchová, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA SAV

Z hľadiska organizovania spoločného pasenia oviec mimo obce, spojeného so sezónnym presídlením ovčiarov a oviec na pasienky, majú veľký význam pastierske stavby na salašoch. Pri výbere miesta na budovanie objektov salaša sa brali do úvahy viaceré okolnosti. Predovšetkým to bol dostatok pasienkových plôch, možnosť ľahkého prístupu k okolitým pasienkom a zároveň existencia komunikácií, ktoré umožňovali transport mliečnych produktov. Na svahovom teréne sa salaše umiestňovali v priehlbínach a miestach s najmenším sklonom, podľa možnosti orientovaných na južnú, alebo východnú stranu, výhodné miesta boli chránené od vetra. V neposlednom rade bol dôležitý prameň s pitnou vodou, ktorá je pre chod salaša nevyhnutnosťou. **Na súhrnné označenie všetkých stavebných objektov pre sezónne pasenie oviec mimo trvalých sídiel sa v oblasti stredoslovenských nárečí používa označenie salaš. Centrálnym objektom salaša bola koliba, objekt slúžiaci ako dočasné obydlie pre ovčiarov a tiež ako výrobňa mliečnych produktov.** Koliba sa umiestňovala tak, aby z nej bol výhľad na ostatné stavby salaša a na prístupové chodníky. V minulosti boli používané len koliby z dreva postavené zrubovou technikou z kmeňov ihličnatých stromov, kresaných obvykle len z jednej strany, bez základov. Koliby bývali bez povalového priestoru, aby dym z ohniska voľne unikal do podstrešia, kde bol strešný otvor na unikanie dymu. Podlahu v kolibe tvorila len udupaná hlina, ktorú až v období druhej tretiny 20. storočia začali z hygienických a izolačných dôvodov nahrádzať podlahou z hrubších dosiek. **Okrem drevených zrubových kolíb sa v minulosti vyskytovali aj koliby kamenné, ktoré sa nachádzali na najvyššie položených salašoch**

Koliba z Terchovej, kresba: K. Fulierová, 1963, zdroj: Af ÚESA

Okrem drevených zrubových kolíb sa v minulosti vyskytovali aj koliby kamenné, ktoré sa nachádzali na najvyššie položených salašoch

v oblasti Vysokých a Západných Tatier, na miestach, kde sa končilo pásmo lesov a začínalo pásmo kosodreviny.

Bačovská koliba bola pôvodne jednopriestorový objekt, ktorý plnil viac funkcií. Bola to predovšetkým výrobňa produktov z ovčieho mlieka, sklad týchto výrobkov a v neposlednom rade obytný a odpočinkový priestor ovčiarov. Ústredným miestom koliby bolo ohnisko voľne vybudované na zemi, jedinou ochranou bolo obložie nie kameňmi. *V kolibe boli uložené všetky dôležité nádoby a predmety na spracovanie mlieka, hlavne putera, kotol, trepáky. Na stenách boli повеšané drevené črpáky na pitie žinčice, ktoré boli pýchou salaša a baču. Aj z vonkajšej strany boli popri stenách uložené nádoby na mlieko, hlavne gelety na dojenie, ktoré vždy čisté boli hore dnom uložené na lavičke.*

Na salašoch sa okrem bačovských kolíb vyskytovali aj prístrešky pre ovčiarov, známe pod miestnymi názvami ako *kolibka, valaská kolibka, juháska kolibka, podkolibka (Čičmany), strežiareň, stražáreň (Terchová), postrieška, baraniarka, búda*. Ich hlavnou funkciou bolo poskytnúť útulok pri strážení nadojných oviec, ktoré nemali ohradu *košiar* v bezprostrednej blízkosti salaša. K najdôležitejším objektom sa salašoch patria ohrady a prístrešia pre ovce, ktoré udržiavali stádo spolu, zabraňovali jeho rozídeniu sa a čiastočne poskytovali aj ochranu pred zlodejmi a dravou zverou. **Za vývojovo najstaršiu**

Koliba v Hruštíne, foto: J. Botík, 1970, zdroj: Af ÚESA

formu na salašoch možno považovať zatváranie oviec do ohrád v pásme lesa, vytvorených z vyrúbaných stromov uložených pozdĺžne na seba. Takéto ohrady sa využívali len pri pasení vo vysokohorskom prostredí. Boli známe pod pomenovaním *zatatý košiar* alebo *košiar z priasma*.

Pôdorysné členenie košiarnej ohrady bolo závislé od počtu oviec, polohy salaša a miestnej tradície. ***Najčastejšie bola ohrada delená na dve časti.*** Prvou bola *honelnica*, v ktorej bolo stádo sústredené pred dojením a ohrada, kde stádo prešlo po dojení. Z jednej časti do druhej časti ovce prechádzali cez *strungu*, kde sa vykonávalo dojenie. Bol to špeciálny diel ohrady s otvormi, bolo ich 4-6, podľa počtu valachov *dojčiarov*, ktorí sedeli pri nich a vykonávali dojenie. Ak boli v ohrade spoločne s dojnými sústredené aj nedojné ovce, tieto valasi cez otvor len prepúšťali.

Oblečenie pastierov oviec sa podstatne neodlišovalo od odevu mužov z ich obce, ale ako príslušníci tzv. valaského stavu či pospolitosti svoj odev dopĺňali špecifickými artefaktmi, ktoré plnili identifikačnú a znakovú funkciu. Ich odevy boli zhotovené z prírodných, domácky spracovaných surovín, ktorých základ tvorilo ľanové a konopné plátno, ovčia vlna a kožušina. Základnú časť tvorila košeľa s charakteristickým strihom a výzdobou, ktorá bola v jednotlivých lokalitách odlišná. Na spodné gate z plátna sa obliekali

Ovčiarci zo Žiaru, zdroj: archív Ovčiarkeho múzea v Liptovskom Hrádku

súkenné nohavice s charakteristickým strihom, výzdobou a nášivkami. Pastieri nosili krátky ovčí kožuštek bez rukávov, zdobený výšivkou a ornamentálnymi aplikáciami z farebnej kože. V čase chladu a nepriaznivého počasia nosili súkenné haleny tzv. *suknice*, *širice*, *guby*. Na hlave nosili klobúk so strieškou, dobre vymastený, aby odolával dažďu. Na nohy si obúvali krpce, v neskoršom období baganče. **Popri základných odevných súčiastkach mali ovčiari tradíciou ustálené doplnky, ktorých nosenie nemalo len praktický význam, ale boli symbolom, znakom valaského stavu.**

Bača Ján Karcol v kolibe, Zázrivá – Horná Plešivá, foto: Pavol Breier

Bol to predovšetkým široký *viacprackový opasok*, ktorý však patril aj k odevu roľníkov, drevorubačov, pltníkov, lebo chránil pás muža pri namáhavej telesnej práci pred chladom, pred úrazmi. Ovčiari ich však mali bohatšie zdobené vbíjaním do kože a tiež mosadznými alebo striebřistými *pakfongovými* gombičkami *band'urkami*. Na opasku im často visel na kovovej retiazke kovový *šparcháč* na čistenie fajky. V opasku nosili mechúr s tabakom, fajku zapekačku a mali v ňom aj tajné vrečko na peniaze. Ďalším významným doplnkom odevu pastierov bola *pastierska kapsa*. Nosili si v nej jedlo, nožík na vyrezávanie, pri výhone oviec svätené zelinky na okiadzanie. Jej hlavnou funkciou bola funkcia znaková a dekoratívna. Podľa nej sa určovala príslušnosť k valaskému stavu a podľa šírky remeňa

Široký opasok, foto: Iveta Zuskinová, zdroj: archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku

aj postavenie v hierarchii ovčiarov. Súčasťou odevu ovčiarov v Liptove boli klobúky so širokou strechou, zdobené vybíjaným pásom kože a prípadne aj mušličkami z tatranských plies. **Valasi a bačovia nosili aj kovové ozdoby, ktoré boli určené výhradne len pre ich stav.** K vybaveniu ovčiara patrila ešte *valaška*, ktorá v staršom období plnila aj funkciu pracovného nástroja a zbrane, v prípade útoku človeka alebo dravej zveri. Pastieri nosili aj rôzne palice, jednoduché alebo zdobené. Pastieri vo voľných chvíľach vystruhovali najmä predmety úzko spojené so životom a prácou na salaši, predmety každodennej potreby. Ich umelecký vkus sa prejavil vo výzdobe *črpákov, črpačiek, foriem na syr, bačovských varechách*, úžitkových predmetoch ako sú *solničky*, rôzne nádobky. Symbolom salaša a pýchou slovenského baču sú *črpáky*. **Kvalitný črpák musel vydržať niekoľko desaťročí, a preto sa vždy vyberal vhodný materiál na vyhotovenie každej jeho časti – nádobky, dna a ucha.** Dno sa zhotovovalo z mäkkého dreva ihličnatých

stromov, najčastejšie zo smreka, nádobka a ucho z tvrdšieho dreva listnatých stromov, najčastejšie z javora. **Pre Liptov, Oravu a Kysuce je typický tzv. severoslovenský črpák.** V tvare a výzdobe ucha prevládajú *motívy štylizovaných zoo-*

Črpáky, Valaská Dubová, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Af ÚESA

morfných hláv s korunkou – hada, draka, páva, koňa, kohúta. Mnohí ovčiari boli majstri aj vo výrobe ozdôb a šperkov, ktoré boli charakteristické pre ich valaský stav. Slovenským špecifikom je výroba a výzdoba ľudových hudobných nástrojov, ktoré využívali aj vo svojej práci, boli to rôzne druhy píšťaliek a píšťal, fujár, gajdy. Mnohí ovčiari mali hudobné nadanie, vedeli hrať na hudobných nástrojoch, spievali valaské piesne a tancovali ovčiarske tance. Pastierske umenie je trvalou súčasťou slovenského ľudového umenia.

Tanec na salaši, Važec, pohľadnica: Pavol Sochán, 1910, zdroj: archív Ovčiarskeho múzea v Liptovskom hrádku

POZNÁMKY

1. Prvé širšie koncipované výskumy pastierstva v slovenských Karpatoch vykonal poľský geograf L. Sawicki, po ňom Z. Holub – Pacewicowa, V. Kubijovyč a J. Král. Na výskume karpatského salašníctva z hľadiska histórie majú zásluhu predovšetkým českí historici K.Kadlec, V. Chaloupecký a J. Macúrek..Píše o tom Ján Podolák Tradičné ovčiarstvo na Slovensku, VEDA SAV Bratislava 1982 str. 9-14
2. O organizovaní kolektívnych salašov píše J. PODOLÁK c.d. 1982 str. 85 – 92
3. O bačovských kolibách a prístrešiach pre valachov píše J.Podolák v c.d. 1982 str.122-129
4. Typológiu slovenských črpákov vypracoval Václav Kautman ako výtvarník ÚĽUV v päťdesiatych rokoch 20.storočia.

LITERATÚRA

1. ABRAHÁMOVÁ ,V. :Spracovanie ovčieho mlieka v Nižnej Boci, In. Věstník Národopisné společnosti československé pri ČSAV a SNS 1963
2. BEDNÁRIK,R. : Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu, In. Slovenská vlastiveda, Bratislava 1943
3. BEDNÁRIK, R. : Pastierske rezbárske umenie, Bratislava, 1956

4. BEDNÁRIK, R. :Príspevok k problematike prvých dopravných prostriedkov a bývania, In. Národopisný zborník SAV XI. 1952 str. 275 - 290
5. CHALOUPECKÝ,V. : Valaši na Slovensku, Praha , 1947
6. HOLUB – PACEWICOWA, Ž.. Pastierstvo v Nízkyh Tatrách, In. Zborník MSS ročník XXVII - XXVIII, 1933-34 str. 94 - 156
7. HOLUB – PACEWICOWA, Ž: Osadnictwo pasterskie i wendrówki w Tatrach i na Podtatrz, Kraków, 1931
8. HORVÁTHOVÁ. E. : Rok vo zvykoch nášho ľudu, Tatran Bratislava, 1986
9. HYBEN, M.: Važec, Osveta Martin, 1981
10. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., 2., Veda Bratislava, 1995
11. Encyklopédia Slovensko Ľud - II.časť, Obzor Bratislava, 1975
12. Encyklopédia Slovenska I., Veda Bratislava, 1977
13. Encyklopédia Slovenska III., Veda Bratislava, 1979
14. Encyklopédia Slovenska IV.,Veda Bratislava 1980
15. Encyklopédia Slovenska V., Veda Bratislava, 1980
16. KAUTMAN,V.: Bačovský riad v slovenskej ľudovej umeleckej výrobe Bratislava 1959
17. KOMOROVSKÁ,M.: Slovenské črpáky, Tatran Bratislava 1980
18. KOMOROVSKÁ,M. : Pastierske umenie Tatran Bratislava 1987
19. KOVAČEVIČOVÁ, S.: Ľudový odev v Hornom Liptove, Bratislava, 1955
20. KUBIJOVIČ, V. :Typy pastierskeho života na Slovensku na Slovensku, In. Zborník MSS, r. XXIV 1930 str. 105
21. KUFČÁK, E.: Povery a chov hospodárskych zvierat v 17. storočí v Liptove, In. Zborník Agrikultúra 18, 1981 str. 47 - 50
22. LAURINČÍK, J. Chov oviec, Bratislava, 1977
23. MARKUŠ, M.: Jelšavský zvonkári, In. Národopisný zborník SAV r. 9 1950 str. 42
24. MICHALEK, J. a kol.: Liptovská Teplička, ONV Poprad 1973
25. OLEJNÍK, J.: Ľud pod Tatrami, Osveta Martin 1978
26. PALIČKOVÁ, J.: Ľudová výroba na Slovensku, Veda SAV Bratislava, 1992
27. PALKOVIČ,K.1966. Staré spôsoby liečenia hospodárskych zvierat v slovenskej rukopisnej knižke z 18.storočia, In. Agrikultúra 5, 1966, str. 203 - 229
28. PALKOVIČ, K.: Rukopisná knižka o liečení domácich zvierat z 18. storočia, In. Slovenský národopis, str. 327 - 338
29. PETRÁŠ, M. : Funkcia pastiera a jej kodifikovanie v pastierskych zmluvách v Liptove, In. Agrikultúra 13, 1975 str. 71 - 84
30. PETRÁŠ, M. BERESECKÁ, O. Hospodárenie salašného spolku v Hybiach v rokoch 1886 - 1956, In. Zborník Liptov 7, Osveta 1983 str. 198 - 215
31. PODOLÁK,J. : Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier, SAV Bratislava 1967
32. PODOLÁK,J. : Tradičné ovčiarstvo na Slovensku, Veda Bratislava 1982
33. PODOLÁK,J.: Spôsoby chovu hospodárskych zvierat, vyd. SAV pre SNS, Bratislava 1962
34. PODOLÁK,J.: Tradičné spôsoby zimného kŕmenia a pasenia oviec na Slovensku, In. Agrikultúra r. 17. 1980
35. PODOLÁK,J.: Tradičné spôsoby ustajnenia oviec na Slovensku, In. zborník SNM Etnografia 21 1980
36. PODOLÁK,J.: Poľnohospodárstvo a pastierstvo In. Monografia Horehronie, Bratislava 1969
37. PODOLÁK,J.: Ovce ako predmet vlastníctva na Slovensku, In. Agrikultúra roč. 18. 1981
38. PODOLÁK,J. : Ovčiarске koliby a košiare na Slovensku, In. zborník SNM Etnografia 22 1981
39. POLONEC,A.: Slovenské opasky, kapsy a spínadlá , Martin 1960
40. PREKOP, I.: Z histórie salašníctva, ovčieho mliekarstva a bryndziarstva na Slovensku, Vlastivedný časopis r. 16, Bratislava 1967
41. SLAVKOVSKÝ, P.: Tradičná agrárna kultúra – Slovensko, Európske kontexty ľudovej kultúry, Bratislava 2000
42. STOLIČNÁ,R.: Jedlá a nápoje našich predkov, Veda SAV Bratislava, 1991
43. ŠTIKA, S. : Salašnícké ustajovanie dobytky a košarování na moravsko - slovenském pomezí, In. Český lid, r. 45. 1958
44. ŠTIKA,V.2007. Valaši a Valašsko, VMP Rožnov pod Radhoštěm 2007
45. ŠVORC, P. : Štrba, ONV Poprad 1979

46. ZUSKINOVÁ,I. : Zvyky pri salašnom chove oviec v hornom Liptove, zborník Liptov 9, Osveta Martin 1987 str. 213 – 223
47. ZUSKINOVÁ,I. : Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny Liptovský Hrádok 1999
48. ZUSKINOVÁ,I. : Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove, zborník referátov z odborného seminára Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Liptova, SPU Nitra 2000, str. 40-44
49. ZUSKINOVÁ,I. : Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove, Studia Academica Slovaca 30, FFUK Bratislava 2001, str. 329 - 338
50. ZUSKINOVÁ,I. : Pastierska rezba a pastierska tematika v Liptove v druhej polovici dvadsiateho storočia, zborník Rezbárstvo, motivácie, inšpirácie, výsledky ÚĽUV Bratislava 2003, str. 43 – 51
51. ZUSKINOVÁ,I. : Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove, zborník Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia, Etnológ a múzeum XII.ročník, Liptovské múzeum v Ružomberku 2008, str. 133 – 139
52. ZUSKINOVÁ, I. : Tradičné formy chovu oviec, In. Ján Keresteš Ovčiarstvo na Slovensku, história a technológie, NIUKA Považská Bystrica 2008, s.87-123
53. ZUSKINOVÁ,I. : Pastierske rezbárske umenie v Liptove, zborník Pastierska kultúra a ľudové výtvarné umenie, Liptovské múzeum v Ružomberku 2010, str. 27 – 31
54. ZUSKINOVÁ,I.: Odevné doplnky ovčiarov v Liptove, charakteristika, výroba, výtvarné hodnoty a výrobcovia, zborník Výrobné postupy a výzdobné techniky v umeleckom prejave pastierskej kultúry, Liptovské múzeum v Ružomberku 2011, str. 43 – 50
55. ZUSKINOVÁ, I.: Karpatské salašníctvo a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku, In. Ján Novák a kol. Po stopách valachov v Karpatoch Tribun Brno 2013 s.191-242
56. ZUSKINOVÁ,I. : Liptov v ľudovej kultúre, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny Liptovský Hrádok 2014
57. ZUSKINOVÁ,I.: Liptov – ľudové umenie, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny Liptovský Hrádok 2017
58. ZUSKINOVÁ,I.: Črpáky tradičné a súčasné, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny Liptovský Hrádok 2017
59. ZUSKINOVÁ,I.: Ovčiarstvo v Liptove, Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny Liptovský Hrádok 2018

Prírodné dedičstvo spojené s karpatským salašníctvom na území súčasného Žilinského kraja

zostavil Ing. Róbert Robenek

Tatranský národný park - TANAP

Tatranský národný park (TANAP) je najstarším chráneným veľkoplošným územím na Slovensku. Geomorfologický celok *Tatry* sa člení na dva podcelky: *Západné* a *Východné Tatry*. Geomorfologická jednotka - podcelok *Západné Tatry* sa člení na 6 častí: *Osobitá, Sivý vrch, Liptovské Tatry, Roháče, Červené vrchy, Liptovské kopy*. TANAP sa rozkladá po obidvoch stranách Slovensko - poľskej hranice. **Karpatský oblúk dlhý 1800 km dosahuje Gerlachovským štítom (2655 m n. m.) najväčšiu výšku, v Tatrách je celkom 25 vrchov, ktoré presahujú nadmorskú výšku 2500 m n. m. Vysoké Tatry s dĺžkou hlavného hrebeňa 26 km sú najkratšími veľhorami sveta.** Ide tiež o najchladnejšie a najvlhkejšie

Panoráma Tichej doliny, Vysoké Tatry, foto: Jozef Jurík

územie Slovenska. *Vysoké Tatry* sú pohorie s dokonale vyvinutým glaciálnym reliéfom (skalnaté štíty, ľadovcové kotliny, kotly, početné kamenné moria a morény okolo ľadovcových plies). **K najznámejším ľadovcovým dolinám vo Vysokých Tatrách patrí Kôprová, Tichá, Mengusovská, Veľká a Malá Studená dolina, Javorová, Bielovodská a dolina Zeleného plesa. V Tatrách je okolo 100 plies, z ktorých najväčšie a zároveň najhlbšie je Veľké Hincovo pleso.** Z ďalších plies sú známe napríklad *Popradské, Štrbské, Skalnaté, Zelené pleso, Päť spišských plies* a iné. Najvýznamnejšou zložkou územia TANAPu sú lesy. Najväčšiu plochu zaberajú *smrečiny*, len na severnom okraji vápencovej časti sú na menších plochách aj *bučiny*. **Vysokohorské formy salašníctva na tatranských holiach v rôznej intenzite pretrvali do polovice 20. storočia. Pastierstvo bola činnosť, ktorá výrazne (aj negatívne) ovplyvnila tatranskú prírodu. V medzivojnovom období sa v slovenských Tatrách páslo neuveriteľných 10 000 kusov oviec, 4 000 volov, 400 kráv a jalovic a 500 koní. Postavených bolo 100-180 salašov a iných pastierskych**

Koliba Pod Klinom v Račkovej doline, Západné Tatry, foto: JUDr. Michal Králik

stavebných objektov. V západnej oblasti Tatier bolo pastierstvo a salašníctvo najintenzívnejšie. **V liptovskej časti** sa páslo vo Važeckej, Suchej, Tichej, Kôprovej (pasienky sa tiahli od hrebeňa Veľkej kamenistej po Kriváň a Hlinskú Vežu), Tomanovskej, Kôprovskej, Temnosmrečianskej, Garajovej, Račkovej, Španej, Jamnickej, Kamenistej, Bystrej, Jaloveckej, Boborveckej, doline a na Parichvoste. **V oravskej oblasti Západných Tatier** bolo intenzívne pastierstvo a salašníctvo v Látanej, Suchej, Juráňovej, Roháčskej doline, na vrcholoch ostrý Roháč, Redikálne, Osobitá, Salatín, Zadný Salatín, Brestová, Spálená, Čaplovka, Magurske, Javorina, Črchľa, Šindľovec, Končitá, Volovec, hole boli aj na Zverovke, svahoch Zábratu, Rákoňa, Dlhého úplazu, Záprašivého a pod Bielou Skalou. Salašnícke a valaské toponymá (Magura, Baranec, Solisko, Magura) v tejto oblasti svedčia o intenzívnej pastve v minulosti. **Kým Roháče vypásali oravské obce, Liptovské kopy (nazývané aj Liptovské hole) zase Liptovské obce. Z oravských obcí** mali salaše v Západných Tatrách Čimhová, Hladovka, Habovka, Liesek, Podbiel, Suchá Hora, Tvrdošín, Vitanová, Zábiedov, Zemianska Dedina, Zuberec. Pásli sa tu dokonca ovce z dolnooravskej obce Malatiná a zo všetkých dedín od Dolnej Lehoty smerom po Suchú Horu. **Z Liptova v Západných Tatrách** pásli obce Liptovský Ondrej, Bobrovec,

Bobrovček, Jakubovany, Jalovec, Liptovská Kokava, Kanská, Pribylina, Smrečany, Štrba, Trstené, Vavrišovo, Važec, Veterná Poruba, Východná, Žiar. Pasenie bolo v celom národnom parku postupne zakázané, v súčasnosti podľa viacerých odborných stanovísk by v alpínskom stupni do budúca nebolo vhodné jeho obnovenie, v subalpínskom stupni a v horských polohách sa uprednostňuje kosenie, pastva je žiadúca len v dolných polohách pod Cestou slobody. Viacerí odborníci nevyklučujú možnosť jeho prinávratenia aj do Tatranského Národného parku po vzore zo severnej časti pohoria, kde na viacerých vhodných polohách prebieha kultúrny výpas so zachovaním živých autentických salašov so salašnými horskými produktmi.

Národný park Nízke Tatry – NAPANT

Masív Nízkych Tatier je po Vysokých Tatrách najvýznamnejším geografickým a jedným z ekologicky najstabilnejších a z prírodovedeckého hľadiska najcennejších území u nás. Ide o rozlohou najväčšie horstvo Slovenska. Centrálna časť pohoria je tvorená kryštalickejšími horninami (*granit, granodiorit, rula, fylit*) a modelovaná pôsobením ľadovcov. Tam, kde ľadovce svojou činnosťou nezasiahli, sa vytvoril hladko modelovaný hôľny reliéf. Pestrá geologická stavba Nízkych Tatier podmienila aj vznik rozsiahlych krasových oblastí. **Systém Demänovských jaskýň**, ktoré sú národnou prírodnou

Lúky a hole Nízkych Tatier, foto: Jozef Jurík

pamiatkou, sa rozprestiera v deviatich úrovniach v celkovej dĺžke 24 km. **Lesy zaberajú až 90% územia národného parku.** Sú tu zastúpené lesné vegetačné stupne od tretieho dubovo-bukového, až po ôsmy - kosodrevinový. Nad kosodrevinovým stupňom je na miestach s dostatočnou nadmorskou výškou vyvinutý aj *alpínsky stupeň* s veľmi zaujímavou a cennou vegetáciou. **V Nízkych Tatrách rastie mnoho chránených aj ohrozených druhov rastlín.** Spomedzi nich môžeme spomenúť *plesnivec alpínsky, viaceré druhy lomikameňov, klinčekov, orchideí, poniklecov, soldanelku karpatskú, vzácnu dryádku osemlupienkovú.* Nízke Tatry sú jediným miestom na Slovensku, kde rastie *lomikameň pozmenený a kučeravec čiarkovitý.* Z machov je zaujímavý výskyt *ochyrei tatranskej,* ktorá je endemitom Nízkych Tatier. V alpínskom pásme žijú *svišť vrchovský* a *introdukovaná populácia kamzíka vrchovského tatranského.* **Karpatské salašníctvo výrazne ovplyvnilo pohorie najmä v oblastiach regiónov Liptova, okolia Banskej Bystrice a Horehronia.** V minulosti bol ovcami spásaný pravdepodobne celý hôľny hrebeň pohoria. V rámci územia Žilinského kraja a **historického regiónu Liptova** sa dodnes pasú ovce v chotároch **Liptovskej Lúžnej, Liptovských Revúc, Liptovskej Osady, Liptovská Teplička** (v súčasnosti Prešovský samosprávny kraj), **Závažná Poruba, Lazisko.** V súčasnosti sú ovcami spásané vysokohorské a horské polohy *Zámostskej hole* a *Ďurkovej.* **Udržateľné, šetrné a primerané pasenie oviec by v budúcnosti mohlo byť z dôvodov ochrany prírody a krajiny žiadúce viac – menej v celom hôľnom hrebeni Nízkych Tatier, v oblasti Veľkého boku a Krakovej hole.**

Národný park Veľká Fatra

Národný park Veľká Fatra leží v severozápadnej časti stredného Slovenska. **Rozprestiera sa v regiónoch Turiec, Liptov a Banská Bystrica.** Najvyšší vrchol *Ostredok* dosahuje 1596 m n. m. Veľká Fatra patrí medzi najrozsiahlejšie a najtypickejšie *jadrové pohoria* Slovenska, kde sa zachovalo mnohotvárne a málo narušené prírodné prostredie. Vďaka

Ovce na Ploskej, Veľká Fatra, foto: Jozef Jurík

členitému reliéfu a pestrému geologickému podkladu sa tu zachovali *rastlinné spoločenstvá z rozličných období postglaciálneho vývoja. O širokej biologickej rozmanitosti Veľkej Fatry svedčí výskyt viac ako 1000 druhov vyšších rastlín a 3000 druhov bezstavovcov.* Medzi vzácne spoločenstvá patria zvyšky *reliktných borín na vápencových bralách.* Približne 85 % územia pokrývajú lesy od dubovo-bukového vegetačného stupňa až po kosodrevinový. ***Zaujímavosťou Veľkej Fatry je veľký výskyt chráneného tisu obyčajného, ktorý je v Európe dnes už pomerne vzácny.*** Na území Veľkej Fatry *prevažujú horské druhy živočíchov.* Dosiaľ v nej bolo zistených okolo 110 druhov hniezdiacich vtákov a 60 druhov cicavcov. Zo šeliem možno spomenúť *medveďa, rysa a vlka.* Hniezdi tu *orol skalný.* ***V minulosti boli horské polohy takmer všetkých katastrálnych území, na ktorých sa národný park nachádza spásané aj ovcami, často aj jalovinou, volmi a koňmi, v Liptovských Revúcach sa salašnícky pásli aj dojnú kravy.*** Na Liptove bolo vo Veľkej Fatre salašníctvo rozvinuté najmä v obciach **Hubová, Černová, Biely Potok, Liptovské Revúce, v Turci to boli Krpeľany, Nolčovo, Konské, Podhradie, Sklabiňa, Turčianske Jaseno, Belá, Necpaly, Folkušová, Blatnica, Čremošné.** V súčasnosti pretrváva salašníctvo v predhorí v obciach **Sklabiňa, Turčianske Jaseno, Folkušová, Čremošné, Hubová, Černová, Biely Potok, Belá – Dulice,** vo vysokohorských polohách sa pasie v súčasnosti ešte **v katastrálnom území**

Pasenie vo Veľkej Fatre, foto: Jozef Jurík

mesta Ružomberok v polohách *Smrekovica, Skalná Alpa*, v *katastrálnom území obce Belá-Dulice* v polohe *Lysec* a v *katastrálnom území obce Liptovské Revúce* v polohách *Minčol, Mogury, Ploská, Kýšky, Suchý vrch*. Udržateľné, šetrné a primerané pasenie oviec by v budúcnosti mohlo byť z dôvodov ochrany prírody a krajiny žiaduce vo všetkých hôľnych partiách a horských lúkach národného parku.

Chránená krajinná oblasť Kysuce

V *severozápadnej časti Slovenska* v susedstve s *Národným parkom Malá Fatra*, chránenými krajinnými oblasťami *Horná Orava, Strážovské vrchy* a veľkoplošnými chránenými územiami Česka a Poľska, leží *Chránená krajinná oblasť (CHKO) Kysuce*. Je súčasťou *regiónov Kysuce a Horné Považie*. CHKO tvoria dve samostatné, od seba navzájom oddelené časti - západná javornícka a východná beskydská. **Viac ako polovicu územia pokrývajú lesy.** Pôvodné zmiešané lesy sú zachované vo vrcholových polohách. Územie má bohatú sieť tokov, množstvo prameňov, *prechodných rašelinísk a slatinných lúk s chránenými a ohrozenými druhmi rastlín - rosičkou okrúhlostou, perovníkom pštrosím, ľaliou zlatohlavou, orlíčkom obyčajným a viacerými druhmi vstavačovitých*. V území bolo doposiaľ zistených *205 druhov stavovcov*. **Predstavuje západnú hranicu rozšírenia všetkých veľkých šeliem Slovenska - vlka, medveďa, rysa.** Vyskytuje sa tu i

Bystrická dolina, Riečnica, foto: Jozef Jurík

vydra, z glaciálnych reliktovej pôtik kapcavý, kuvičok vrabčí, d'ubník trojprstý, myšovka vrchovská. Na viacerých miestach prežíva karpatský endemit - mlok karpatský. **Na celom chránenom území sa nachádza vyše 2400 osád**, čo v bývalom Československu nemalo obdobu. K najznámejším a najzachovalejším patria osady *Brýzgalky, Zrubitá, Michalcovci, Vyšné a Nižné Blatá, Ráztoka, Behno, Modlatín, Lovasovci, Greguši, Pláne, Kelčov – vyšný koniec, Hrubý Buk, Klin* atď. V minulosti približne pred 100 rokmi bol pomer medzi lesom a nelesnou vegetáciou 60:40%, teda presne opačne ako je tomu dnes. **Prepásané boli celé horské hrebene vo východnej časti vrátane Veľkej Rače. Karpatské salašníctvo bolo v oblasti chránenej krajinnej oblasti rozvinuté najmä vo východnej časti v obciach Oščadnica, Nová Bystrica, Riečnica, Harvelka.** V súčasnosti pretrvávajú salašníctvo v Oščadnici, na území zaniknutých obcí Riečnica, Harvelka, v Krásne nad Kysucou, Korní, Lutišiach, či Oravskej Lesnej. **Udržateľné, šetrné a primerané pasenie oviec by v budúcnosti mohlo byť z dôvodov ochrany prírody a krajiny žiadúce napríklad v katastrálnom území Oščadnice v polohe Valangy, v katastrálnom území Zázrivej v polohách Kýčery – Okrúhlice, Javornický hrebeň v katastrálnych územiach obcí Makov, Papradno, Štiavnik, v oblasti Kysuckých Beskýd, tiež v lokalitách Brýzgalky, Zrubitá, Svitková v katastrálnom území obce Nová Bystrica.** V Javorníckej časti územia z dôvodu tlaku veľkostatkov na pasenie hovädzieho dobytku salašníctvo zaniklo už

Kysucké kopanice, foto: Jozef Jurík

v priebehu 19. storočia. Polohy pôvodných ovčích salašov sa postupne menili na letniská, letníky (bačovská, cholvarky, búdy), teda sezónne maštale a sídla, na ktorých prebiehalo od jari do jesene pasenie prevažne hovädzieho dobytku. **Táto špecifická forma hospodárenia sa spoločne s roztrateným osídlením zachovala aj v okolí Oščadnice a Bystrickej doliny.** Pre zachovanie špecifického krajinného rázu a biotopov je trvalo udržateľné hospodárenie v krajine kľúčové, v minulosti intenzívna živočíšna veľkovýroba na území chránenej krajinskej oblasti najmä neadekvátnymi zásahmi, zaťažením a použitím nevhodných spôsobov hospodárenia spôsobila nevhodné zmeny (ničenie pôvodných terás, zalesňovanie, prehnojenie a podobne).

Chránená krajinná oblasť Horná Orava

Chránená krajinná oblasť Horná Orava sa nachádza **v najsevernejšej časti Slovenska.** Veľkú časť územia zaberajú *flyšové pohoria tvorené flyšovými horninami*, na území CHKO predovšetkým horninami tzv. *magurského flyšu - pieskovce a ílovce*, ktoré sa v ďalších

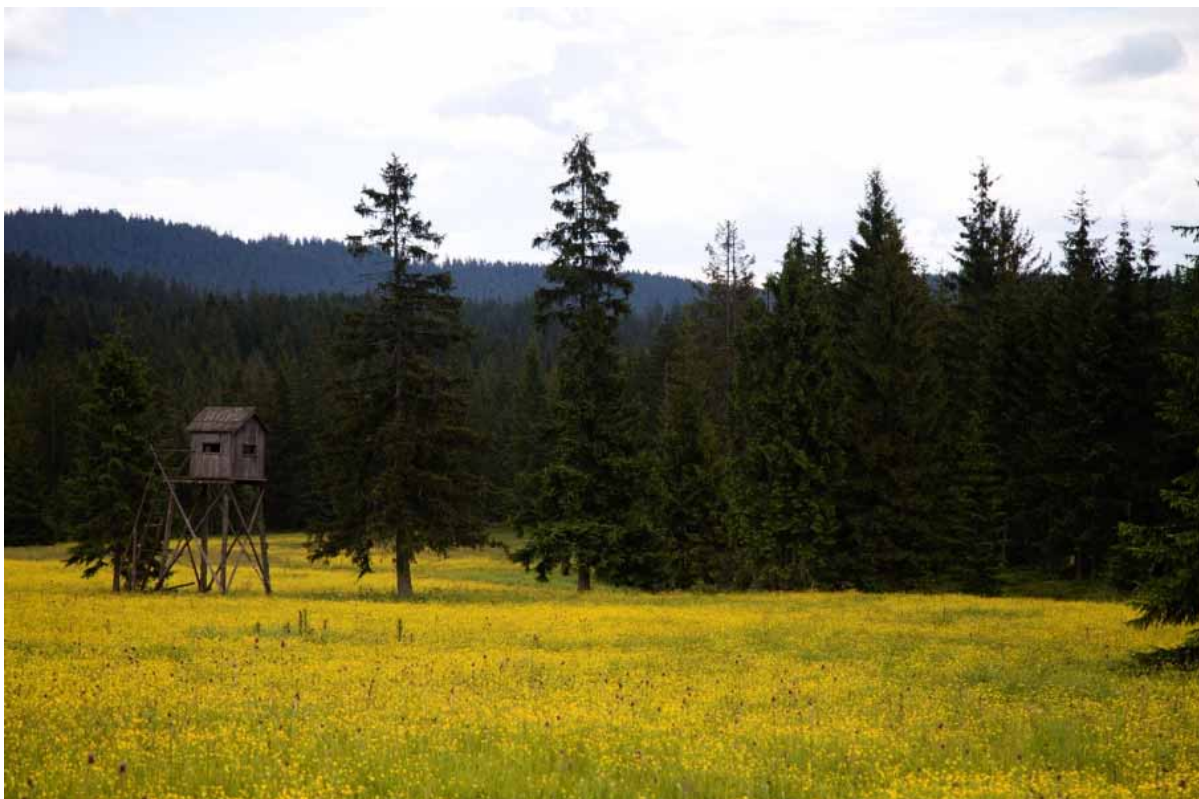
Vasil'ovská hoľa, Oravská Magura, foto: Jozef Jurík

geologických dobách intenzívne zvrásňovali spolu so staršími geologickými jednotkami. Takmer polovicu územia chránenej krajinskej oblasti zaberajú lesy. Značnú časť pokrývajú najmä *lesy bukovo-jedľového vegetačného stupňa so silne zastúpenými smrekovými*

monokultúrami. Výnimku tvoria lesné komplexy Babej hory, Pilska a Parača s pralesovitými porastami smreka s prímiesou jarabiny. Stupeň kosodreviny je vyvinutý **na Babej hore a Pilsku**. Vo vrcholových častiach Babej hory je zreteľne vyvinutý aj alpínsky stupeň reprezentovaný alpínskymi lúkami. Ďalším výnimočným javom vo vegetácii CHKO je **prítomnosť značnej pestrosti rašelinných fytocenóz s výskytom charakteristických vzácných a ohrozených druhov rastlín**, ako andromédka sivolistá, rojovník močiarny, ostroplod biely, rosička okrúhlostá, plavúnec zaplavovaný, ostrica výbežkatá, vrba čučoriedková. Na hodnotách prírody oblasti sa značnou mierou podieľa aj živočíšstvo. Z veľkých šeliem sa v nej vyskytujú medveď, vlk, vzácnejší je rys. Bežná je raticová zver - jelenia, srnčia i diviacia. Charakteristickými druhmi stupňa lesa sú tetrov, hlucháň, jariabok lesný. Z dravých vtákov tu hniezdi orol krikl'avý, myšiak hôrny, početný je krkavec čierny. V ostatných desaťročiach svoj hniezdny areál v oblasti rozšíril bocian čierny. V posledných rokoch prenikol do územia los mokrad'ový. Faunistickou osobitosťou územia chránenej krajinej oblasti je oravské priehradné jazero, poskytujúce vhodný biotop nielen pre ichtyofaunu, ale najmä pre avifaunu. Rašelinné a močaristé plochy sú biotopom viacerých druhov plazov a obojživelníkov (mlok vrchovský, mlok karpatský i mlok veľký). **V oblasti majú svoje stanovištia aj viaceré vzácne a ohrozené druhy bezstavovcov, ako napríklad žltáček čučoriedkový, lovcík pobrežný a iné. Salašníctvo bolo v na Hornej**

Novoťská hoľa, foto: Ivan Šustr, 2016

Orave rozvinuté v takmer všetkých podhorských obciach. Najmä v obciach **pod Babou horou, Pilskom a Paračom** (Oravská Polhora, Rabčice, Klin, Sihelné, Oravské Veselé, Novot', Lomná, Hruštín, Vasil'ov, Oravská Lesná). V minulosti boli spásané vysokohorské hole Babej hory a Pilska, horské pasienky Kubínskej hole a podhorské pasienky Polhorskej hole, Veselskej hole, Rabčickej hole, Hruštínskej hole, Vasil'ovskej hole, Lesnianskej hole, Lomňanskej hole, Novot'skej hole, ktoré sú spásané ovcami dodnes. **Salašníctvo pretrváva najmä v obciach Oravská Lesná, Novot', Breza, Vasil'ov. Hruštín, Rabčice, Or. Polhora, Bobrov, Oravské Veselé,** v budúcnosti by bolo z hľadiska ochrany prírody vhodné prepásat' všetky hôľne pasienky *okrem Babej hory a Pilska.*

Puchmajerovej jazierko, Oravská Magura, foto: Jozef Jurík

Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy

Chránená krajinná oblasť (CHKO) Strážovské vrchy pribudla do siete veľkoplošných chránených území v roku 1989. Bola vyhlásená za účelom zabezpečenia ochrany a racionálneho využívania najzachovalejších častí prírodného prostredia *Strážovských a Súľovských vrchov.* Územie CHKO má výmeru 30 979 ha, z čoho 78% plochy tvoria lesy, 19% poľnohospodárska pôda a zostávajúce 3% tvoria zastavané a vodné plochy. Najvyšším vrcholom územia je *Strážov* (1213 m n. m.). Je jediným miestom výskytu *javorovo-bukových horských lesov* (prioritný biotop) v Strážovských vrchoch.

Súl'ovské skaly, foto: Vladimír Ruček

V roku 1981 bola na jeho území vyhlásená *NPR Strážov* s rozlohou 480,01 ha. *Súl'ovské a Strážovské vrchy*, na rozdiel od iných pohorí centrálnokarpatského oblúka, nemajú ústredný chrbát. Sú rozbrázdnené všetkými smermi hustou sieťou kotlín a hlbokých údolí. ***O nevšednej geomorfologickej členitosti svedčí aj rozpätie nadmorských výšok na pomerne malom území: Nadmorská výška vrcholov a hrebeňov sa pohybuje medzi 600–1213 m n. m., dolín a kotlín 315–655 m n. m.*** Prevažnú časť územia tvorí vrchovinná až hornatinná neosídlená lesnatá krajina (90%), nižšie časti sú odlesnené a premenené na *lúky a pasienky* (10%). Orientácia pohoria v severojužnom smere umožňuje výskyt *teplomilných, ale i horských druhov rastlín a živočíchov*. ***Z hľadiska salašníctva najvýraznejšie salašnícke obce v tomto teritóriu boli Fačkov a Čičmany, v súčasnej dobe ovčiarstvo pretrvalo v Súľove. Z hľadiska ochrany prírody a krajiny by si pasenie citlivé ku krajine vyžadovali všetky horské hrebeňové lúky a borievkové pasienky, ktoré sa dnes už nepasujú a nekosiť a rastú tam mnohé chránené rastliny (napríklad orchidey).***

**Pät'prstnica obyčajná,
Strážovské vrchy, foto:
Vladimír Ruček**

Vstavač bledý, Strážovské vrchy, foto: Vladimír Ruček

Národný park Malá Fatra

Národný park Malá Fatra sa nachádza v severozápadnej časti Západných Karpát. **Vyznačuje sa mimoriadnou pestrosťou reliéfu, geologických a klimatických pomerov a krásou krajiny.** Zachovali sa tu pomerne málo poškodené prirodzené ekosystémy. Pestré geologické podložie vplyvom rôznej odolnosti voči zvetrávaniu podnietilo vznik členitého reliéfu s charakteristickými bralami, tiesňavami, skalnými útvarmi a puklinami. **V území bolo doteraz zistených viac ako 900 druhov vyšších rastlín. Z toho je 22 druhov západokarpatských endemitov, 14 karpatských endemitov, 15 karpatských subendemitov a 1 vlastný endemit Malej Fatry, jarabina Margittaiho (*Sorbus margittaiana*).** Na vápencoch a dolomitoch sa vyskytujú **chránené druhy** ako je *astra alpínska*, *horec Clusiov* (*Gentiana clusii*), *dryádka osemľupienková* (*Dryas octopetala*), *stračia nôžka* (*Delphinium elatum*) a ďalšie. Lesy zaberajú 70% celkovej rozlohy. Najrozšírenejšou drevinou je buk, smrek, jedľa, kosodrevina a javor horský. V členitom

Astra alpínska, foto: Jozef Limánek

teréne na skalných terasách sa nachádzajú *spoločenstvá borovice lesnej*. **Zo živočíchov sa tu vyskytuje 3000 druhov bezstavovcov, z toho 2 kriticky ohrozené, 12 ohrozených, 28 vzácných druhov, 210 druhov stavovcov, z toho 15 kriticky ohrozených, 56 ohrozených, 15 vzácných druhov.** Územie poskytuje priaznivé podmienky pre *medveďa, rysa, vydru, orla skalného, výra skalného, tetruva hlucháňa, murárika červenokrídleho* a ďalšie živočíchy. **Pre stredoeurópsku a západoeurópsku industrializovanú krajinu má význam ako ekostabilizačný prvok nadnárodného významu, pretože umožňuje prenikanie západokarpatských druhov do susedných území, kde tieto druhy v dôsledku intenzívnej ľudskej činnosti ustúpili, alebo boli vyhubené.** Malá Fatra sa člení na dve geomorfologické podcelky, a to *Krivánsku Malú Fatru* a *Lúčanskú Malú Fatru*. **V minulosti bola značná časť vysokohorských polôh hrebeňa Malej Fatry odlesnená, bola znížená prirodzená hranica lesa, vznikli tak viaceré hôľne pasienky, na ktorých sa intenzívne praktizovalo vysokohorské salašníctvo vo výške 1200 až 1600 m n. m. ako v oravskej, tak v hornopovažskej i turčianskej časti. V minulosti v Krivánskej Malej Fatra bolo viac ako 20 salašov** na rôznych lokalitách ako:

Strungy -Príslop, Behár - Ostrô, Mahučiné zrazy, Koniarky, Bránica, Medziholie, Grúň, Oštiepková mulda, Podjavorské, Turianska hoľa, Pod Chlebom - Úplaz, Ploštiny - Žiar, Končitá -Pekelník-Hlboká, Stratenec juh, Mojžišove pramene -Parohy, Lysická hoľa - Mojský

Jarabina Margittaiho (*Sorbus margittaiana*), foto: Anna Dobošová

grúň, Stoh – Zadná Bystrička, Ploštiny – Ivašková, Kačov -Skoroň, žobrák -Grúň, Tržinovô, Na Javore- Strážska hoľa, Magura - Dlhá lúka – Príslop, Šľahorka, Podžiar, Kravarské, Medzirozsutce, Tiesňavy – Košiarce, Jamy - Kostolíky – Steny, Malá Bránica – Mraznica, Veľká Bránica, Pod Suchým. **V severnej časti Malej Fatry** boli centrami salašníctva **v oravskej časti** najmä obce **Zázrivá, Párnica, Oravská Poruba, v hornopovažskej Terchová, Belá, Dolná Tižina, Krasňany, v turčianskej časti Krpeľany, Turany.** V južnej časti v *Lúčanskej Malej Fatre* sa salašníctvu a paseniu venovali najmä obce **Fačkov, Ďurčiná, Višňové, Turie, Rajecká Lesná, na Turci** to boli **Bystrička, Vrútky, Vrúcko.** V súčasnosti pasenie v národnom parku vo vysokých polohách prebieha v letných mesiacoch najmä v jeho severovýchodnej časti v *oblasti Medziholia, Osnice a Strungového príslopu* (hovädzí dobytok, jalovina). Vo Vrátnej doline sú vypásané *podhorské lúky*, tiež **na úpätí Rozsutcov**, pasenie prebieha aj *na podhorských lúkach* v **Belej, Dolnej Tižine, Krasňanoch, Varíne a Nezbudskej Lúčke.** Podobne sú *podhorské polohy* vypásané aj **v Rajeckej kotline.** V budúcnosti by v národnom parku mohlo citlivé pasenie oviec vo väčšej miere napomáhať zachovávať viaceré cenné biotopy vo vybratých *podhorských, horských, ale i niektorých hôľnych* polohách. Okrem záchrany a manažmentu biotopov sa jedná aj o potrebu zachovávanía miestneho kultúrneho dedičstva a starostlivosť o kultúrnu krajinu.

Pasenie oviec v Zázrivej – Bielej, foto: Anna Dobošová

Lúky a pasienky Malej Fatry a kysuckej vrchoviny – kultúrne a prírodné dedičstvo

RNDr. Anna Dobošová

Pestrofarebné rozkvitnuté hole, horské a podhorské lúky a pasienky umocňujú zážitok z krásnych výhľadov a krajinných scenérií Krivánskej Fatry a prilahlých území Kysúc a Zázrivej. Aj keď sa nám páči lúka plná púpav, úplne inak vnímame pestrofarebnú lúku plnú kvetov a rozličných tráv.

Ako vznikli lúky a pasienky

Naša krajina nebola pred osídlením človekom súvislo pokrytá lesom. Aj v obdobiach s najväčším rozšírením lesa sa na extrémnych stanovištiach vyskytovali nelesné plochy – strmé svahy s plytkou vrstvou pôdy, *lavínové žľaby* a ich závery, snehové *výležiská* a podobne. Bezlesie udržiavali aj veľké stáda bylinožravcov. Tieto plochy boli zdrojom rastlín tvoriacich dnešné lúky a pasienky. **Po osídlení územia boli pôvodné lesy vyrúbané a namiesto nich, okolo osád a dedín, vznikli rozsiahle obhospodarované plochy.** Typické boli *terasovito upravené svahy s lúkami a políčkami*. Terasy boli striedavo obhospodarované ako polia alebo kosené lúky, často po vykosení prepásané jednotlivými

Zázrivá – Malá Havrania, foto: Anna Dobošová

kusmi dobytku. Pasienky vznikali na menej úrodných plochách a v horských a vo vysokohorských polohách. **Lúky a pasienky sú výsledkom spolupôsobenia prírodných faktorov a človeka.** Človek tu na prírodu dlhodobo pôsobil v súzvuku s prírodnými činiteľmi. Výsledkom je mozaika lesov, krovín, mokradí a nelesných spoločenstiev, ktoré sú oficiálne nazývané *trvalé trávne porasty*.

Prírodné podmienky

Spomínané územie patrí geomorfologicky **do Malej Fatry**, jej podcelku *Krivánska Fatra* a prilahlých častí celku *Kysuckých vrchov*. Pozdĺž severného úpätia Fatry sa tiahne *Varínske Podolie*, ktoré je podcelkom *Žilinskej kotliny*. Zužuje sa smerom **od Varína po Terchovú**. Severnú hranicu tvoria úbočia a hrebene *Oravskej Magury*.

Pre samotnú Krivánsku Fatru je typické pestré geologické podložie meniace sa v rýchlom slede. Tvoria ho *dolomity a vápence* rôzneho pôvodu a vlastností a *kyslomilné horniny* ako napr. *žula, kremence a sliene*. **Ide o najzápadnejšie položené vysoké pohorie Karpát, vystavované severným smerom vetra.** *Kysucké vrchy* sú súčasťou *flyšového pásma* tvoreného *ílovcami* a *pieskovcami*, ich významným prvkom je *pás bradlového pásma* tiahnuci sa v úzkom páse celým územím. Od rôznorodého reliéfu závisia aj

Salaš, Zázrivá – Grúne, foto: Anna Dobošová

rôznorodé mikroklimatické podmienky. Flyšovým pohorím je aj *Oravská Magura* s vplyvom chladnejšej a vlhkomilnejšej klímy.

Staré dokumenty, obrazy a fotografie svedčia o tom, že všade v širokom okolí sídel, na hrebeňoch, na menej strmých svahoch či v sedlách sa nachádzali terasovité políčka, lúky a pasienky. Bola snaha o maximálne poľnohospodárske využitie územia. Tento vzhľad si krajina zachovala do určitej miery ešte po druhej svetovej vojne, aj keď zvyšky terások porastené starými stromami a borievky v lesoch svedčia o ich zalesnení ešte v dávnejšej minulosti. Počas procesu združstevňovania dochádzalo k zmenám, ktoré pretrvávali do osemdesiatych rokov minulého storočia. V tomto období malo veľký vplyv na vegetáciu *veľkoplošné obhospodarovanie*, kedy boli na miernejších svahoch zlikvidované medze a terasky, mokrade boli odvodnené a vznikli intenzívne obhospodarované veľké plochy. Strmšie svahy, vzdialenejšie plochy a zamokrené miesta však boli pre tento spôsob hospodárenia nevyhovujúce, preto ostali nevyužívané. Už od

Zázrivá – Biela, foto: Juraj Langer 1963, dokumentácia Oravského múzea

začiatku tohto tisícročia dochádza k poklesu záujmu o poľnohospodárske obhospodarovanie. Znižujú sa počty chovaného dobytku, klesajú výmery poľnohospodárskej pôdy. Lány ornej pôdy boli obsiate trávami. Tieto monotónne trávne porasty sa nachádzajú v blízkosti sídel, sú ľahko dostupné a obhospodarovateľné veľkými mechanizmami. Poľnohospodári (a nielen veľké subjekty) ich z týchto dôvodov uprednostňujú nielen na dorábanie sena, ale aj na pasenie existujúcich stád. Z hľadiska zachovania pestrosti rastlinstva (ale i rôzneho hmyzu, drobných živočíchov a mikroorganizmov) sú tieto plochy menej významné. ***Plochy s pestrou a vzácnou kvetenou postupne zanikajú, zarastajú krovinami a lesom, často sú cielene zalesňované. Ich úbytok v posledných rokoch môžeme považovať za alarmujúci napriek tomu, že už pred viac ako 20 rokmi sme začali upozorňovať na ich ohrozenie.***

Kosená lúka v Terchovej - Štefanovej, foto: Anna Dobošová

Rozdelenie lúk a pasienkov:

Lúky a pasienky, to je široké spektrum rastlinných spoločenstiev, ktorých charakter závisí od prírodných podmienok, obdobia ich vzniku a spôsobu obhospodarovania.

Teplo a suchomilné trávne porasty

V južnej časti územia doznievajú teplo a suchomilné spoločenstvá šíriace sa zo *Žilinskej kotliny* predhorím *Malej Fatry*, *Varínskym podolím* a pozdĺž *bradlového pásma*. Sú tu zachované len ich zvyšky na strmších svahoch, udržiavané sú vďaka vypásaniu ovcami. Len malé plochy sú nepravidelne kosené. Aj výmera týchto zvyškov sa znižuje. V dôsledku ukončenia pasenia postupne zarastajú drevinami alebo sú zalesnené. Obnovou a pokračovaním obhospodarovania je záchrana biotopov ešte vždy možná.

Príkladom zachovania týchto biotopov je Borová v Dolnej Tižine. Hlavnými porastotvornými trávami je *mrvice peristá* (*Brachypodium pinnatum*), *traslica prostredná* (*Briza media*), *kostrava žliabkatá* (*Festuca rupicola*), *ostrevka vápnomilná* (*Sesleria albicans*), z ostatných druhov sú to napr. *hlaváč žltkastý* (*Scabiosa ochroleuca*), *hlaváč lesklý* (*Scabiosa lucida*), *pichliač bezbyľový* (*Cirsium acaule*), *krasovlas bezbyľový* (*Carlina acaulis*), *ostrica sivá* (*Carex flacca*), *podkovka chocholatá* (*Hippocrepis comosa*), *marinka psia* (*Asperula cynanchica*), *jagavka konáristá* (*Anthericum ramosum*), *veronika hrdobarková* (*Veronica teucrium*), *čermel' roľný* (*Melampyrum arvense*).

Vzácná drobnokvetá orchidea trčníček jednolistý, foto: Anna Dobošová

Hodnotu tejto konkrétnej lokality zvyšuje výskyt našich orchideí, druhov čeľade *Orchidaceae*. Z teplomilnejších sú to *vstavač vojenský* (*Orchis militaris*) a *vemenník zelenkastý* (*Platanthera chlorantha*). Sú tu aj malé populácie vzácného *vstavača počerného* (*Orchis ustulata*) a *trčníčka jednolistého* (*Malaxis monophyllos*). Tieto biotopy a druhy sa tu zachovali aj vďaka paseniu oviec.

Vstavač vojenský, teplomilná orchidea, foto: Anna Dobošová

Mezofilné lúky a pasienky

Podhorské lúky a pasienky, spásané lúky:

Smerom k severu pribúdajú *mezofilnejšie* (vlhkomilnejšie) porasty s *ovsíkom obyčajným* (*Arrhenatherum elatius*), *reznáčkou laločnatou* (*Dactylis glomerata*), *trojštetom žltkastým* (*Trisetum flavescens*), *tomkou voňavou* (*Anthoxanthum odoratum*) a i. Na jar ich rozžiaria súkvetia *vstavača mužského* (*Orchis mascula*) a *ružové päťprstnice obyčajné* (*Gymnadenia conopsea*). Ďalej na sever pribúda aj *horec jarný* (*Gentiana verna*). V letnom období ich spestruje *mečík strechovitý* (*Gladiolus imbricatus*), *túžobník obyčajný* (*Filipendula vulgaris*) a *bohaté populácie ďalších vstavačovitých druhov*.

Päťprstnica obyčajná, Borová - Dolná Tižina, foto: Anna Dobošová

Podhorská lúka, ohrozená výstavbou, Terchová - Huličiarovci, foto: Anna Dobošová

V Zázrivej tu nájdeme atraktívnu *ľaliu cibul'konosnú* (*Lilium bulbiferum*). Ich súčasťou je aj chránený *zvonček hrubokoreňový* (*Campanula serrata*), ktorý obľubuje pasienky a lúky na terasách. **Tento typ lúk je väčšinou nepravidelne kosený, často sú po vykosení prepásané. Patria medzi najkrajšie a najpestrejšie. Najhodnotnejšie sa vyskytujú v Zázrivej (napr. Biela), v okolí Belej a Terchovej (Huličiarovci, Štefanová, Mažgutovci), v Lutišiach a inde. Bohužiaľ, ich veľká časť je opustená. Mulčovanie, ktoré má nahradiť obhospodarovanie nie je pre ne vhodné.** Je tu aj zlozvyk ich vypaľovať. Vzniká vrstva suchých zvyškov, ich rozkladom sa hromadí dusík a pre druhy s nižšou schopnosťou konkurencie je to fatálne. Začnú prevládať agresívne druhy tráv a vytvárajú sa podmienky pre šírenie drevín.

Vlhkomilné lúky, mokrade:

Vlhkomilné lúky tvoria mozaiku s inými biotopmi na miestach s vyššou hladinou podzemnej vody. Vlhkomilné druhy ako ružovokvitnúci *pichliač potočný* (*Cirsium rivulare*) a *vrbica vrboľistá* (*Lythrum salicaria*), zaujímavý *pichliač šalátový* (*Cirsium oleraceum*), modrokvitnúca *mäta dlholistá* (*Mentha longifolia*) alebo biely *túžobník brestový* (*Filipendula ulmaria*) a i. tu vytvárajú farebné aspekty. Tam, kde sa voda nachádza na úrovni povrchu pôdy vznikli slatiny, prameniská, porasty ostríc. **V minulosti boli**

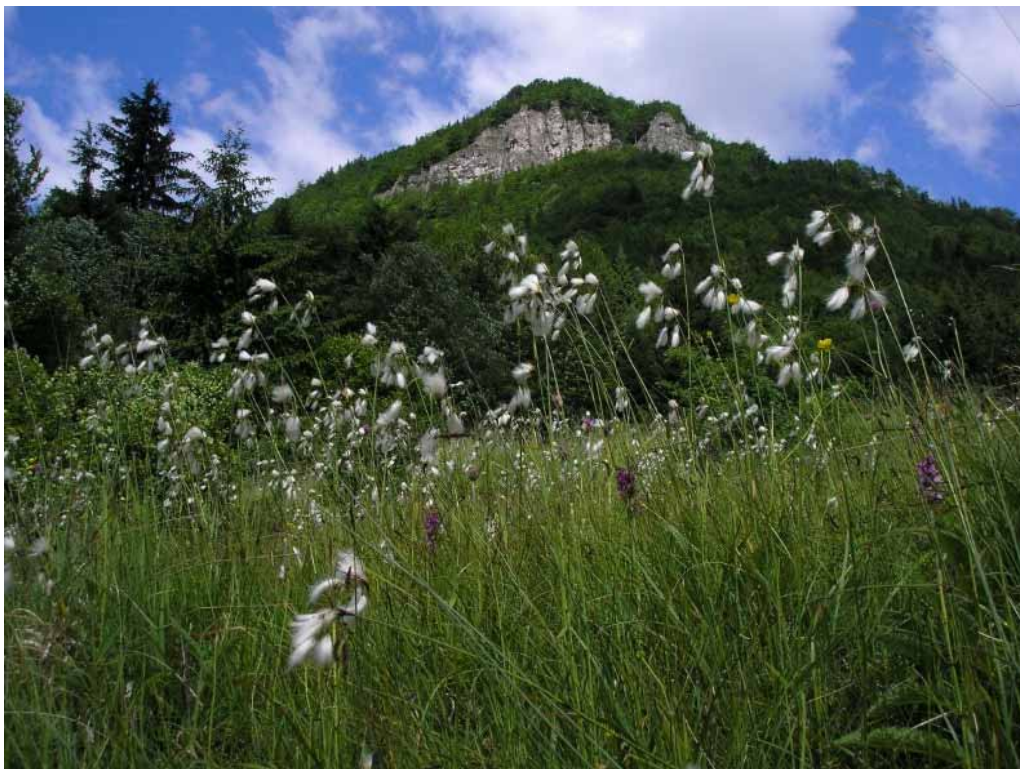

Atraktívny všivec močiarny, druh mokradí, foto: Anna Dobošová

**Kruštík
močiarny,
Terchová –
Štefanová, foto:
Anna Dobošová**

obhospodarované rovnako ako okolité lúky a pasienky, čo podmienilo ich súčasný charakter. Typické sú *biele páperníky - širokolistý a úzkolistý* (*Eriophorum latifolium* a *angustifolium*), ktoré zaevidujeme zďaleka. Na jar nás zaujmú *červené vstavačovce májové* (*Dactylorhiza majalis*), neskôr *tmavoružové päťprstnice hustokveté* (*Gymnadenia densiflora*), atraktívne *všivce močiarne* (*Pedicularis palustris*), drobné *modrokvitnúce*

**Mokrad', súčasť
pasienku v
Zázrivej, foto :
Anna Dobošová**

mäsožravé rastliny *tučnice obyčajné* (*Pinguicula vulgaris*). Tu nájdeme jednu z našich najkrajších orchideí *kruštík močiarny* (*Epipactis palustris*). **Význam mokradí ako vodozádržného prvku v krajine v súčasnom období narastania teplôt a častých období sucha narastá.**

Psicové porasty:

Predstavujú ich *pasienky na podkladoch chudobnejších na živiny a vyluhovaných pôdach*. **Psicové porasty sú v Zázrivej špecifické s výskytom orchideí a vysokohorskými prvkami, najkrajšie vyvinuté sú v lokalite Paseky.** Hlavnou travinou je *psica tuhá* (*Nardus stricta*), *psinček tenučký* (*Agrostis capillaris*), *plevnatec položený* (*Danthonia decumbens*), *ostrica bledá* (*Carex pallescens*), *lipnica alpínska* (*Poa alpina*) a i. **Jedným z najcennejších druhov** viazaných na tieto biotopy v podhorí je *horček žltkastý karpatský* (*Gentianella lutescens* ssp. *carpatica*). **Sú veľmi citlivé na intenzívne obhospodarovanie so zvýšeným prísunom dusíka, ale i opustenie pasenia. V tomto prípade postupne zarastajú alebo sa menia na iný typ spoločenstiev. Šíria sa tu dreviny alebo vysoké byliny, prípadne prevládne čučoriedka.** Nájdeme ich aj **na hrebeňoch Oravskej Magury a vo vrcholových častiach Malej Fatry.** Výraznou dominantou neskorého leta na holiach

Psicové porasty s horcom luskáčovitým pod Koniarkami, foto: Anna Dobošová

je *horec luskáčovitý* (*Gentiana asclepiadea*), nápadná je chlpaňa lesná (*Luzula sylvatica*) so širokými listami.

Horské lúky pod Chlebom s hadovníkom väčším, foto: Anna Dobošová

Horské lúky

V horských polohách a **na hrebeni Malej Fatry** vznikli po odstránení lesa, boli využívané na *kosenie* ale i *pasenie*, a to hlavne v *polohách nad hornou hranicou lesa*. Osídľujú hlboké

Pasienky pod Rozsutcom, Medziholie, foto : Anna Dobošová

pôdy, v zime sú pokryté vysokou vrstvou snehu. **Pomerne veľké výmery sú na holiach na hrebeňoch Krivánskej Fatry.** Sú pre ne typické širokolisté byliny ako rôzne druhy rodu *alchemilka* (*Alchemilla* sp.), modrofialový *pakost lesný* (*Geranium sylvaticum*), žltá *škarda mäkká* (*Crepis mollis*), ružový *hadovník väčší* (*Bistorta major*), z tráv *trojštet žltkastý* (*Trisetum flavescens*), *metlica trsnatá* (*Deschampsia cespitosa*), *tomka alpínska* (*Anthoxanthum alpinum*) a i.

V Zázrivej na Dubovských lúkach kvitne na jar *žltohlav najvyšší* (*Trollius altissimus*), nájdeme tu aj *soldanelku karpatskú* (*Soldanella carpatica*). Ich časť je každoročne prepásaná dobytkom. Zvyšok, bohužiaľ, zarastá drevinami a mení sa na les. **Ukážkové horské lúky s vysokou diverzitou sa nachádzajú na Medziholí, ktoré je do súčasnosti využívané ako pasienok.** Oproti minulosti, kedy sa tu pásli ovce, sa využíva na pasenie jalovíc. Pre obhospodarovateľa Medziholia pasenie oviec v tejto lokalite nie je zaujímavé.

Hole

Hôľne pásmo Malej Fatry je charakteristickým a významným krajinným prvkom tohto pohoria. V prípade zachovania holí sa zvyšuje nádej na prežitie množstva ohrozených druhov rastlín a cenných spoločenstiev. Malá Fatra je najzápadnejším

Hôľa pod Pekelníkom, foto : Anna Dobošová

vysokým pohorím Karpát a je vystavená vetrom zo severných smerov, čo umožnilo výskyt *subalpínskych rastlín a spoločenstiev v pomerne nízkej nadmorskej výške. Hole Malej Fatry vznikli v 16. storočí vyklčovaním kosodreviny a znížením hornej hranice lesa.* Časť odlesnených stanovišť zaujali *nelesné subalpínske spoločenstvá*, ktoré sa rozšírili zo svojich pôvodných stanovišť - strmé skalnaté svahy, lavínové dráhy a ich závery, sutiniská, lúčky v kosodrevine udržiavané zverou, lokality s extrémnymi tepelnými,

Hol'a s ľaliou zlatohlavou na Hromovom, foto: Anna Dobošová

snehovými a veternými podmienkami. Rastliny sa šírili po odlesnení do okolia a výsledkom sú **vysokohorské lúky**, ktoré ponúkajú pestrý pohľad už od jari. Začínajú *prvosienky vyššie* (*Primula elatior*) a fialové *soldanelky karpatské* (*Soldanella carpatica*). Potom rozkvitajú modré *horce Clusiove a jarné* (*Gentiana clusii* a *G. verna*). Nastupuje nízky kríček *dryádka osemľupienková* (*Dryas octopetala*) tvoriaci biele koberce. **Je pozostatkom z ľadových dôb** (glaciálny relikv) a aj dnes je súčasťou severskej tundry. Atraktívna je *veternica narcisokvetá* (*Anemone narcissiflora*). Rozkvitajú ružové

klinčeky lesklé (*Dianthus nitidus*), **ktoré nájdeme len v Západných Karpatoch** (endemit) a množstvo ďalších pestrofarebných kvetov a trávín významných aj z hľadiska ochrany prírody. V posledných desaťročiach dochádza k zmenám pôsobenia ľudského faktoru na priame využívanie holí, čo je dôsledkom zmien spoločenského zriadenia, vlastníckych vzťahov a ekonomických pomerov. **Na poklese výmery tohto významného krajnotvorného prvku sa podpísalo ukončenie pasenia, nástup sukcesie, vysádzanie a následné rozrastanie kosodreviny. V nemalej miere ich ohrozuje erózia následkom neúnosnej návštevnosti a nedisciplinovanosti návštevníkov. Zvyšuje sa tlak na rekreačné využitie územia, vrátane zimného, ktoré má deštruktívne následky.**

Momentálne hole prežívajú len vďaka extrémnym podmienkam vysokohorského prostredia. Záchrana vytypovaných plôch by bola možná výrubmi kosodreviny a pasením únosného počtu oviec.

Hole Malej Fatry a Kysucká vrchovina, foto: Anna Dobošová

**Hol'a pod Stratencom,
foto: Anna Dobošová**

Prečo má zmysel zachovanie lúk a pasienkov v Malej Fatre a Kysuckej vrchovine?

Okrem produkčnej úlohy, ktorá je zrejmá, ponúkame výpočet ďalších funkcií trávnych porastov:

Tieto spoločenstvá sú našim kultúrnym dedičstvom. Vytvorili ich naši predkovia, udržiavali ich celé stáročia. Malo by byť našou snahou zachovať ich ako kus našej histórie.

Lúky a pasienky odzrkadľujú históriu našej prírody – podľa výskytu jednotlivých druhov dokážeme vyčítať vývoj prírodných podmienok v minulosti - typickým príkladom sú reliktné druhy, ktoré u nás prežili od tret'ohôr alebo ľadových dôb. Iné svedčia o obdobiach tepla a sucha v minulosti a iné o vlhkých a chladných obdobiach. Aj obhospodarovanie prispelo k rozšíreniu a prežitiu týchto svedkov minulosti v prírode.

Slúžia ako indikátory vlastností prostredia. Podľa druhového zloženia vieme odhadnúť, kde sa pod povrchom nachádza podzemná voda, ktoré plochy sú zosuvné, aké podložie sa tu nachádza, ktoré plochy boli v minulosti orané.

Podhorské a horské lúky a pasienky a hole sú charakteristickým a významným krajnotvorným prvkom. Hole a malebná krajina v kotlinách a podhorí majú svoj podiel na prítlačivosti územia pre rekreačné aktivity v území.

Veľký význam majú ako zdroj genofondu. Pôvodných lúk pravidelne kosených sa zachovalo už len málo. Obhospodarujú sa veľkoplošné porasty, ktorých hodnota, čo sa

Glaciálny reliktný dryádka osemľupienková, foto: Anna Dobošová

týka biodiverzity, je nízka. Tam, kde nedošlo k drastickému odstráneniu drnu s povrchovou vrstvou pôdy a v ich blízkosti sa vyskytujú menšie kvetnaté plochy tradične obhospodarované dochádza postupne k obnove druhového zloženia.

Majú vysokú vodozadržnú schopnosť a priaznivý vplyv na vodný režim územia.

V nemalej miere majú význam aj z hľadiska ochrany prírody. Práve tu prežívajú vzácne a ohrozené druhy rastlín, ale aj živočíchov. Mnohé z nich sú pamiatkou na minulosť (relikty), iné žijú len v Západných Karpatoch (endemity). Ich zachovanie zvyšuje nádej na prežitie množstva ohrozených druhov rastlín a cenných spoločenstiev v súčasnom období makroklimatických zmien a globálneho ovplyvnenia prírody človekom. V uvedenom území sa nachádza okolo 60 chránených druhov rastlín a 16 chránených biotopov v zmysle našej aj európskej legislatívy.

Málokto si uvedomuje, že zmena trávnych spoločenstiev na kroviny a les vytvára úkryty a podmienky pre šírenie zveri, vrátane veľkých šeliem. Krajina sa stáva menej prístupnou pre človeka.

Pasenie oviec, Borová – Dolná Tižina, foto: Anna Dobošová

Použitá literatúra:

- DOBOŠOVÁ, A., TOMAN, P., GALVÁNEK, D., 2004: Plán obnovy a manažmentu travinných ekosystémov. Manuscript dep. na S NP Malá Fatra.
- Dražil, T., et al., 1999: Sukcesné procesy lúčnych ekosystémov v Národnom parku Slovenský raj. In. Leskovjanská, A. (ed.), 1999: Zborník referátov zo 7. zjazdu SBS pri SAV. Vydavateľstvo SZOPK, Spišská Nová Ves. 136 -139 p.
- GALVÁNEK, D., VIESTOVÁ, E., 2006: Lúky Slovenska. Bratislava. Daphne – inštitút aplikovanej ekológie. 16 pp.
- HEGEDŮŠOVÁ VANTAROVÁ, K., ŠKODOVÁ, I., (EDS.), 2014: Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 5. Travinnobyliná vegetácia. Veda. Bratislava, 581 pp.
- JONGEPIEROVÁ, I. (ED.), 2008: Louky Bílých Karpat. ZO ČSOP Bílé Karpaty, Veselí nad Moravou, 461 pp.
- KLIMENT, J., VALACHOVIČ, M. (EDS.), 2007: Rastlinné spoločenstvá Slovenska. 4. Vysokohorská vegetácia. Veda. Bratislava, 388 pp.
- MICHALKO, J. ET AL., 1986: Geobotanická mapa ČSSR. Veda. Bratislava. 164 pp.
- PAGÁČ, J., VOLOŠČUK, I. (EDS.), 1983: Malá Fatra. Chránená krajinná oblasť. Príroda. Bratislava. 355pp.
- STANOVÁ, V., VALACHOVIČ, M., (EDS.), 2002: Katalóg biotopov Slovenska. DAPHNE-Inštitút aplikovanej ekológie. Bratislava, 225 pp.

Bača Vincent Patrnčiak, salaš pod Malým Rozsutcom, Terchová, archív Ruda Patrnčiaka

Pod Rozsutcom na salaši

*Héj, keď si ja zaspievam,
Rozsutce sa trasú,
medveď sa ma bojí,
ovečky sa pasú.
(Terchová)*

Bača s geletou, Belá, foto: Ján Podolák, 1963, zdroj: Afm ÚESA SAV

Ovečka brčkuľa

*Ovečka brčkuľa s košiara pozjera,
či sa na grúniku trávička zelená.*

*Či sa na grúniku, či sa na grúniku,
trávička zelená, trávička zelená.*

*Kde je tá ovečka, čo predek vodela?
V hlbokej dolince, nôžku si zlomela.*

*V hlbokej dolince, v hlbokej dolince,
nôžku si zlomela, nôžku si zlomela.
(Belá)*

Bača Anton Zajac z Horného Vadičova pred kolibou so psom na Vadičovskej holi na Malej Fatre, zdroj: archív rodiny Zajacovej.

Ovce, moje ovce

***Ovce, moje, ovce, široko chodíte,
ľudia povedajú, že škodu robíte.***

***Škodu im robíte, aj málo dojíte,
ovce, moje, ovce, hanbu mi robíte.***

***A ovečky moje na meridzi hladné
a ja si obejmám to dievčatko švárne.***

***Za stodolečku za našu,
za stodolečku za našu,
svedčelo by tam salašu,
svedčelo by tam salašu.***

***Svedčelo by tam bačovať,
svedčelo by tam bačovať,
švárne dievčatá milovať,
švárne dievčatá milovať.***

***A ja som, a ja som ovečky napásol,
od noci do noci, pri milej na peci.***

***Ovčiar si laču, pri salaši plačú,
že im vlk vzal ovцу a vlčica baču.***

***Už idú valasi, už sú pod hoľami,
nenesú peňazí, iba vši s rohami.***

***Nenesú peňazí, nenesú peňazí,
iba vši s rohami, iba vši s rohami.***
(Horný Vadičov)

Pasenie oviec, Lutiše, foto: A.Pranda, 1975, zdroj: Afn ÚESA SAV

Za stodolečku

*Za stodolečku za našu,
za stodolečku za našu,
svedčelo by tam salašu,
svedčelo by tam salašu.*

*Svedčelo by tam bačovať,
svedčelo by tam bačovať,
švárne dievčatá milovať,
švárne dievčatá milovať.*

*Koliba deravá, sunko do nej svieti,
bača dorúbaný, valach zverbovaný.
Bača dorúbaný, bača dorúbaný,
valach zverbovaný, valach zverbovaný.*

*Ja som bača starý,
mne sa robiť nechce
na ty vohladiská,
ešte by len ešte.*

*V tem Kysuckem meste,
sedel som v hárešte,*

*tak sa mi fšetko zdá,
že tam pôjdem ešte.
Tak sa mi fšetko zdá,
tak sa mi fšetko zdá,
že tam pôjdem ešte,
že tam pôjdem ešte.*

*Otec vyplat' ma, robiť nebudem,
mám ja frajerku, ženiť sa budem.*

*Ja ťa vyplatím, to ti zaplatím,
keď tvoje kosti na prach obrátim.
Veruže mi hrajte moje zlaté struny,
jako ste mi hrali, keď som nemal ženy.
Jako ste mi hral, keď som nemal ženy,
keď som nemal ženy, keď som nemal ženy.*

*Sedem ročkov zbíjal, kalnú vodu píjal,
vodičku z kolaje, čo furman zakalel.
Vodičku z kolaje, vodičku z kolaje,
čo furman zakalel, čo furman zakalel.*

(Lutiše)

Valach s oštiepkami, Zázrivá, foto: Ján Podolák,
1963, zdroj: Afm ÚESA SAV

Hej, nebudem vauaškom

**Héj, nebudem vauaškom,
račej budem bačom,
pri hore zelenej,
ak budem mať na čom.**

**Héj, vršky obeleli, v doline veľký mráz,
héj, ovečky moje, gdeže vás budem pást'.**

**Héj, rúbau som chvojinu,
ovečkám na zimu,
rúbau som celý deň
ovečkám na týždeň.**

**Héj, ovečky barany, ľúto mi za vami,
bol som naučený odmalička s vami.**

**Ovce, moje, ovce, majú läte zvonce,
štrngajú brngajú pomedzi javorce.**

**Ovce, moje, ovce, máte läte zvonce,
keď hich potratíte, koškuof zaplatíte.**

**Grúne, moje, grúne, zapadli snehami,
gd'e sa ja podejem s mojimi ofcami.**

**Puojdem do dolini, nevidím zeliny,
puojdem do úboče, tam zahyniem s nimi.**

**Ej, už sa na holi bučky červeňujú,
gd'e že sa vuasi na zimu pod'ejú.**

**Ani tak nesvitá, ako svitavouo
ani mi nie je tak, ako mi bývauo.**

**Mal som frajerečku, môjmu srdcu milú,
tá ma zaňehaua, našieu som si inú."**

**Ovce, moje, ovce, nech vás pasie gdo kce, ja
vás pást' nebudem
radšej na zboj puojd'em.
(Zázrivá)**

Inventarizácia salašníctva a fenoménov súvisiacich s kolonizáciou na valaskom práve a prírodného dedičstva spojeného s karpatským salašníctvom na území súčasného Žilinského kraja

September 2018

Zostavovatelia, autori:

Bc. Tomáš Mrázek – strany 1 až 55, 102 až 106

PhDr. Iveta Zuskinová – strany 56 až 71

Ing. Róbert Robenek -72 až 86

RNDr. Anna Dobošová – 87 až 101

Štúdia bola spracovaná v rámci projektu projektu Trasa valašskej kultúry (kód projektu: PLSK.01.01.00-18-0068/16), ktorý bol podporený z programu Interreg V-A Poľsko-Slovensko 2014 – 2020 a spolufinancovaný EÚ: 85 % z Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci aktivity III. UNIVERZITA KARPATSKÁ.

Štúdia prezentuje výlučne odborné poznatky a názory jednotlivých autorov, ktorí za ne nesú zodpovednosť, názory prezentované v tejto publikácii nie sú oficiálnym stanoviskom Európskej únie.

